

“Герольд Litherland”® – навуковы геральдычны часопіс. Заснаваны ў 2001 г. Выдавец і рэдактар – Аляксей Шаланда. Рэдакцыйная рада: Сяргей Амелька (Горадня), Віталь Карнілюк (Горадня), Генадзь Семянчук (Горадня). Часопіс выходзіць раз у квартал і распаўся юджваца толькі па замове. Наклад 100 асобнікаў. Пры перадруку спасылка на часопіс “Герольд Litherland” ававязковая. Адрас для дапісаў і замоваў: **РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ, 230024, ГОРАДНЯ-24, п/с 50. E-mail: Litherland@tut.by**

ЗМЕСТ:

АРТЫКУЛЫ: А.Цітоў: Гарадзенскія злотнікі ў XVI–XIX ст., с.69; А.Шпунт: “*Клерыкальныя*” беларускія гарадскія гербы ад Станіслава Аўгуста Панятоўскага, с.72; Я.Лялевіч: Фармаваныне тэртыторыі Гарадзенскага павета ў XIV–XVI ст., с.76; Н.Сліж: Лёс шляхцянак у вайне 1654–1667 г., с.85; А.Шаланда: Сапраўдны гербоўнік шляхты Ваўкавыскага павета ў другой палове XVI–XVIII ст. (Б), с.90; **ПАВЕДАМЛЕННІ:** Ю.Гардзеев: З гісторыі канцылярыі гарадзенскага магістрата XVI–XVIII ст., с.103; С.Амелька: Радаводы шляхты Лідскага павета: Тальмонты, с.109; С.Данскіх: Вытокі шляхты ВКЛ: землеўладальнікі беларускага Панямоння паводле “*Die Littauischen Wegeberichte*”, с.110; А.Шаланда: Шляхта німецкага паходжання і яе гербы ў Гарадзенскім павеце ВКЛ у другой палове XVI–XVIII ст., с.112; **КРЫНІЦЫ:** А.Шаланда: Прывілеі XVI ст. для баяраў Краснікаў з Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве, с.120; РЭЦЭНЗІ, с.123; **ПЫТАННІ, АДКАЗЫ, КАНТАКТЫ, ІНФАРМАЦЫЯ,** с.135; **СПІС СКАРОТАЎ**, с.136.

АРТЫКУЛЫ.

Гарадзенскія злотнікі ў XVI–XIX ст.

In article “*The Horadnia gold businesses of the foreman at 16th–19th c.*” **Anatol Citoў** considers history of jeweller craft in Horadnia region, beginning from first mentions in sources of gold businesses of the foremen in 16th c., including existence of shop organization in Horadnia at 17th–18th c., up to end 19th c. In end is applied list of the Horadnia jewellers at 16th–19th c.

Прадстаўнікі гэтае прафесіі жылі ў месце з глыбокай старажытнасці. На першую палову XVI ст., па дакументальных крыніцах і апублікованых матарыялах, фіксуюцца трох злотнікі, ў другой палове – два. У часы фундацыі ў Горадні цэху, хоць нам вядома, толькі некалькі імёнаў рамеснікаў, магчыма меркаваць, што тут сфарміравалася пэўная група спецыялістаў, што дазволіла ім прэтэндаваць на ўтварэнне злотніцкага брацтва. У годзе 1637 верасня 12 дня была зроблена “актыкацыя” статута мескімі ўладамі (адпаведна з прывілеям свой галоўны алтар злотнікі мелі ў Гарадзенскім Фарным касцёле) і, літаральна, праз некалькі месяцаў – году 1637 снежня 10 дня – адбылося зацьвярджэнне статута каралём Уладзіславам IV. Дзеля парашнання можна адзначыць, што магілёўскія злотнікі, у 1629 г. “заактыкавали” свой статут на мескай ратушы, атрымалі каралеўскі прывілей і зацьвярджэнне свайго статута толькі праз пяць гадоў!

Канфірмацыя статута адбылася па прашэнню бурмістра злотніка Станіслава Цвікліча ў годзе 1650 месяцы сакавіку 20 дня [1, спр.123, а.299]. Найбольш калярытнымі ў асяроддзі гарадзенскіх злотнікаў нам уяўляюцца браты Станіслаў і Ян Цвіклі (Цвіклічы). Яны займалі ключавыя пазіцыі – старэйшых як у цэху, так і ў мескім магістраце, калі абіраліся на пасады

радцаў і бурмістраў, а Станіслау быў нават абраны лянтвойтам (1634 г.) і, магчыма, ягоны сын. Станіславаў брат – Ян у 1671 г. адпаведна з тэстаментам свайго пляменніка Казімера Цвікліча, лянтвойта гарадзенскага, атрымаў “кунтуши лазаравы, шапку з выдры і пененды”. У канцы XVII ст. іхні родзіч Войцех Цвікля быў прызначаны пажыццёвым старостай гарадзенскіх рыбакоў.

За перыяд XVI–XVIII ст. па няпоўных дакументальных дадзеных у месце налічвалася 12 чалавек злотнікаў. Змена ўлады ў канцы XVIII ст. і атрыманне местам статуса губернскага цэнтра, не магло не паспрыяць далейшаму развіццю гэтага рамяства. Па нашых няпоўных дадзеных усяго ў Гарадзенскай губерні на працягу XIX ст. налічваецца звыш 39 чалавек, сярод якіх юдзеяў – 19, хрысціянаў – 6, не вызначанай рэлігійнай прыналежнасці – 5 чалавек, не выключана, што агульная лічба злотнікаў у гэтай губерні магла дасягаць сотні.

Паводле статыстычных матэрыялаў, што захаваліся ў архівах, на працягу XIX–пачатку XX ст. на тэрыторыі губерні дзейнічала звыш сотні прадстаўнікоў гэтая практесіі. У самой Горадні, паводле статыстыкі, рамеснікаў, занятых злотніцтвам і рэзаннем пячатак, было звыш 30 чалавек.

Па захаваных звестках, проберныя ўрады дзейнічалі ў месце з пачатку па-за мінулага стагоддзя. У 1821–1828 г. гарадзенскую Проберную Палату ўзначальваў Іван Міхаэліс. Пэўныя змены надзорных урадаў адбыліся ў 60-х г. таго ж стагоддзя. Як сведчаць дакументы ў месце ў 1835 г. было чатыры ювеліры, а ў 1839 – дзевяць.

У красавіку 1862 г. у дакументах як проберны майстрапа згадваецца Лаўрын Балабанаў. Ён, мусіць, займаў гэтыю пасаду з 1851 г. У май на пасаду пробернага майстры прэтэндуе былы тутэйшы злотнік – Ф.П.Вянглеўскі, які звярнуўся 10 мая 1862 г. у Казённую палату з прашэннем прызначыць яго на пасаду пробера. Гэтае хадайніцтва не было задавольнена: у архіўных крыніцах ужо ў чэрвені 1862 г. (да 1873) называецца “выконваючым пасаду” пробера В.Зімін. Пасля ўступу на пасаду, В.Зімін разгарнуў бурную дзейнасць. Пад час, калі ён займаў згаданую пасаду, (ва ўсялякім выпадку ў першыя гады) адбывалася штогадовая змена проберскіх клейнаў з ягонымі ініцыяламі **В.З.** і датамі 1862, 1863 ... г., а таксама з тымі ж лічбамі і літарамі, або без іх, але з гербам Горадні. У часы яго проберства былі асобныя авальныя клейны з літарамі П. і перавернутае Ш. з адпаведнымі пробамі (94, 91, 88, 84, 72, 56). А ў самой Горадні, паводле статыстычных дадзеных, на працягу XIX ст., рамеснікаў, занятых злотніцтвам і рэзаннем пячатак, было звыш 30 чалавек.

Юрыдыкцыя гарадзенскіх проберскіх урадаў распаўсюджвалася на тэрыторыю ўсёй губерні. Паводле статыстычных і іншых крыніцаў, на працягу XIX ст. у павятовых местах Ваўкавыску, Кобрыне і Пружанах лічба асобаў, занятых у злотніцтве, вагалася ад шасці да двух, у Бельску, Драгічыне, Мельніку, Саколцы, Янаве – ад трох да аднаго.

Спіс гарадзенскіх злотнікаў у XVI–XVIII ст.:

1. **ІЗААК** Файшовіч (“Исаакъ Файшовичъ жыд и злотникъ места Городенского”), 1664 – звяртаецца ў Гарадзенскі земскі суд аб нявыплаце яму з 1654 г. доўгу ў 880 “золотых”, што застаўся пасля смерці ксяндза і каноніка віленскага, рэгента Вялікай канцылярыі ВКЛ М.Беліцкага [2, а.262–262 адв.].
2. **КОЛЬС** Ян Тэадор (“Jan Teodor Kols”) – ювелір ЯКМ (гарадзенскі?), 3 чэрвеня 1796 г. асаніў дыяментавы пярсцёнак доктара пана Міхельсона ў 50 чырвоных злотых [3, а.975–976 адв.].
3. **ЛУНЕЎСКІ** Тамаш (“Tomasz Luniewski”) – старэйшы гарадзенскага злотніцкага цэху, 1637 – у прывілеі на наданне статуту цэху [4, а.1].
4. **РУСАК** Мікалай (“Mikolaj Rusiak”) – чэляднік гарадзенскага злотніка Л.Скрабякевіча, 1638–1639 – звінавачваецца ў крадзяжы грошай у свайго гаспадара [5, а.232 адв.–233 адв.].
5. **НЕАПАЛІТАНЧЫК** Пётра (“Piotr Neapolitanczyk”), 1552 – злотнік каралевы Боны, атрымаў ад яе пляц пад забудову дома і агарод у Горадні [6, с.96].

6. **СКРАБЯКЕВІЧ** Лукаш (“*Lukasz Srobiakewicz*”) – злотнік гарадзенскі, 1638–1639 – у прэтэнзіях да Бернарда Кірковіча Бернадскага на некалькі тысячай злотовых [5, а.232 адв.–233 адв.].
7. **ЦВІКЛІЧ** Станіслаў (“*Stanislaw Cwiklicz*”) – злотнік гарадзенскі, 1631 – як адзін з даўжнікоў перавальскага дзяржаўцы Крыштафа Гешкоўскага [7, а.24], 1632 – на пагашэнне доўгу “паклау... залатых пярсценкаў з рознымі камянямі 29 і гузікаў (*Paperkow*) трыв і паўтара тузіна, якія ацаніў у 1945 злотовых, але урад, узяўши злотнікаў і рамеснікаў знаючых” знізіў іх кошт да 587 злотовых і 15 грошаў [7, а.46 адв.–50 адв.], 1637 – фігуруе ў наданні прывілею гарадзенскім злотнікам, як адзін са старэйшын цэху [4, а.1], 1650 – у канфірмацыйным прывілеі цэху названы бурмістрам гарадзенскім [1, а.299], 1654 – бурмістр гарадзенскі, меў дом на вул. Віленскай, па суседству з арганістам Фарнага касцёла С.Чарноўскім, 1673 – узыску да яго спадкаемцаў ад удавы ваяводы Ю.К.Глябовіча аб выплаце 65 чырвоных злотовых таму, што “шаблю не оправивши, пенензы не отдавши, сам с того свету” пайшоў, памёр да 25 верасня 1654 г. [8, а.260–261].
8. **ЦВІКЛІЧ** Ян (“*Jan Cwiklicz*”) – старэйшы гарадзенскага злотніцкага цэху, 1637 – у наданні статуту цэху [4, а.1], 1659 – радца мескі [8, а.10], 1661–1662 – радца мескі, 1665–1666 – радца мескі [8, а.125], 1667–1668 – бурмістр мескі [8, а.138, 157], 1671 – у тэстаменце лянтвойта гарадзенскага яго пляменніка Казімера Цвікліча, які адпісаў яму “кунтуши лазаравы, шапку з выдры і пененды” [8, а.214], 1673 – бурмістр [8, а.254 адв.].

Злотнікі, прозвішчы якіх не ўдакладнены:

1. ... АНДРЭЙ Станіслававіч (“...*Андрей Станиславович*”) – залатар гарадзенскі, 1541 – выступае з заявой у замковым судзе аб неяўцы да адказу гарадзенскага “каплана” касцёлу Святога Мікалая ксяндза Яна [9, с.239].
2. ... ДАМІНІК (“...*Доменік*”) – злотнік гарадзенскі, 1539 лістапад – аб знаходцы страчанага срэбнага кальца, снежань – звінавачвае татарына Янчуру ў крадзяжы срэбных цатаў (упрыгожвання ў да абразоў) [9, с.53, 62].
3. ... ПАВЕЛ – злотнік гарадзенскі, 1539–1541 – прыцягвае да суду за нявыплату 70 грошаў двараніна П.Зелянту і ў іншых грашовых і маёмасных справах з рознымі асобамі [9, с.21, 78, 224, 248, 334], 1548 каstryчнік [22] “...будучий бурмистром в месте Городенском не хотел поступити ... места бурмистровского пану Яну Ляшку ...” [10, а.21 адв.].
4. ... СТАНІСЛАЎ ...боўскі (“*Станислав ...бовский*”) – злотнік гарадзенскі, 1596 траўня 9 – як асоба, што пражывала ў двары пісара ВКЛ Яраша Валовіча, атрымаў у 1595 г. ад шляхціча Станіслава Хадакоўскага 10 копаў грошаў літоўскіх, з якімі і знік у невядомым накірунку [11, а.101–101 адв.].

Спіс гарадзенскіх злотнікаў у XIX ст.:

1. **ВЯНГЛЕЎСКІ** Франц Пятровіч, былы гарадзенскі майстрап залатых і срэбных спраў, дваранін, 1860 красавік – пакінуў рамяство ў сувязі з малым збытам [12, а.73], 1862 траўня 10 – звяртаецца з прашэннем да начальства прызначыць яго на пасаду пробера у Гарадзенскую казённую палату [12, а.67], лістапад – удзельнічае ў таргах Гарадзенскай пробернай установы [12, а.173–174].
2. **ВІНЧА** ..., гарадзенскі майстрап залатых спраў, 1863 лістапада 26 – удзельнічае ў таргах Гарадзенскай пробернай установы [12, а.174 адв.].
3. **ГУДЭРЛЕЙ** Іван (Ян), Гарадзенскі губерні майстрап срэбных спраў, 1822 каstryчнік – звярнуўся з калегамі ў Літоўскае губернскае праўленне за дазволам рабіць у Горадні вырабы 72 пробы, замест патрабуемай урадам 84 [13, а.1].

4. **КЛІМОВІЧ** ..., 1861–1862 г. – гарадзенскі майстра залатых спраў, 1863 лістапада 23–26 – удзельнічае ў таргах Гарадзенскай прoberнай установы [12, а.173–174], іменнік **KLIMOWICZ** [14, с.159].
5. **КУКІН** ..., гарадзенскі майстра залатых спраў, 1863 лістапада 26 – удзельнічае ў таргах Гарадзенскай прoberнай установы [12, а.174].
6. **ЛЕФАЙ** Міхаэль, гарадзенскі майстра залатых спраў, 1822 ліпень–жнівень – па прадстаўленню гарадзенскага пробера I.MIXAЭLICA яму забаронена займацца рамяством таму, што ён працеваў без дазволу Пробернай палаты [15, а.1].
7. **ПАЛЮТА** Антоні ..., Гарадзенскай губерні майстра срэбных спраў, 1822 каstryчнік – звярнуўся разам з калегамі ў Літоўскае губернскае праўленне за дазволам рабіць у Горадні вырабы 72 пробы, замест патрабуемай урадам 84 [13, а.1].
8. **ПРЭЙЦЫХ** Якаў (Якуб) ..., Гарадзенскай губерні майстра срэбных спраў, 1822 каstryчнік – звярнуўся з калегамі ў Літоўскае губернскае праўленне за дазволам рабіць у Горадні вырабы 72 пробы, замест патрабуемай урадам 84 [13, а.1].
9. **ТУБЯНСКІ** Марк Ізраэлавіч, гарадзенскі майстра залатых спраў, 1898 студзень – падаў заяву ў Віленскую акруговую прoberнью палату з прашэннем выдаць яму пасведчанне на права займацца рамяством [16, а.3].
10. **ШЫФЕРС** Моўша Мордхель Самуілавіч, гарадзенскі майстра залатых спраў, пражываў у доме Шылінгера на Параднай плошчы, 1898 жніўня 13 – атрымаў пастанову Віленскай акруговай управы аб “сломке” яго вырабаў таму, што яны не прайшлі пробы [16, а.61], 1899 студзень – мае гадавы прыбытак “адзін фунт золата” [17, а.2].
11. **ШЫФЕРС** Янкель Меір ..., гарадзенскі майстра залатых спраў, пражываў у доме Бергмана па вуліцы Мяшчанская, 1898 лютага 17 – атрымаў пастанову Віленскай акруговай прoberнай управы аб “сломке” 11-ці залатых кольцаў і срэбнага тавара таму, што гэта прадукцыя не прайшла законнай пробы [16, а.12], 1899 – трymае дзвух вучняў і мае гадавы прыбытак да 400 рублёў [17, а.1].

Літаратура і крыніцы:

1. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.123.
2. НГАБ у Менску, ф.1755, вол.1, спр.45.
3. НГАБ у Менску, ф.1711, вол.1, спр.74.
4. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.113.
5. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.316.
6. Lepszyc L. Przemysł złotniczy.– Kraków, 1931.
7. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.308.
8. НГАБ у Менску, ф.1800, вол.1.
9. АВАК.– Вільно, 1889.– Т.17.– 559 с.
10. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.32.
11. НГАБ у Менску, КМФ 18, спр.285.
12. НГАБ у Горадні, ф.24, вол.1, спр.2180.
13. НГАБ у Горадні ф.2, вол.3, спр.499.
14. Постникова-Лосева М.М., Платонова Н.Г., Ульянова В.Л. Золотое и серебреное дело XVI–XX вв.– М.– 1983.
15. НГАБ у Горадні ф.1, вол.1, спр.2670.
16. НГАБ у Горадні ф.24, вол.1, спр.1620.
17. НГАБ у Горадні, ф.24, вол.1, спр.1641.

Анатоль Цімоў.

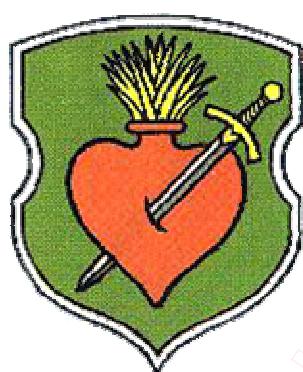
“Клерыкальныя” беларускія гарадскія гербы ад Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

In article “The “clerical” Belarusian urban arms from Stanisław Aŭhust Paniatoŭski” of Andrej Špunt puts under doubt conclusions S.Rassadin about character of heraldic figures of the Belarusian cities: Hieraniony, Astryna, Mscislaŭ, Voўpa and Raduń. The author does not see in their arms of religious sense and gives an own explanation of their origin.

У сваёй працы “Галантныі век” горадской геральдики Беларуси”, надрукованай у шэррагу нумароў часопіса “Архівы і справаводства” на працягу 2001 г. у Менску, начальнік

скасаванай напачатку 2002 г. Дзяржаўнай геральдычнай службы Рэспублікі Беларусь, доктар гісторычных навук Сяргей Рассадзін сцвярджае, што акрамя “явно рэлигіозных эмблем”, уведзеных у 1792 г. прывілеямі караля польскага і вялікага князя літоўскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага, “из остальных – также чутъ ли не все могли иметь неявный рэлигіозны смысл” [1, № 2, с.100]. На самой справе, з 14-ці гарадскіх гербаў 1792 г., да групы рэлігійных можна аднесці меныш за палову (апісанні даюцца з улікам невызначанасці колераў некаторых гербаў): **Браслава** – “Вока Боскага Наканавання”[2, с.186], **Прывалкаў** – “У блакітным полі Арханёл Міхаіл у блакітным панцыры і чырвонай мантай з залатой тарчай і чырвонымі маланкамі ў правай руцэ. У падставе чорны д’ябал у чырвоным агні” [3, а.60], **Угор’я** – “У срэбным полі Святы Юры перамагае цмока” [3, а.96], **Цырына** – “У блакітным полі стаячы алень Святога Губэрта” [3, а.136], **Шэрашова** – “У блакітным полі ў чырвона-златым строі арханёл Гаўрыл з лігей ў руцэ, злева пальма” [3, а.62 адв.], і нарэшце **Радашковічаў** – “У срэбным полі Святы Стэфан пабіты камянемі” [3, а.54 адв.]. Да “явно рэлигіозных эмблем” С.Рассадзін адносіць таксама гербы наступных гарадоў: **Геранёнаў** – “У зялённым полі чырвонае палаючае сэрца пранізанае мячом” [3, а.64 адв.] (як эмблема “Сердца Христова” [1, № 2, с.100]), **Астрывы** – “У блакітным полі срэбная вежа з чырвоным дахам, на ім збройная рука з шабляй” [3, а.295] (як эмблема “Башни Давидовай” [1, № 2, с.100]), да іх далучае герб **Мсцілава** 1634 г. – “Меч са ичытом зверху” [2, с.406] (як эмблема “десницы Господней” [1, № 4, с.110]). З “неявным рэлигіозным смыслом” у С.Рассадзіна выступаюць гербы: **Воўпы** – “У блакітным полі бабёр натуральнага колеру” [3, а.43 адв.] (як эмблема “монашскага аскетизма” [1, № 2, с.100]), і, нарэште, **Радуні** – “У срэбным полі чырвоны рак” [3, а.150] (як эмблема “сбрасывания ветхого Адама” [1, № 2, с.100]). Мы ўпэўнены, што ўсе пералічаныя гербы не маюць да рэлігійных гербаў дачынення ні яўнага, ні скаванага, што і паспрабуем падмацаваць довадамі, пры больш дэтальным разглядзе.

ГЕРАНЁНЫ: “У зялённым полі чырвонае палаючае сэрца пранізанае мячом”.

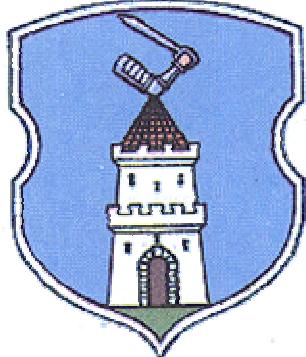

Мы адносім гэты герб да групы “іншыя гарадскія гербы”, паколькі не можам нічога сцвярджаць адносна яго паходжання. А.К.Цітоў, пакінуў яго па-за межамі класіфікацыі “у сувязі з незразумеласцю сімволікі” [4, с.39]. С.Рассадзін шкадуе на гэтую акалічнасць, паколькі, як сцвярджае: “не очень сложная аллегория типичной католической эмблемы, воплощённая в гераненском гербе осталась неразгаданной” [3, № 5, с.110]. “К сожалению, – працягвае С.Рассадзін, – от его внимания [маецца на ўвазе А.К.Цітоў], ускользнуло, что изображение пылающего сердца, пронзённого мечом, принадлежит, по-видимому, к основному фонду католической эмблематики... Гераненское пронзённое сердце, – безусловно, символ или *Mater Dei*, или самого *Jesus Cristi* (вылучана А.Ш.)” [1, № 2, с.95–96]. На гэтыя сцвярджэнні можна запярэчыць наступнае. Па-першае, прыналежнасцю Найсвяцейшага Сэрца Езуса і Сэрца Найсвяцейшай Панны Марыі заўсёды з’яўляюцца адпаведна цярновы вянок і вянок ружовы. Па-другое, згодна прывілею Станіслава Аўгуста ад 25 траўня 1792 г., апісанне герба наступнае: “няўдзячнае сэрца пранізанае мячом” [3, а.64 адв.]. Цяпер зразумела, чаму няма вянка цярновага ці ружовага. У “Літаніі да Найсвяцейшага Сэрца Езуса” звязтаемся да Яго: “Сэрца Езуса бязмернага маестату”, “святыня Божая”, “сяліба Найвышэйшага”, “дом Божы і брама неба”, “вогнішча міласці гаручая”, “сяліба справядлівасці і міласці”, “поўнае дабраты і любові”, “цнотаў усялякіх бяздонне”, “усялякай пахвалы найбольш дастойнае”, “валадар і асяродак усіх сэрцаў”, “у катормым ёсьць усе скарбы мудрасці і ўмеласці”, “у катормым праўбывае ўся паўната Босства”, “цярплівае і вялікага міласэрдзя”, “крыніца жыцця і святасці”, “наслышнае аж да смерці”, і г.д. [5, с.54–56]. “Няўдзячнае сэрца” – гэтае акрэсленне з прывілея выразна сведчыць аб tym, што галоўная фігура гераненскага герба не мае ніякага дачынення да “основнага фонда католической эмблематики”. Аналогію можна правесці, магчыма, са шляхецкім

безусловно, символ или *Mater Dei*, или самого *Jesus Cristi* (вылучана А.Ш.)” [1, № 2, с.95–96]. На гэтыя сцвярджэнні можна запярэчыць наступнае. Па-першае, прыналежнасцю Найсвяцейшага Сэрца Езуса і Сэрца Найсвяцейшай Панны Марыі заўсёды з’яўляюцца адпаведна цярновы вянок і вянок ружовы. Па-другое, згодна прывілею Станіслава Аўгуста ад 25 траўня 1792 г., апісанне герба наступнае: “няўдзячнае сэрца пранізанае мячом” [3, а.64 адв.]. Цяпер зразумела, чаму няма вянка цярновага ці ружовага. У “Літаніі да Найсвяцейшага Сэрца Езуса” звязтаемся да Яго: “Сэрца Езуса бязмернага маестату”, “святыня Божая”, “сяліба Найвышэйшага”, “дом Божы і брама неба”, “вогнішча міласці гаручая”, “сяліба справядлівасці і міласці”, “поўнае дабраты і любові”, “цнотаў усялякіх бяздонне”, “усялякай пахвалы найбольш дастойнае”, “валадар і асяродак усіх сэрцаў”, “у катормым ёсьць усе скарбы мудрасці і ўмеласці”, “у катормым праўбывае ўся паўната Босства”, “цярплівае і вялікага міласэрдзя”, “крыніца жыцця і святасці”, “наслышнае аж да смерці”, і г.д. [5, с.54–56]. “Няўдзячнае сэрца” – гэтае акрэсленне з прывілея выразна сведчыць аб tym, што галоўная фігура гераненскага герба не мае ніякага дачынення да “основнага фонда католической эмблематики”. Аналогію можна правесці, магчыма, са шляхецкім

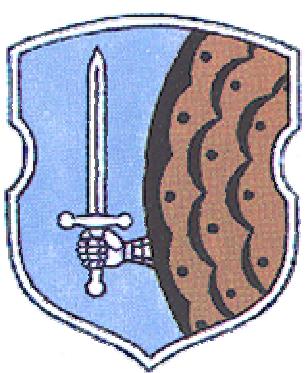
(уладальніцкім) гербам “*Kara*” ці “*Абарона*”, дзе прадстаўлена сэрца прафітае стралой. Такі герб атрымаў продак роду Аксакаў за тое, што згодна паданню, забіў татарскага правадыра [6, с.131].

АСТРЫНА: “У блакітным полі срэбная вежа з чырвоным дахам, на ім збройная рука з шабляй”.

Мы адносім гэты герб да групы “архітэктанічныя гарадскія гербы” з прыкметай гербаў уладальніцкай групы. Як і большасць нацыянальных архітэктанічных гарадскіх гербаў ён не адлюстроўвае рэальна існуючы помнік архітэктуры, але саму ідэю горада [4, с.21]. Ад уладальніцкай групы – “збройная рука з шабляй”, як адзін з варыянтаў “*Малой Пагоні*” (калі на тарчы прыведзены не ўвесь герб “*Пагоня*”, а толькі яго дэталь [7, с.368]). Здаецца, ўсё зразумела. “*Но был ли этот мотив единственным?* – задае пытанне С.Рассадзін, – В католических літаниях Деву Марію называют также и “башней Давидовой”, и “башней из слоновой кости”. Когда в христианском искусстве башня изображалась в качестве символа, то символ этот означал, по крайней мере – иногда, твердыню, защищающую верующих от натиска адских сил” [1, № 2, с.96]. “Как символ именно Божьей мудрости и божественной правды в Библии упоминается меч. Поэтому сравнение палаша на рисунке к привилею 1792 г. для Острыны с мечом из герба Мстиславля 1634 г. представляется вполне уместным. Ведь в этом гербе рука в доспехах выходит из облака: следовательно, меч, который она сжимает, это именно меч Господен” [1, № 2, с.96]. На гэтыя сцьвярджэнні можна запярэчыць наступнае. Па-першае, уся архітэктура, змешчаная ў паліях тагачасных гербаў, відавочна з’яўлялася акрамя ўсяго, увасабленнем цвярдыні, што бароніць вернікаў – жыхароў горада (а вернікамі былі ўсе) ад націска варожых сілаў, і адскіх таксама. Аднак, гэта не дае ніякай падставы звязваць чыста архітэктанічныя гербы з гербамі рэлігійнымі, таму што ў такім выпадку, следуючы гэтаму штучнаму прынцыпу, – уся разнастайнасць геральдычных фігураў апынулася б у адной групе – “рэлігійнай”. Па сутнасці тлумачэнне амаль любога сімвалу мае працяг у рэлігійнай плоскасці, не важна – каталіцкай, праваслаўнай ці ўвогуле паганской, а такі падыход супярэчыць прынцыпу складання геральдычных класіфікацыяў. Па-другое, тое ж самае можна аднесці і да збройнай рукі з шабляй наверсе даха, як дэталі ўладальніцкага герба.

МСЦІСЛАЎ: “Меч са щытом зверху”.

Мы адносім гэты герб да групы “алегарычныя гарадскія гербы”, тая што раскрываюць характар горада (прамысловы, культурны, памежны і г.д.), прылады працы, сімвалы і прадукты вытворчасці, ваенныя атрыбуты, атрыбуты навукі і культуры, геаграфічнае становішча горада, узнікненне горада (назва мясцовасці, іншыя асаблівасці і г.д.), іншыя славутасці. На паходжанне гэтага герба “*абарончай сімволікі*” [4, с.60], відавочна аказала ўплыў памежнае становішча Мсціслава на ўсходзе ВКЛ, супрацьстаяўшага перманентнай маскоўскай агрэсіі. А вось што сцьвярджжае С.Рассадзін у сувязі са скасаваннем гэтага герба расейцамі: “В российской городской геральдике использовались также гербовые эмблемы, весьма схожие с прежней мстиславльской. Конечно, такое сходство удаётся установить, если только исправить ошибку, представленную в обоих изданиях монографии А.К.Титова. То, что им, на основании оттисков городской печати на документах 1740–1767 гг., принимается за щит (то ли коричневый, то ли серебряный, но странно чешуйчатый) – на самом деле, конечно, изображение облака. Следовательно, и выходящая из него рука с мечом – вовсе не “малая Погоня”, а, скорее, сама десница Господня. Как и в гербе Вологды 1780 г.: “В красном поле выходящая из облака рука, держащая золотую державу с серебряным мечем” [1, № 4, с.110]. На гэтыя сцьвярджэнні можна запярэчыць наступнае. Па-першае, дзіўна, але відавочна С.Рассадзін не ведае пра тое,

што дакументальным крыніцам, як прававым актам вышэйшага значэння, належыць прывілеі над крыніцамі сфрагістычнымі [9, с.26], ці праста не ведаў пра існаванне прывілея Ўладзіслава IV Вазы ад 16 жніўня 1632 г., дзе апісанне герба наступнае: “*меч са шчытом зверху*” [2, с.405]. Па-другое, сюжэты, дзе рука з мячом выходзіць з-за воблака, будзь то герб Волагды 1780 г., ці рэверс срэбнага пфафенфайндалера 1622 г. герцага Браўншвейгскага Хрысціяна [10, с.227] – усе падобныя. Воблака там немагчыма прыняць за шчыт, таму дзіўна, што шчыт з клёпкамі і фэстонамі на гарадской пячатцы Мсціслава С.Рассадзін прыняў за воблака.

ВОЎПА: “У блакітным полі бабёр натуральнаага колеру”.

Гэтае апісанне дапушчае, што фігура павернута згодна законам геральдыкі ўправа, хаця пры гэтым, павінна агаворвацца яе пазіцыя. На выяве герба з прывілею 1792 г., бабёр, хутчэй монстр, стаіць на чатырох лапах, павернуты ўлева на фоне пэйзажу. А.К.Цітоў у сваёй інтэрпрэтацыі захоўвае паварот ўлева, затое, чамусьці, не выклікаючу пярэчання пазіцыю бобра стаячага (statant), перарабляе на сідзячага (sejant). Мы адносім гэты герб да групы “*анімалістычныя гарадскія гербы*”. Паходжанне ўсіх анімалістычных гербаў гэтага перыяду незразумелае. Можна толькі сусящацца больш-меныш праўдападобнымі гіпотэзамі, як напрыклад, для Воўпы, маючи на ўвазе, што старажытныя пушчы Беларусі славіліся шматлікім звяр’ём, у тым ліку і багатымі бабровымі гонамі [4, с.34]. Безумоўна, гэтая фігура, як і любы іншы сімвал, мае сваё тлумачэнне. “*Бобр, заўсёды заняты стваральнай працай, стаў сімвалам масцеравітасці і працавітасці, а ў хрысціянскай традыцыі – аскетызму*” [11, с.26]. С.Рассадзін, не схільны бачыць анімалістычныя характеристики гэтага герба, на падставе таго, што: “*не приводится свидетельств о проживании в этом местечке также и “бобровников”*. Дело с волнянским гербом, – сцьвярджае ён, – обстояло, видимо иначе. Скорее всего, символизировал он вовсе не бобровые гоны. Чтобы расшифровать эту очередную аллегорию, нужно, кажется, учесть следующее..., среди эмблем XVIII в. имелась одна, называвшаяся “*Бобр, грызущий дерево*”. Смысл её: “...Продолжая, перегрызёт. Терпение всё преодолевает”. К этой мирской аллегории была, наверное, близка также и более ранняя, клирикальная, ведь бобр в католической традиции служил символом аскетизма, который практиковался, однако, далеко не всеми монахами...Итак, Волна, скорее всего, получила символ, в котором был зашифрован призыв к труду, упорному и смиренному” [1, № 2, с.98]. На ўсё гэтае можна адказаць наступнае: тлумачэнне сімволікі бобра зразумелае і не абвяргае анімалістычныя характеристики герба Воўпы. Выснова С.Рассадзіна не дадае нічога новага, а “*неявный религиозный смысл*” можна пры жаданні ўбачыць практична ў любым гербе.

РАДУНЬ: “У срэбным полі чырвоны рак”.

Мы адносім гэты герб да групы “*ўладальніцкія гарадскія гербы*” (праўда, з пэўнай доляй умоўнасці). Да сучаснага перыяду (з 1991 г.) ўладальніцкія гербы ўвогуле амаль не прадстаўлены ў чыстым выглядзе. Умоўнасць выцякае з таго, што не вызначана дакладнае паходжанне дадзенага герба. Гэтая акалічнасць дала падставу А.К.Цітову аднесці герб Радуні да “*падгрупы штучных гербаў, якія маюць выявы геральдычных і негеральдычных жывёл*” [4, с.76]. З гэтым цяжка пагадзіцца. “*Незразумеласць сімволікі*” [4, с.86], выцякаючая з прычыны немагчымасці ідэнтыфікацыі, як паказвае практика, не можа ставіць пад сумненне, што перад намі той іншы вядомы ўладальніцкі герб. У дадзеным выпадку – герб “*Варня*”, ён жа “*Барэва*” ці праста “*Рак*”, які выглядае наступным чынам: “*У срэбным полі чырвоны рак у слуп*” [12, с.157]. Такія ж гербы мелі гарады ВКЛ Воін і Філіпав (цяпер у складзе Польшчы). Так, герб Воіна, пажалаваны ў 1555 г., згодна прывілея Жыгімonta Аўгуста, меў наступнае апісанне: “*герб*

прозываемый рак” [2, с.682]. “В Беларуси,— сцьвярджае С.Рассадзін,— для придания этому членистоногому гербового статуса отсутствовали, скорее всего, не только ”торгово-хозяйственные”, но и идеологические мотивы. Ведь белорусский фольклор демонстрирует скорее отрицательное отношение к этому персонажу... Но трактовка этого образа в богословской схоластике католической Европы была совсем иной – положительной. Рак, благодаря периодической смене своего панциря, служил в ней намёком на “сбрасывание с себя ветхого Адама”, то есть на воскресение из мёртвых” [1, № 2, с.98–99]. Што ж, відавочна і цалкам слушна, каралеўскія пажалаванні гарадскіх гербаў грунтаваліся не на “идеологических мотивах белорусского фольклора”.

Заганай нашых нацыянальных гарадскіх гербаў перыяду Станіслава Аўгуста Панятоўскага, па сцьвярджэнню С.Рассадзіна з’яўляецца ўбачаны ім іх “католіческій”, “клерикальны”, а значыць “реакціонны” рэлігійны харктар, адсутнасцю якога, насупраць, выгадна адразніваюцца створаныя ў той жа перыяд для захопленых земляў былога ВКЛ гербы з Расійскай імперыі. “Рассматривать гербы,— піша ён,— (а, точнее, эмблемы, из прывилеев 1792 г. Станіслава-Аўгуста Понятовскага) как достижение многовекового развития белорусской национальной геральдики, очевидно, невозможно” [1, № 2, с.100]. “Однако вышло так, что эти явно реакционные тенденции одновременно были компенсированы другой, безусловно, светской линией развития белорусской городской геральдики, преобладание которой было обеспечено в том же самом “галантном веке” благодаря трудам российской Герольдмейстерской конторы” [1, № 3, с.115]. “В самом деле, состоявшаяся в “галантном веке” практическая инкорпорация в общероссийскую нашей городской геральдики очевидно пошла ей на пользу. Хотя бы потому ужсе, что откровенно клерикальные тенденции, внедрившиеся из Варшавы, были успешно преодолены” [1, № 5, с.110].

Літаратура і крыніцы:

1. Рассадин С. “Галантный век” городской геральдики Беларуси.//AiС.— № 1.— 2001.— С.114–124; № 2.— 2001.— С.95–102; № 3.— 2001.— С.115–124; № 4.— 2001.— С.108–117; № 5.— 2001.— С.105–111.
2. Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes miestu antspaudai.— Vilnius: Žara, 1999.
3. РДАСА, ф. 389, вол. 1, кн. 556, арк. 60.
4. Ітоў А.К. Гарадская геральдыка Беларусі.— Мн.: Полымя, 1989.
5. Hołas dušy. Knižka da nabaženstwa dla biełarusaū-katalikoū./ Ułažyū ks. Stepowič K.— Wilnia: Biełaruskaje katalickaje wydawiectwa, 1934.
6. Cetwiński M., Derwich M. Herby, legendy, dawne mity.— Wrocław, 1987.
7. Ітоў А.К. Пагоня.// ЭГБ.— Мн.: БелЭн, 1999.— Т.5.
8. Бидерман Г. Энциклопедия символов.— М.: Республика, 1996.
9. Ітоў А.К. Геральдыка Беларускіх местаў.— Мн.: Полымя, 1998.
10. Винклер фон П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесённые в полное Собрание законов. Репринтное воспроизведение издания 1899 года.— СПб., 1990.
11. Seroka H. Lubelskie badania nad heraldyką samorządową.// Materiały do polskiego herbarza samorządowego.— Lublin, 1995.— Z.1.
12. Фенгер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизматы.— М.: Радио и связь, 1982.
13. Тресиддер Д. Словарь символов.— М.: Файр-Пресс, 1998.
14. Górzynski S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej.— Warszawa, 1994.

Андрэй Шпунт.

Фармаваньне тэрыторыі Гарадзенскага павета ў XIV–XVI ст.

In work “The formation of territory of Horadnia region at 14th–16th c.” Jan Lalevič on the basis of sources and works of the predecessors reconstructs border of Horadnia region of the GDL. The author considers the administrative status of Horadnia region, formation of its borders, boundary disputes. He judges about non-uniform ethnic and religious character of the local population caused, on his sight, that at one time considered territory was in structure annalistic Jaćviahija.

Адміністратыўны статус Гарадзенскага павета. У XVI ст. Гарадзенскі павет знаходзіўся ў складзе Троцкага ваяводства. Такі тэрытарыяльна-адміністратыўны статус ён атрымаў яшчэ ў XIV ст. Вялікі князь Гедымін прызначыў у межах уласнай Літвы ўдзелы пяці

сваім сынам. Адзін з сыноў, Кейстут атрымаў тады Трокі разам зь землямі Гарадзенскай і Берасцейскай. У рэшце рэшт па съмерці іншых братоў Літва была падзелена між Альгердам і Кейстутам: першы цэнтрам сваіх уздзелаў меў Вільню, другі ж – Трокі. Вышэйшая ўлада была сканцэнтравана ў руках Альгерда, але на справе абодва браты былі роўныя адзін другому па ступені значнасці і ўплыву ў ВКЛ, дзе такім чынам устанавіўся палітычны дуалізм. Кейстут быў бадай самы моцны князь сярод сваіх братоў. Бацька пасадзіў яго княжыць у такіх частках Літвы, дзе даводзілася весыці няспынную барацьбу зь немцамі і палякамі. Толькі абапіраючыся на Кейстута, які абараняў Літву з заходу, Альгерд быў у стане пашираць літоўскія ўладаныні коштам рускіх земляў. Такім чынам, дзякуючы гісторычнай неабходнасці засяродзіцца ваенныя сілы на два франты, для абароны ад немцаў і для наступу на Русь, Літоўская зямля з паловы XIV ст. распалася на дзве часткі, зь якіх адна стала цягнуцца да Вільні, як да свайго палітычнага цэнтра, а другая, разам з Гарадзенскім княствам – да Трокай. Некаторыя часткі гэтых земляў пазней атрымлівалі сыны Альгерда і Кейстута, напрыклад, у 1382 г. Ягайла, пазбавіўшы свайго дзядзьку Кейстута яго трывманьяў, аддаў Гарадзенскае княства свайму брату Скіргайлу. Але памірыйшыся зь Вітаўтам у 1385 г., вярнуў таму Горадню разам зь Берасцем і Трокамі, якія меў бацька Вітаўта Кейстут [1, с.7–10]. Ад таго часу Вітаўт называецца гарадзенскім князем аж да 1389 г., калі паўстаўшы супраць намесніка Скіргайлы, перайшоў на бок крыжакоў. Але ўжо ад 1392 г. гэты край пераходзіць канчатковая пад кіраўніцтва Вітаўта як вялікага князя літоўскага [2, с.290].

Падставовы падзел ВКЛ на Троцкую і Віленскую паловы захаваўся на некалькі стагодзьдзяў, хоць пры гэтым трэба адзначыць пэўную асобнасць, якой карысталася Гарадзенскага княства ў той час. Тут між іншым яшчэ з уздельнага часу былі пакінуты самастойныя намеснікі, якія мелі пад сабой ураднікаў ніжэйшага ранга. Трокам яны падпарадкоўваліся толькі як цэнтру ваеннай акругі. Хаця пазней назіраем выпадкі, калі функцыі ваяводы з ваенна-адміністратыўнай сферы пераходзілі нават у вобласць грамадзянскай падсуднасці і пры спрыяльных умовах праяўляліся ў дзеяньні. У 1540 г. вялікі князь Жыгімонт аддаў у трывманье сваёй жонцы Боне Горадню з воласцямі, пры чым мясцовы стараста зь вялікакняскага намесніка ператварыўся ў намесніка Бони. Тады князі, паны і баяры-шляхта Гарадзенскага павета, маёнткі якіх не пайшлі ў дараваныне Боне, а адчасткі нават і не маглі пайсьці (маёнткі князёў і паноў), выйшлі з-пад прысуда гарадзенскага старосты, у якім яны дагэтуль знаходзіліся, і перайшлі пад прысуд троцкага ваяводы, які і прызначыў ім ад сябе асобных судзьдзяў [3, Т.1, отд.2, с.155].

Гарадзенская зямля ў той час зьяўлялася складовай часткай уласна Літоўскай зямлі. Гэта можна пабачыць, напрыклад, з пагадненіем Ягайлы і Кейстута з магістрам Тэўтонскага ордэна ад 1379 г. Гарадзенская зямля ў гэтай дамове адрозніваецца ад рускіх воласцяў, якія былі суседнімі з уладанынімі ордэна, і гарадзенцы адрозніваліся ад рускіх, прычым першая назва ў дамове ня раз заменена словам “Літва”. Горадня са сваімі воласцямі пазначана часткай уласна Літоўской зямлі і ў адным судовым акце, напісаным у 1532 г. у Віцебскай зямлі. Пан Іван Сапега судзіўся ў гэтым годзе з абалецкім дзяржаўцам Боны панам Кірдзеем за зямлю Кантрымаўшчыну. Апошні заявіў на судзе пану ваяводзе, што для доказу праўды сваіх прэтэнзій гатовы “отличовъ властныхъ тое земли Контрымовское поставити, которые живуть въ панстве Литовскомъ – одинъ въ Городне, а другой за паномъ воеводою его милостью Віленскимъ въ Ляховичохъ” [1, с.4].

Для абавязаныя акругаў, якімі загадвалі абласныя кіраўнікі, у афіцыйнай мове ВКЛ існавалі дзве асноўныя назвы: “волость” і “пovet”. “Волость” у актах вывучаємага часу часыцей за ўсё акрэслівае ўсю сукупнасць зямельных надзелаў, якія валодалі гаспадарскія падданыя, што складалі адну служыла-цяглу і падатковую грамадзкую адзінку пад кіраўніцтвам намесніка-дзяржаўцы ці цівuna. Гэтак-жэ сама гэта слова ўжывалася ў стасунку да буйных княскіх і панскіх маёнткаў, якія мелі такое ж значэнне ў акрузе як і гаспадарскія воласці. Запазычаным ад палякаў словам “пovet” акрэслівалі ўрадавыя акругі розных велічыні: і ваяводствы, і староствы, і акругі намеснікаў-дзяржаўцаў і цівunoў і нават больш дробныя адміністратыўна аб'яднаныя тэрыторыі. У многіх выпадках слова

“повет” зъяўлецца раўназначным са словам “земля”. Таксама паветам у актах называюць і тэрыторыі меншай за землі працягласыці і значнасьці, якія былі судова-адміністратыўнымі акругамі самастойных намеснікаў, перайменаваных зь цягам часу ў старастай. Так напрыклад, ад 1502 г. мы маём прывілей, дадзены князю Аляксандру Юр'евічу Гальшанскаму на 3 чалавекі “въ Городенском повете у Скідзельскай волости” [1, с.74; 4, с.144]. Гарадзенскі павет ў гэтым выпадку азначае судова-адміністратыўную акругу намесніка-старосты гарадзенскага, які, як будзе паказана ніжэй, кіраваў самастойна, падпарадкоўваючыся троцкаму ваяводзе толькі як начальніку ваеннай акругі. Скідзельская воласць была часткай яго акругі, у якую ён выязджаў разам зь некаторымі іншымі гарадзенскімі ўраднікамі: канюшым, ключнікам і цівуном. У гэтай частцы знаходзіўся для суда і управы, апроч таго, асобы намеснік, як гэта відаць з аднаго судовага ліста вялікага князя Александра.

Слова “повет” дадаецца да больш дробных судова-адміністратыўных акругаў, якія ў прыведзеных прыкладах найменаваны валасьцямі, калі няма ўказання на іх прыналежнасць, як часткай і пададзелаў, да больш буйных акругаў ваяводаў і старастай. Такім чынам, напрыклад, у 1508 г. пан Мікалай Юр'евіч Пацэвіч прасіў каля свайго двара Мількоўскага пяць службаў на імя Косцькавічаў і сем дымоў у “Скідзельскім павеце” [5, с.285]. Неабходна, аднак, зазначыць, што слова “повет”, у значэнні ўрадавых акругаў намеснікаў-дзяржаўцаў і цівуноў, было ў большасці выпадкаў шырэй па значэнні, чым слова “волость”, і не магло ім у сваю чаргу поўнасцю замяніцца. У склад урадавай акругі намеснікаў-дзяржаўцаў і цівунов, як убачым ніжэй, уваходзілі ня толькі землі гаспадарскія й гаспадарскіх падданых, якія складалі гаспадарскую воласць, але таксама землі княскія й панскія, населенныя падданымі князёў і паноў.

Складванье мяжай Гарадзенскага павета на працягу XV-першай трэці XVI ст. У часы сярэднявечча тэрыторыя ВКЛ складалася з шэрагу густа заселеных аблокаў, аддзеленых вялікімі палосамі лясоў і багнаў. У XVI ст. пры нямецкай мяжы цягнулася яшчэ досьць шырокая паласа пушчы, якая паступова саступала перад засяленнем, што ішло з берагоў Нёмана. Занёманская пушча, якая аддзяляла Літву ад Пруссіі, не была ад вечнай. Ляжала тут некалі краіна, называная Судавіяй ці Яцьвягіяй, якая ў канцы XIII ст. была зынішчана крыжакамі, каторыя ўсталівалі сваю мяжу на сярэднім цячэнні Нёмана. Паводле П.Дзюзбурга, які пісаў у першай палове XIV ст., Нёман зъяўляўся ў яго часы мяжой паміж Пруссіяй і Літвой, а значыць і Гарадзенскім княствам. З наданьяня Ягайлы на карысць брата Скіргайлы ад 1387 г. відаць, што лінія Нёмана складала абарончую граніцу Літвы з боку Пруссіі. Панёманскія жыхары мелі аднак свае “входы” ў занёманскай пушчы, таму таксама частка пушчы лічылася Літоўскай [9, с.20]. У трактаце, падпісаным Вітаутам з крыжакамі на высьпе Салін у 1398 г., на моцы якога ён зракаўся, як вядома, на карысць Ордэна Жамойці, упершыню была праведзена літоўска-prusкая мяжа па даўнейшай яцьвяжскай тэрыторыі. Гэтая мяжа ішла ад вусця Невяжы ў Нёман простай лініяй да звіліны Шэшупы, далей гэтай рэчкай аж да вітукаў, потым простай лініяй аж да ракі Нэты, ракой Нэтай да ракі Бобр і Бабром да Нарвы. Такім чынам, Літва досьць глыбока ўваходзіла ў яцьвяжскія тэрыторыі [9, с.21]. Пасля перамогі ля Грунвальда літоўская граніца пасунулася яшчэ далей на захад. Зь ліста Вітаута да імператара Жыгімента ад 11 сакавіка 1420 г. дазваемся, што Вітаут лічыў “terram Sudorum sive Gettarum, que mediat inter Lythwaniam et Prussiam” сваёй вотчынай, у якой, маўляў, і зараз мае розныя “входы”, г.зн. ловы, бортнае дрэва, рыбныя азёры і г.д. Таму на гэтай падставе ён лічыць, што гэтая зямля павінна быць прызнаная яму. Па-сапраўднаму была прызнаная Вітауту пераважная частка Судавіі на падставе трактату ад 27 верасьня 1422 г., які быў заключаны на возеры Мельна [9, с.37]. Мяжа, якая была праведзена тады паміж Пруссіяй і ВКЛ, была нязменнай фактычна да сённяшняга часу: цяперашняя мяжа Літвы з Калініградzkай вобласцю Расейскай Фэдэрацыі, на польскім баку гэта – мяжа Падляшскага і Вармінска-Мазурскага ваяводстваў.

На заходзе Гарадзенскі павет гранічыў з Падляшшам. Яшчэ ў 1358 г. размежаваньнем Гарадзенскага княства з уласнасцю мазавецкага князя Земавіта

Трайдзенавіча (каля 1326–1381 г.), якое правёў Кейстут, быў пакладзены пачатак афармленню граніцы на заходній ускраіне. Але суседзі, нягледзячы на дамоўленасць, імкнуліся самі вырашаць зямельныя праблемы за кошт падляшскага фонду. Абраны ў 1440 г. вялікім князем Казімер Ягайлавіч (1427–1492 г.) аднавіў заходнія рубяжы, што існавалі на той час [7, с.37]. Прывілеем ад 1 студзеня 1509 г. Жыгімонт надаў райгародзкія і гонязскія землі Мікалаю Радзівілу, ваяводу троцкаму. Паводле пацьвярджэння ад 4 студзеня 1515 г. граніца наданых уладаньняў бегла: “*a finibus Prussie continuaturque fluviolo cognomine Pruska ex Prussia profluente usque ad stagnum Nyeczko, ex stagno autem Nyeczko flumine Myetha descendendo usque ad rivum magnum alias do strumyena Jesgrzny dicto autem rivo usque ad flumen Bebra, qui iterum fluvio Bebra, usque ad fluvium Berezowa...* (далей ідзе апісаныне граніцаў Гонязскай зямлі) ...*ad locum ubi flumen Lek intrat in flumen Bebra, fluvio autem Lek ascendendo ad fines Prutenorum, finibus autem Prutenorum ad fluviolam supradictam Pruska...*”. Іначай, як бачым, мяжа на ўсходзе надання ад Пруссіі ішла рэкамі Пруская, Мэта (Нэта), Бобр і Бярозавая [8, с.90].

Іначай справа стаіць зь межамі Гарадзенскага павета зь іншымі суб'ектамі ВКЛ. Вядома, што яны фармаваліся стыхійна, без якіх-кольве разъмежавальных пагадненіяў.

На поўнач ад Горадні на беразе Нёмана знаходзілася крэпасць Пералом, вядомая яшчэ з часоў войнаў з крыжакамі. З дакуманта Ягайлы, выданага ў 1387 г. на карысць Скіргайлі, відаць, што тагачаснае Троцкае княства сягала на поўдні “*поколе мерецкая волосьць*”, якая ляжала на поўнач ад Пералома [6, с.45]. Вынікае з гэтага, што Пераломскі павет належыў да Гарадзенскага княства. Функцыяй залежнага ад Трокі Пералома, як і Горадні, было съцеражэнне заходніх межаў ад нападаў з боку Ордэна. Важнасць гэтых крэпасціяў падкрэсліваецца іх павятовай арганізацыяй [10, с.9]. Пры гэтым гэтыя паветы набываюць выгляд доўгіх палосаў, якія цягнуцца ад цэнтра павета да яго межаў, што відаць на прыкладзе Гарадзенскай і Пераломскай пушчай у накірунку нямецкай мяжы. Гэта выразнае съведчаныне, што адміністратыўныя падзелы ствараліся тут стыхійна, знаходзячыся ў цеснай сувязі з калянізацыяй. Цэнтр павета быў напачатку густа заселены і тут утварыліся адміністратыўныя асяродкі, скуль ішло засяленыне ў глыб пушчы. Пасяленцы, выходзячы з пэўнага асяродка, не зрывалі зь ім адміністратыўнай сувязі. Такім чынам, паўсталі доўгія і вузкія паветы, якія цягнуліся пушчамі да межаў краіны, што выразна паказвае шляхі, якімі ішла калянізацыя [9, с.16]. Добра гэта відаць на прыкладзе суседняга Пераломскага (часам у дакументах называеца Пераломскім і Ожскім) павета, які на поўдні гранічыў у пушчы з Гарадзенскім паветам напэўна рэчкай Аньчай (Чорная Ганьча). Лічыцца, што мяжа Пераломскага і Гарадзенскага паветаў адпавядае ў пэўнай ступені тагачаснай этнографічнай беларуска-літоўскай мяжы. Адсюль можна прыйсці да высьновы, што мяжа паветаў, выйшаўшы ракой Аньчай з Гарадзенскай пушчы, ішла далей па ўжо ачышчанай ад лесу занёманскай частцы менавіта мяжой паміж насельніцтвам праваслаўнага і каталіцкага веравызнаніяў. На поўнач ад Горадні знаходзілася Бальская праваслаўная парафія, яшчэ ж больш на поўнач – занёманскія тэрыторыі старажытнай Гожскай парафіі. Парофіяльны падзел захаваўся да сёньняшняга дня (занёманскую частку Гожскай парафіі з канца XVIII ст. складае сёньняшняя Селіванаўская), таму не было вялікай цяжкасці ў вызначэнні гэтай мяжы, тым больш Ян Якубоўскі ў сваёй рэканструкцыі мапы Гарадзенскага павета ў сярэдзіне XVI ст. таксама ўказвае на такі падзел. Межы з Васілішскім і Ваўкавыскім паветамі фармаваліся напэўна яшчэ з удзельных часоў, таму галоўным фактам тут служылі таксама прыродныя граніцы ў выглядзе лясоў, балотаў, пагоркаў. Так, ад Васілішскага павета Гарадзенскі адгароджваў велізарны абшар лесу (пазнейшая Азёрская пушча). Важней падставай да складвання павятовых тэрытарыяльных адзінак была наяўнасць водных систэм, якія ў старажытныя часы выконвалі асноўныя камунікацыйныя функцыі. Так, на поўдні Гарадзенскага павета засяленыне праводзілася пераважна па рацы Сьвіслачы. У Ваўкавыскім жа павеце гэтую функцыю выконвала Рось. Але ўсё-ж больш дакладная рэканструкцыя засноўваецца галоўным чынам на звестках пра гэтыя межы ў пазнейшы пэрыяд.

Калі ў 1566 г. быў уведзены новы павятоны падзел у ВКЛ, злучаючы па некалькі меньшых паветаў у вялікія, было нармальнай рэччу, што так блізкі да Горадні дробны Пераломскі павет быў далучаны да Гарадзенскага павета. Невялікія памеры гэтага павету й блізкае яго суседства з Горадній дастаткова выясняюць яго цягненіне да гэтага горада. Гэтак-жэ пастанавілі тады ж далучыць да яго паўночную частку Бельскага павета на Падляшшы. Гэтае пастанаўленыне аднак не было ўведзена ў жыцьцё, напэўна з прычыны адрозных правоў, якімі кіраваліся падляшскія паветы, якія зрэшты ў цэласці адпали ў 1569 г. да Кароны Польскай. Затое насуперак намярэнням заканадаўцы, які ўвесь даўні Мерацкі павет далучыў да Троцкага павета, паўднёвая частка гэтага павета, якая ляжыць у г.зв. “запушчанскім тракце”, з Перавалкай, Берзынкамі і Вяйсеймі была прылучана да Гарадзенскага павета. Граніца павета зблізілася тым самым да самага Мерача і да Сярэяў, а адна гарадзенская анклява апынулася аж на рацэ Кірсна (Кірсна – маёнтак князёў Масальскіх) [10, s.10]. Папраўдзе гэтак далёкае прасоўваныне граніцы Гарадзенскага павета на поўнач не было трывалым, і граніца пасунулася на поўдзень, аднак трох вышэй пералічаныя мясцовасці засталіся ў граніцах Гарадзенскага павета да канца існаваныня даўняй Рэчы Паспалітай. Такім чынам, да Гарадзенскага павета быў далучана тэрыторыя, аддзеленая ад яго пушчай і чужая яму этнічна (з балцкім насельніцтвам). Вырашальнай тут была вялікая адлегласць ад Троекуру пры параўнальнай блізкасці да Горадні.

У 1567 г. тэрыторыя павета павялічылася на 3 вёскі, наданыя каралём Жыгімонтам Аўгустам Грыгору Хадкевічу, віленскому каштэляну, гетману вялікаму літоўскому й старосту гарадзенскому – Мялешкі й Бялевічы, якія належалі да дварца Калодзежа Ваўпянскай воласці, і Супрасль-Нацоўчы ў Мсьцібогаўскай воласці. Абедзве воласці ўваходзілі ў склад Ваўкавыскага павета. Вёскі гэтых былі далучаны да Хадкевічавых уладаньняў Гарадок і ўвайшлі, такім чынам, у склад Гарадзенскага павета [10, s.10].

У наступныя гады граніца Гарадзенскага павета падверглася малым зьменам. Апроч адсоўваныня граніцы на поўначы з боку Мерача, належыць зазначыць адпадзеныне найболей высунутай на ўсход часткі Маствоўскай воласці (даўняй Макрэцкай воласці) а таксама воласці Ражанка да Лідзкага павета [10, s.11]. Адбылося гэта ўжо ў канцы XVI ст. З таго часу граніцы павета ня зналі зъменаў аж да падзелаў Рэчы Паспалітай.

Першае, што кідаецца ў вочы, гэта вялікая прастора лясоў. Адразу можна сцьвердзіць, што лясы займалі ў XVI ст. болей за палову аблшуру тагачаснага Гарадзенскага павета. Нават цяпер, па высечцы значайнай іх часткі, край захаваў лясныя харктары. У разглядваесмай эпосе лясы стваралі густую пушчу, якая акаляла скалянізаваную частку павета з трох бакоў. Пушчу паступова пранізлі дарогі, шляхі. Праз гарадзенскі край праходзіла тады між іншым вялікая дарога з Варшавы да Вільні. Такім чынам, Горадня знаходзілася на гасцінцы, якім ехалі часта розныя купцы, рамеснікі, паслы з Заходняй Эўропы на ўсход, у Вялікае княства Маскоўскае. У лютым 1517 г. праз Горадню знакаміты аўстрыйскі дыплямат Сігізмунд Гэрбэрштайн. У сваіх запісках ён коратка пастараўся апісаць гэты край. “*Тамашнє княства даволі ўрадлівае, калі ж прымаць пад увагу прыроду той краіны. Гэта прыстойны горад (Горадня - Я.Л.), пабудаваны на іншаземны манер. – пісаў аўстрыйскі пасол, – Крэпасць з добрым горадам разьмешчаны на рацы Нёмане, называнай па-нямецку Мемелем... Я лічу гэту раку за Кронан па падабенстве з назвай горада*” [11, c.232–233].

Уяўленыне пераносіць нас у адлеглыя часы першаснага засялення, калі скапленыні людзкіх пасяленняў стваралі астравы ў лясной пушчы. Сама пушча першасна была ўласнасцю нічыёй. Толькі зь цягам часу прылягаючыя да пушчы скапленыні пасяленцаў уварваліся ў лясныя адступы і паступова іх асвоілі. Да павету былі далучаны некаторыя пасяленні, якія паўсталі на тамашнім баку пушчы (Шэмбелейская воласць і землі Даўспуда на поўначы, Заблудаўская воласць на поўдні). Калі ў 1566 г. быў пашырана граніца Гарадзенскага павету, далучаныя былі да яго ня толькі цэлыя малы Пераломскі павет, але і паўднёвая “запушчанская” частка Мерацкага павету [10, s.4].

Такім чынам, зынікла натуральная граніца павету, якой была першасная пушча, затое паўстала харктэрная для новага часу штучная граніца. Штучнай таксама зъяўляецца цалкам заходняя мяжа, якая бяжыць уздоўж рэкаў і азёраў.

Намэнклатура гэаграфічных назоваў дае нам магчымасць адкрыць этнічны харктар краю. Назвы валасьцянскіх вёсак на галоўным засяленчым абшары ў агромнай большасці беларускія, што сьведчыць аб досьць суцэльнім беларускім харктары вясковага насельніцтва.

Сустракаем аднак даволі шмат назваў мясцовасцяў, якія маюць балцкае гучаныне, як Доргунты (Дваргунты), Путрышкі, Русота, Намейкшы, Салаты, Бершты, Спуша, Лаўна, Трумпі, Одла, Уснар, Шлумпічы. Звяртаюць увагу пасяленыні дробнай шляхты з родавымі балцкімі назовамі, як Эйсымонты, Ядкевічы (Ёдкі), Пачобуты (Подчобуты), Цыдзікі. Побач маем аднак шляхецкія пасяленыні з родавымі ўсходнеславянскімі назовамі, як Абуховічы, Палуяны, Глебавічы. Звяртае ўвагу факт, што цэнтрамі воласцяў зъяўляюцца ў значнай ступені мясцовасці з балцкім гучанынем, як Перстунь, Лабна, Індура, Котра, Скідзель, Верцялішкі. Балцкімі таксама зъяўляюцца і назовы рэкаў, такія як Нёман, Ганьча, Котра, Пыра (Пера), Сывілач, Зэльва, Воўпа, Сідра, Саколда, Даўспуда. Побач з тым маем, аднак, і чиста славянскія, як Бобр, Бярозавая, Чарнуха, Чарлённа, Ласосна.

Вышэйпададзенае дазваляе нам акрэсліць этнічны склад галоўнай, цэнтральнай часткі павету як мяшаны балцка-славянскі, з колькаснай перавагай, аднак, славянскага элемэнту. У разглядаем намі эпосе здаецца, што надышла тут ужо цалкавітая моўная асыміляцыя абодвух этнічных групаў, а менавіта славянская (беларуская) мова сталася пабытовай мовай усяго насельніцтва, этнічная розніца выражалася ўжо толькі ў веравызнаныні: балты (ліцвіны) былі каталікі, славяне (русіны) – вызнаўцамі праваслаўя. Аб раўназначнасці абодвух народаў, а дакладней вызнаньняў, сведчыць факт, што наймагутны з тутэйших магнатаў Грыгоры Хадкевіч, сам “рускай” веры, фундуе ў сваім мястэчку Заблудаве ня толькі праваслаўную царкву, але і каталіцкі касцёл [10, s.4].

Адрозны ў этнічным сэнсе харктар мелі паўночныя воласці, “запущанскія”. Далучаная да Гарадзенскага павету ў 1566 г. паўднёвая частка даўняга Мерацкага павету мела балцкае насельніцтва, тыя ж пасяленыні, якія ляжалі пры прускай мяжы, мелі часткова польскае (мазурскае) насельніцтва.

Паводле трэцяга падзелу Гарадзенскі павет быў распалавінены: ўсходняя частка з Горадній дасталася Ракеі, заходняя частка з Сувалкамі, Сайнамі і Саколкай – Прусіі. Калі немцы ўвялі на сваёй тэрыторыі новы падзел на паветы, то Ракея захавала даўні. Пазбаўлены папраўдзе сваёй заходнім паловамі, але з ўсходняга боку захоўваючы даўнія свае межы, даўні Гарадзенскі павет застаўся пад расейскім панаваньнем. З малымі зменамі захаваў ён гэтага граніцы і ў міжваеннай Польшчы, даючы яскравы прыклад трываласці даўніх адміністрацыйных граніцаў.

Спрэчкі на падляшскім памежжы. Вядома, што даўнія вякі не зналі выразных, пазначаных на тэрыторыі і акрэсленых на мапе палітычных і адміністрацыйных граніцаў. Можна было казаць хутчэй аб палосах, чым аб памежных лініях. Гэтыя палосы паволі, умеру росту засяленыня звужаліся, каб стацца, нарэшце, граніцай у сучасным разуменіні гэтага паняцця, г.зн. зблізіцца да ідэальнага паняцця лініі, пазначанай на тэрыторыі і акрэсленай на мапе. Калі разуменіне гранічнай лініі з'явілася, заставалася яшчэ цяжкасць пазначэння яе на тэрыторыі. Як доўга праходзілі засяленчыя працэсы, дык гранічныя лініі, якія былі лініямі сутыкненія двух каланізацыйных плыніяў, падвяргаліся не раз досьць значным зменам. Вынікалі адсюль частыя спрэчкі аб праходжаньні граніцы. Як сур’ёзным зменам могла падвергнуцца гранічнай лініі ў выніку пасоўвання засяленыня ўглыб гранічнай пушчы, бачым на прыкладзе падляшска-гарадзенскай граніцы ў першай палове XVI ст.

Паміж Падляшшам і Гарадзенскай зямлёй распасціралася ў гэтага часы пушча, некалі заселеная вынішчанымі ў XIII ст. яцьвягамі ці судавамі. Пушча была вялікакняскай і залічвалася да Гарадзенскай зямлі. Таксама тамашнія людзі мелі ў ёй свае “входы” ці ўжытковыя права, і абавязаны былі сцерагчы яе на карысць вялікага князя. Да гэтай пушчы

аднак, прылягалі падляшскія воласьці, Райгорад і Гонязь, якія ў 1509 г. былі наданы віленскаму ваяводзе Мікалаю Радзівілу [8, s.89]. З гэтых воласьцяў пачало шырыцца засяленыне ўглыб вялікакняскай пушчы, як Гарадзенскай так і суседній Бельскай. Такім чынам, коштам вялікакняскіх лясоў павялічваліся радзівілаўскія воласьці.

Хутка Радзівілаў заатакавала Бона. Яе напад на граніцы гонязска-райгародскіх уладаньняў быў адначасова пачаткам яе барацьбы за злом перавагі магутных родаў. Бона выкарыстала пры tym варожы стасунак гонязскай і райгародскай шляхты да Радзівілаў. У 1528 г. Бона прыбыла з вялікім князем у ВКЛ і магла асабіста запазнацца са станам сваіх уладаньняў. Ацэнка стану была негатыўная. Экстэнсіўна праводзімая на вялікіх абліспах гаспадарка давала мізэрныя даходы [8, s.97]. Адначасова Бона ўмяшалася ў зацяція спрэчкі паміж Гаштольдамі і Радзівіламі, якія між іншым спрачаліся за граніцу сваіх валоданьняў – паміж Тыкоцінам і Гонязям. Уладальнік Тыкоціна канцлер Ольбрахт Гаштольд сцвярдждаў, што Радзівілы бяспраўна захапілі суседнія вялікакняскія землі. Гэта было на руку Боне. Біскуп Мікалай Радзівіл, хочучы папярэдзіць расправу, запісаў 18 снежня 1528 г. маладому Жыгімонту Аўгусту Кнышын з ваколіцамі, засыцерагаючы, аднак, сабе адначасова пажыццёвае трыманне [12, s.97]. Мікалай Радзівіл памёр два гады пазней. Хутка па яго смерці вялікі князь выслаў у Кнышын Івана Кунцэвіча, з мэтай пераняць гэтыя маёнткі. Тым часам, Станіслаў Радзівіл, брат біскупа, не могучы пагадзіцца са стратай Кнышына, насяліў яго сваімі людзьмі. У гэтай сітуацыі Жыгімонт Стары склікаў паспалітае рушэнне Бельскай зямлі і пагразіў Радзівілу пакараньнямі. Станіслаў Радзівіл саступіў. Вялікі князь пераняў на сябе Кнышын [12, s.98]. Нягледзячы на запіс біскупа Мікалая Радзівіла Кнышына з ваколіцамі на Жыгімента Аўгуста, Бона, выкарыстоўваючы варожы стасунак да Радзівілаў шляхты і гаспадарскіх асочнікаў, спрычынілася да ўзбуджэння супраць іх працэсу, аскарджаючы іх за заніцце вялікакняскай зямлі.

Жыгімонт Стары ў 1529 г. выслаў спецыяльнную камісію, якая мела на месцы вывучыць справу. Эфектам працы камісіі на падставе сведчаньняў шляхты і асочнікаў было сцвярджэнне, што ваявода віленскі і канцлер ВКЛ Мікалай Радзівіл прыўлашчыў сабе велізарныя прасторы Бельскай і Гарадзенскай пушчаў, належачыя да вялікага князя, і бяспраўна далучыў да сваіх гонязска-райгародскіх валоданьняў [8, s.98].

Аднак істотнае вырашэнне гэтай справы наступіла толькі ў 1536 г. У гэтым годзе вялікі князь Жыгімонт Стары надаў Горадню маладому княжычу Жыгімонту Аўгусту [13, s.161]. У намесніцтве маладога вялікі князь выступае вялікая княгіня Бона, каторая жадае, каб новаскаланізаваныя гранічныя абліспы былі адняты ў Радзівілаў і вернуты Горадні і Бельску. Тагачасны ўладальнік Райгораду і Гонязі Ян Радзівіл, староста жамойцкі і падчашы ВКЛ, згаджаецца на кампрамісны суд у гэтай справе. 24 траўня ў Вільні адбылося судовае разбіральніцтва перад вялікім князем. Жыгімонт, прымаючы прадстаўленыя камісіяй доказы і адкідаючы радзівілаўскія, даручыў правесці новае межаваньне гонязска-райгародскіх земляў. Была выслана новая, супольная камісія: з боку Боны – Юры Хвальчэўскі, біскуп луцкі, Шымко Мацкевіч, віленскі цівун, Балтазар Паткоўскі, земскі суддзя бельскі. Ян Радзівіл прызначыў сваімі камісарамі князя Івана Палубінскага, Станіслава Скопа, вялікакняскага сакратара і Станіслава Орвіда, цівуна цельшаўскага. Абодвумя бакамі мелі быць абраны арбітры з вялікім князем як суперарбітрам на чале, якія, з'ехаўшыся на месца і выслушавшы сведчаньні мясцовых людзей, мусілі вызначыць граніцу паміж Райгорадам і Гонязем з аднаго і староствамі Гарадзенскім і Бельскім з другога боку. Вызначэнне граніцы сапраўды наступіла, але не ў выніку паразумення абодвух бакоў, а аднабакова арбітрамі маладога княжыча, бо нельга было паразумецца з арбітрамі Радзівілаў ў пытаныні, скуль на нямецкай мяжы трэба распачаць праводзіць граніцу. Камісары Боны сцвярджалі, што каля вёскі Прапёркі, у месцы званым Каменны Лог, а Радзівіл – што ракой Пруская, дзе былі ўжо падрыхтаваныя лёжы, якія ў начы камісары пакінулі і збурылі. Камісары Боны не саступілі, таму Ян Радзівіл адклікаў сваіх камісараў [13, s.162]. Размежаванне праводзіў, такім чынам, толькі сам заінтэрэсаваны бок на падставе вялікай колькасці сведкаў спасярод мясцовай шляхты, сцягнутай ураднікамі Боны. Гэтыя сведкі даводзілі, дзе быццам бегла некалі граніца

між райгародскім і гарадзенскім землямі. Ідучы за імі камісары загадвалі сыпаць гранічныя капцы. Сведкі сцвярджалі, што “*земля на левай руцы (г.зн. па баку возера Нэцкае) заўсёды ад найдаунейшых часоў належала і належыць да гарадзенскіх уладанняў... і што имат гэтых людзей, якіх клічуць асочнікамі і бортнікамі, маюць свае борці, а ў іх свае знакі, называныя клейны, і дасюль існуюць рэшткі халупаў і лазняў, якія мелі на гэтай зямлі людзі, належачыя да Горадні, для сваёй патрэбы, жыхарання і чысціні, і князь Міхал Глінскі ніколі за згаданыя граніцы ў гэтую ж гарадзенскую зямлю, якія ляжаць па левай руцы, не ўваходзіў, і людзі яму не належалі, але толькі вяльможны некалі Мікалай Радзівіл, ваявода віленскі, сілай і гвалтам з гэтых належных да Горадні лясоў і бароў выгнаў бортнікаў і асочнікаў, а па яго смерці дзеци яго разам з маткай началі новыя вёскі закладаць, якія знаходзяцца па левым баку на гарадзенской зямлі”¹. Насыпанне гранічных капцоў праводзіў падкаморы бельскі Ян Скварак з Осава, г.зн. Гансоўскі, з вёскі Гансоўка-Осава. Камісія працавала ад 1 да 4 лістапада 1536 г. Акт размежаваньня, маючы 24 карты, датаваны ў Каменным Логу, вялікі князь зацьвердзіў у Кракаве 25 лістапада 1536 г., далучаючы частку земляў Радзівілаў да земляў Жыгімonta Аўгуста. Ян Радзівіл яшчэ стараўся падбухторваць войтаў і сялянаў супраць вялікакняскіх ураднікаў, якія займалі яго землі. Але вялікі князь у канцы 1536 г. пагрозіў высокімі пакараннямі. Гэтае аднабаковае рашэнне арбітраў вялікі князь зацьвердзіў і загадаў правесці ўвядзеныне маладога княжыча ў спрэчныя аблігаты. З зацьверджанага вялікім князем выраку кампраміснага суда можам здабыць дакладнае разуменіне аб праходжаныні даўняй падляшска-гарадзенской мяжы [8, s.99].*

Новая граніца распачыналася ад прускай мяжы недалёка ад Райгораду. Там насыпалі два капцы, адкуль мяжа бегла сярэдзінай Каменнага Лога, затым праз лес да Шэлістоўскай Белі і стуль да рэчкі Шэлістоўкі (Салістоўка), гэтай рэчкай да ставу і праз вёску Шэлістова, якую трymаў пан Жрэбка (сёння вёска Жробкі), далей гэтай рэчкай каля Мацея Баршча з Райгорада, праз возера Дрэнства, і рэкамі Егњая і Лэгам да Бобра. Далей рэчкай Смагароўкай (Беблай) аж да яе вытокаў, дасюль простай лініяй аж да вытокаў ракі Нераслі, далей гэтай жа ракой аж да яе вусця ў Нарву [12, s.99]. Зразумела, што лінія тых рэкаў і азёраў была толькі прыблізной лініяй. На гэтых рэках былі шматлікія пасяленыні, якія распасціраліся на абодвух берагах. А паколькі фактычная гранічная лінія не магла праходзіць праз сярэдзіны пасяленняў, дык трэба было раз за разам рабіць адступленыні ад гэтай ідэальнай лініі. Гэтая лінія стала заходній граніцай Гарадзенскай і Бельскай воласцяў. Як вялікія тэрыторыі пасля гэтага страпілі з цягам часу абедзьве гэтыя воласці, убачым на мапе, калі правядзэм там як цяперашнюю новую граніцу так і старую граніцу, якая шла ад прускай граніцы рэчкай Прускай, возерам Нэцкае, рэкамі Мэтай (Нэтай), Бярозаўкай і Чорнай (званай у ніжнім сваім цячэньні Саколдкай). Радзівілы мусілі пагадзіцца са стратай значнай часткі сваіх уладанняў: палацы даўжынёй каля 69 км, а шырынёй ад 12 да 21 км, у тым ліку да 20 свежазаснаваных вёскаў. Здабытак Боны быў вялікі [8, s.99].

Памыляўся Я.Якубоўскі, мяркуючы, што Бона забрала няслушна прыўлашчаныя землі [13, s.164]. Калі ж акт надання ад 1509 г. для Радзівілаў не быў фальшывы, дык граніцы іх былі праўдзівыя. Праведзенае Бонай размежаваньне было нязгоднае як з прывілеямі наданьня для Радзівілаў, якія дакладна апісалі граніцы наданьня, так і са старой райгародскай граніцай, якая бегла ад вякоў ракой Прускай, возерам Нэцкае да Бобра, а таксама гонязскай граніцай, якая таксама ад вякоў бегла ракой Бярозавай. Рака Пруская нават у іншых актах з гэтага часу, якія не датычыліся Радзівілаў, заўсёды называлася райгародскай граніцай [8, s.100]. Таму забраныя землі, хоць іх адлучылі ад Падляшскага ваяводства і прыдзялілі да Гарадзенскага павета, у хуткім часе вярнуліся да Падляшша, а потым да адміністрацыйнай лучнасьці з Гонязам і Райгорадам [12, s.101]. Акт размежаваньня быў праведзены насуперак прывілеям і абапіраўся на фальшывых сведчаньнях шматлікіх ворагаў Радзівілаў, як сярод шляхты, так і сялянаў. Камісары пераказалі адбраныя землі пад кіраваньне намесніку з Лабна (пад Горадні) Юрью Зеляпузе [12, s.101].

Паўднёвую частку забраных ад Радзівілаў земляў далучылі да бельскіх уладаньняў, а паўночную частку да гарадзенскіх уладаньняў. Гэта былі землі паміж возерам Дрэнства і возерам Нэцкае, а такім чынам і корчмы на Нэце.

Уся гэта паласа зямлі была прызнана маладому княжычу як прыналежнасць Горадні і Бельска. Быў зроблены аднак вынятак для пэўнай колькасці вёскі. Менавіта троны вёскі, якія ляжалі паміж Бабром і Смагароўкай (Беблай): Далістаў, Смагароўка і Манюшкі, былі пакінуты на вялікакняскім рашэнніне, бо пабудаваныя яны былі папраўдзе на гарадзенскай зямлі, але яшчэ пры вялікім князі Казімеры Ягайлівічы. Былі вылуччаны таксама землі Каліноўка, якія ляжалі на ўсход ад верхняй Нераслі, на якія Ян Радзівіл прадставіў прывілей, наданы яго бацьку вялікім князем Аляксандрам. Абшар, ахоплены абедзівіумом граніцамі, старой і новай, уяўляў некалі вялікакняскую пушчу, якая ў паўночнай і сярэдзіннай сваёй частцы належала да Гарадзенскага павета, у паўднёвой жа, шырэйшай – да Бельскай зямлі [13, s.163].

Што тычыць той паўднёвой часткі спрэчнай тэрыторыі, якая знаходзілася паміж рэкамі Нерасляй, Нарэвам, Супрасляй і Чорнай (Саколдкай) іншай г.зв. Бельскай пушчы, дык на падвойнай падставе гэты авшар быў прызнаны за маладым княжычам: па-першае, як даўняя прыналежнасць Бельскага староства, па-другое, як новая маёмасць Кнышын, якая незаконна была заснавана ў вялікакняскай пушчы ваяводам віленскім Мікалаем Радзівілом, а затым у 1528 г. запісана маладому княжычу сынам яго Мікалаем, біскупам жамойцкім. Такім чынам, малады княжыч, а дакладней кіруючая ад яго імя вялікая княгіня Бона стала ўладальніцай не толькі двух даўніх старостваў, Гарадзенскага і Бельскага, але і незаконна заселеных кнышынскіх земляў, а таксама цэлага шэррагу пасяленьняў, якія цягнуліся на гарадзенска-падляшскім памежжы, на той падставе, што закладзеныя яны былі на вялікакняскай зямлі без дазваленія вялікага князя. Здавалася б, што павінныя яны бытць зараз далуччаны да Гарадзенскага і Бельскага старостваў, бо паўсталі на зямлі, каторая некалі належала да гэтых старостваў [13, s.164]. Тым часам далейшы лёс іх быў іншы. Яшчэ да 1544 г. (напэўна адразу ж па смерці Ю.Зеляпугі) вялікакняскія вёскі паміж азёрамі Дрэнства і Нэцкае перанеслі з гарадзенскіх уладаньняў да кнышынскіх. З земляў, адабраных ад Радзівілаў, была ўтворана вялікая адзінка вялікакняскіх уладаньняў, а рака Пруская і Нэта зноўку сталіся граніцай [8, s.104]. Нядоўга, аднак, доўжылася асонае жыццё гэтых тэрыторый. У 1569 г. яны зноў вярнуліся да адміністрацыйнай лучнасьці з Гонязям і Райгорадам, а мяжа радзівілаўскіх уладаньняў да 1536 г. стала ў 1569 г. падляшска-гарадзенскай мяжой – мяжой ВКЛ і Кароны Польскай [12, s.101].

Каланізатарская акцыя, распачатая Радзівілам, была працягнута вялікім князем. На паўночных ускраінах спрэчнай некалі тэрыторыі, над возерам Нэцкае паўсталі ў 1555 г. новае пасялен'не з вялікакняскім двором, названае ад вялікакняскага імя Аўгуставым. Гэтае пасялен'не перад самай Люблінскай вуніяй стала цэнтрам новазаснаванага Аўгустоўскага староства, якое ахапіла тады ўжо поўнасцю скаланізаваную паўночную частку спрэчнага некалі авшару. Такім чынам, засялен'не, якое ішло з Падляшша, не было замаруджана адабраньнем спрэчных абшараў у Радзівілаў, а наадварот знайшло магутных апякуноў у новых уладальніках – вялікай княгіні-маці і ў маладым княжычы.

Што тычыць павятовай прыналежнасці спрэчных некалі абшараў, дык у 1566 г. пры ўвядзенні новага адміністрацыйнага падзелу ВКЛ была ўчынена спроба залічэння да Гарадзенскага павету не толькі Кнышына і Аўгустова, але гэтак жа Райгораду, Гонязі і Тыкоціна. Спроба гэтая, аднак, не ўдалася: усе гэтыя тэрыторыі ўжо так зрасліся з Падляшшам, што ўвайшлі ў склад новага Падляшскага ваяводства, якое ў 1569 г. было ўключана да Кароны. Такім чынам, падляшска-гарадзенская граніца да 1536 г. стала граніцай паміж ВКЛ і Каронай Польскай і такой засталася аж да падзелаў [12, s.101].

Літаратура і қрыніцы:

1. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута.– М., 1892.

2. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana.– Warszawa, 1843–1886.– T.I–IV.
3. АВАК.– Вильно, 1865.– Т.1.
4. Lietuvos Metrika: Литовская Метрика. (1387–1546).– Vilnius, 1998.– Kn. 25.
5. Lietuvos Metrika: Литовская Метрика. (1499–1514).– Vilnius, 1995.– Kn. 8.
6. Jakubowski J. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387// Przegląd historyczny.– Warszawa, 1907.– T.V.
7. Казлоў Л., Цітой А. Беларусь на сямі рубяжах.– Mn.: Беларусь, 1993.
8. Wiśniewski J. Dzieje osadnictwa w powiecie Augustowskim od XV do końca XVIII wieku// Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego. / Pod red. J.Antoniewicza.– Białystok, 1967.– S.13–294.
9. Jakubowski J. Mapa Wielkiego księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku. Część północna.– Lwów, 1927.
10. Jakubowski J. Powiat Grodzieński w w. XVI. Mapa w skali 1:400 000 (z tekstem).– Kraków, 1934.
11. Герберштейн С. Записки о Московии.– М.: Изд-во МГУ, 1988.
12. Malczewska M. Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku.– Warszawa–Poznań, 1995.
13. Jakubowski J. Przykład zmienności granic administracyjnych na Litwie w w. XVI// Ateneum Wileńskie.–1935.

Ян Лялевіч.

Лёс шляхцянак ў вайне 1654–1667 г.

In article “*The destiny of the noblewomen in war 1654–1667 years*” **Natalla Sliž** considers heavy destiny of the women during war of Reč Paspalitaja (Republic) with the Moscow state. The author on the basis of the wills, complaints and memoirs shows human, material and moral losses of the population of GDL, among which the tragedy of the women appears especially brightly.

Вайна паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй у 1654–1667 г. не так даўно ўвайшла ў беларускую гісторыяграфію і стала шырока абмякоўвацца ў навуковай літаратуре [6, 7, 8, 10]. Да пачатку 90-х г. яна ўскосна закраналася ў працах або праста замоўчвалася, бо разгляд гэтай падзеі не ўваходзіў у агульнапрынятую ідэалагічную канцепцыю. Аднак і на сённяшні дзень нельга сказаць, што дадзеная тэма цалкам даследавана і вычарпана для гісторыкаў. Вывучэння патрабуць не толькі вайсковыя падзеі, але і жыццё асобных людзей пад час вайны.

Крыніцы перыяду 1654–1667 г. і нават пасля яго адрозніваюцца ад крыніцаў такога ж тыпу, але за мірны час. На змены ў афіцыйнай і прыватнай дакументацыі звярнуў увагу беларускі даследчык Максім Гардзееў. Ён адзначыў змяненні ва інтытуляцыі і ў змесце дакументаў, якія змешчаны ў кнігах Палацкага магістрата за гэты час. Аналіз дакументаў вёўся ім на падставе адной ацалелай магістрацкай кнігі за 1656–1657 г., бо амаль увесь магістрацкі архіў згарэў [2]. У сувязі з вайсковымі падзеямі справаводства прыцярпела змены і ў магістрацкія кнігі патрапілі дакumentы нават ад мясцовай шляхты. Сярод матэрыялаў, якія адлюстроўваюць падзеі вайны і лёс асобы ў вайне, варта адзначыць прыватна-прававыя дакumentы рознага кшталту (тэстаменты, скаргі і інш.). Акрамя іх перыяд вайны асвятляюць тагачасныя ўспаміны, дыярыюшы і казанні на смерць. Вайна настолькі ўзрушила і змяніла жыццё шляхты, што ўсе дакumentы маюць нават эмацыйную афарбоўку. У артыкуле будзе звернута ўвага на лёс шляхцянак у віхуры гісторычных падзеяў, стаўленне жанчынаў да іх, панесяныя імі страты.

Маскоўская дзяржава (Расія) была заўсёды небяспечным суседам для ВКЛ. Войны, сутычкі на мяжы адбываліся амаль увесь час з невялікім перапынкамі. Яны часта вылучаліся жахлівымі і крывавымі падзеямі. Аднак, вайна 1654–1667 г. вызначалася вялікай колькасцю разбурэння і чалавечых стратаў. У некаторых паветах яны дайшлі да 98 % [1]. Напрыклад, вялікія страты людскія і маёmasныя ў Ашмянскім павеце ад “*тырана ваяводы маскоўскага*” зафіксаваў у сваім тэстаменце шляхціц Ашмянскага павета Крыштаф Горман (1661 г.) [4, ф. 1732, вол.1, спр.1, арк.6]. Пры ўзяцці гарадоў (Магілёў, Віцебск, Мсціслаўль і інш.) вораг не шкадаваў нікога і нічога, пакідаючы пасля сябе спаленыя населенныя пункты і забітых жыхароў [7, с.18–27]. Ян Цадроўскі апісаў вялікі голад, які панаваў на тэрыторыі ВКЛ у 1656–1657 г., калі галодныя людзі елі не толькі катоў і сабак, але нават і памерлых, а таксама занатаваў пра маравое паветра 1657–1658 г., якое прынесла шмат чалавечых стратаў [5, с.18–27]. Вайсковыя падзеі ахапілі амаль усю тэрыторыю ВКЛ, яны закранулі прадстаўнікоў усіх саслоўяў: ад шляхты да селяніна, незалежна ад полу і ўзросту.

Найменыш абароненай катэгорыяй былі жанчыны і дзеци. Аб іх цяжкай доле ўзгадваецца ў розных крыніцах. Найбольш падрабязна лёс шляхцянак прадстаўлены ва ўласна іх тэстаментах і тэстаментах сваякоў. Феліцыяна Горская склада свой тэстамент, калі знаходзілася ў палоне ў Свяйску (1656 г.). Небяспека ад маравога паветра і хвароба вымусілі яе напісаць яго. Документ пачынаецца з падрабязнага апісання адбыўшыхся з ёй падзеяў, а не з інвакацыі, якая ўласціва пачатковаму пратаколу, як гэта сустракаецца ў большасці шляхецкіх тэстаментаў мірнага часу [9]. Жанчына патрапіла ў палон разам са сваім першым мужам віцебскім ротмістром Крыштафам Асіпоўскім у Віцебскім замку (1654 г.). Ён хутка памёр у Яраслаўлі. Праз паўтары гады яна выйшла другі раз замуж за старадубаўскую падкаморыя Казімера Стравінскага (1656 г.). Але шлюб быў нядоўгім – муж памёр ад маравога паветра ў тым жа годзе, пакінуўшы яе цяжарнай. Старадубаўскі падкаморы запісаў ёй і свайму будучаму нашчадку маёнтак Якаўлевічы ў Северской зямлі, рухомыя рэчы і гроши, а таксама зрабіў ахвяраванні на касцёлы. З-за хваробы і пакутаў Ф.Горская страціла дзіця. Пасля распovяду пра падзеі свайго жыцця яна перайшла менавіта да апошніх распараджэнняў. Як таго патрабавала традыцыя, шляхцянка даручала сваю душу Богу, а цела прасіла пахаваць побач з целам другога мужа. Пасля двух сужэнцаў яна атрымала 26 000 злотых: 16 000 запісаных на Серадкаротні (Віцебскае ваяводства) ад К.Асіпоўскага і 10 000 – ад К.Стравінскага. Частка маёmacі была аддадзена віцебскім езуітам, каб яны купілі пляц і пабудавалі на ім дом для ўдоваў і сіротаў. Яны павінны былі атрымліваць усё неабходнае для жыцця і маліцца за яе душу і душы сужэнцаў. У той час стварэнне такіх дамоў было сапраўды актуальным. Акрамя гэтага вылучалася сума для вучобы бедных студэнтаў, якія павінны былі співаць за яе душу малітвы кожны вечар. Дамініканскому кляштару ў Віцебску трэба было вярнуць касцельныя рэчы, якія атрымаў першы муж на захаванне. Яны былі перададзены Аляксандру Войне і яго жонцы. Астатнія маёmacі прызначалася дзециям ад першага шлюбу Рафалу і Крысціне. Апякунамі для сына і дачкі прызначаліся віцебскі войскі Казімер Шапка Хатольскі, віцебскі падстароста Дамашэўскі, віцебскі гродскі пісар Крыштаф Бранскі Бялецкі, віцебскі ротмістр Марцін Станіслаў Валадковіч [2, с.342]¹. Документ падпісалі шляхціцы, якія знаходзіліся ў палоне: дэрпскі падкаморы і віцебскі падсудак Мікалай з Бруслава Кісель, віцебскі лоўчы Базыль Якімовіч Галаўня і Церлікоўскі (імя адсутнічае). Складальнікі выдання адзначылі ў заўвагах да гэтай крыніцы, што палонныя не ўзгадвалі пра цяжкае становішча ў палоне і нават мелі там маёmacі, але змест цалкам супярэчыць гэтым высновам [2, с.330–339]. Феліцыяна Горская хоць і не адзначала дэталі побыту, аднак яна ўзгадала аб хваробах, пакутах, выкідышы, эпідэміях, смерці сужэнцаў. Гэта ўсё не магло адбыцца пры добрых умовах жыцця, а што да яе маёmacі – то ўся яна знаходзілася на тэрыторыі ВКЛ. Тэндыцыйнасць і ідэалагічнасць у ацэнках дакументу выдавочная. Нягледзячы на факты, аўтары выдання імкнуліся апраўдаць інтэрвенцыю Маскоўскай дзяржавы ў ВКЛ.

Ганна Матушэвічоўна Кучук напісала свой тэстамент ў 1657 г., актыкаваны ён быў у гродскім судзе Ашмянскага павета ў 1675 г. Месца яго напісання – Казань: г.зн. дакумент быў складзены ў палоне. Разам з дачкой Марыянай (1647–?) яе захапілі маскоўскія войскі ва ўласным маёнтку Турлаўшчызна (Ашмянскі павет) у 1655 г. Сваім апякунам і дабрадзеям у палоне яна называе Андрэя Афанасавіча Кармоцкага. Ён спрыяў яе другому шлюбу з шляхціцам Мсціслаўскага павета Лявонам Кучукам (1657 г.), які патрапіў у няволю пры аблозе Віцебскага замку. Хвароба прымусіла скласці жанчыну дакумент апошній волі. Ганна Матушэвічоўна прасіла, каб яе цела пахавалі па хрысціянскому абраду пры царкве ў Казані. Найбольшы клопат і перажыванні выклікала адзіная дачка Марыяна ад першага мужа Юрія Турлева, якая была яшчэ непаўнагоддзя на той час. Яна вельмі перажывала за яе лёс і прасіла мужа і апякуну, каб вызвалілі яе з палону. Шляхцянка пагражала выклікаць на “страшны Божы суд” усіх, хто будзе рабіць перашкоды Марыяне. Усю сваю маёmacі яна перадавала дачцэ. Сярод іх – рухомыя рэчы, якія былі пры ёй у палоне: сукенка, шапка, дзве целагрэйкі,

¹ Казімер Шапка Хатольскі і Марцін Станіслаў Валадковіч знаходзіліся ў той час ў палоне, куды патрапілі пасля захопу маскоўцамі Віцебскага замку (1654 г.).

два срэбных ланцугі, падараваныя А.А.Кармоцкім, белая хусткі і два чырвоных злотых, а таксама 1 000 злотых, якія запісаў ёй першы муж на сваім маёнтку Турлаўшчызуна. Лявона Кучука Ганна прасіла паклапаціца пра дачку, але не пакінула яго апякунам для дачкі. Прычынамі такога рашэння маглі быць наступныя. Другі шлюб на момант напісання тэстаменту быў нядоўгім, яна недастаткова добра ведала мужа, каб магла даверыць яму дзіця. Акрамя гэтага, дачка была ад Юрый Турлева, яна была для Л.Кучука па сутнасці чужой. Пры гэтым ён на той час быў яшчэ ў палоне і невядома, як мог скаласціся яго далейшы лёс. Ганна Матушэвічоўна прасіла шляхціца Мікалая Іваноўскага і яго жонку ўзяць Марыяну на выхаванне. Апякунамі былі абраны полацкі войскі Тэафіл Дажджбог Храпавіцкі, Мікалай Іваноўскі, Самуэль Чапліца [3, с.339-343]². Яна іх вельмі прасіла, каб яны вызвалілі дачку з няволі. У выпадку яе смерці ўся згаданная вышэй маёmacь пераходзіла сваякам. Документ падпісалі чатыры асобы: троцкі ваяводзіч Геранім Пац, смаленскі стольнік Ян Астроўскі, Самуэль Свіржэўскі, Ян Чапліца. Яны таксама знаходзіліся ў палоне [4, ф.1732, воп.1, спр.1, арк.192–195]. З іх дакладныя звесткі ёсць пра Гераніма Дамініка Паца, які быў сынам троцкага ваяводы Пятра (?–1642) і Гальшкі Шэмет (?–1652). Ён быў захоплены ва ўласным доме і вывезены ў Маскоўскую дзяржаву, пасля быў вызвалены і памёр па дарозе дадому ў 1668 г. [11, с.116–118]. Гэты тэстамент даволі рэдкі і цікавы сваім зместам і месцам напісання. На жаль, ён не раскрывае асаблівасці штодзённага жыцця ў няволі. Аднак, з яго зразумела, што Г.Кучук сутыкнулася з шэрагам цяжкасцей, якія ёй дапамог пераадолець А.А.Кармоцкі. Шлюб з Л.Кучукам даў ёй адносную стабільнасць і абароненасць. Сам документ складзены як гэта патрабавала традыцыя і заканадаўства. У ім ёсць распараджэнні аб душы, целе, маёmacі, апецы. Яго падпісала чатыры сведкі. Хоць па Статуту 1588 г. у ваенных умовах дастакова было два (trys – у мірны час, Статут ВКЛ 1588 г. Раздел 8, артыкул 4).

Тэстаменты, складзеныя ў палоне, адрозніваюцца ад тэстаментаў, напісаных у іншых умовах. У першую чаргу яны распавядаюцца пра абставіны, з-за якіх жанчыны трапілі ў няволю, іх жыццё там. Документы ілюструюць, што жанчынам адным было вельмі цяжка знаходзіцца ў складных умовах, калі патрабавалася абарона і падтрымка. Гэта вымушала змяніць асабістасць жыццё. Шляхцянкі выходзілі замуж, цяжарылі, спадзяваліся выйсці з палона. Знаходзячыся ў няволі прадстаўніцы шляхецтва працягвалі лічыць сябе грамадзянкамі ВКЛ і дакументы складалі паводле нормаў Статута 1588 г. Верагодней за ўсё, тэстаменты пасля аддавалі на захаванне іншым палонным, якія пазней вярталіся да дому і актыкавалі іх у гродскіх ці земскіх судах. Тэстаменты ў палоне складалі і мужчыны, таму дадзеныя жаночыя тэстаменты не з'яўляюцца ўнікальнымі па абставінах напісання. Напрыклад, былі складзены такія дакументы віцебскім стольнікам Дамінікам Храпавіцкім, Грыгорам Мікалаевічам Жабай і інш. [2, с.308–312, 330–331]. З'яўленне тэстаментаў у палоне тлумачыцца палітыкай Маскоўской дзяржавы адносна жыхароў ВКЛ. З першага году вайны інтэрвенты ажыццяўлялі вывоз насельніцтва ў Расію. Палонных ператваралі ў прыгонных, імі актыўна вёўся гандаль. Па Андрусаўскуму перамірюю палонных павінны былі вярнуць на радзіму, аднак, далёка не ўсе вярнуліся, многіх вывезлі ў Сібір [7, с.74–75, 125–127].

Тэстамент Ганны з роду Сокалаў Безвадзіцкай добра ілюструе асабістыя перажыванні ў сувязі з вайной (1666 г.). Яна была “аслаблена векам, няшчасцямі края... і хваробаю”. Яе муж Васіль Безвадзіцкі ўдзельнічаў у абароне Мсціслаўскага замку (1654 г.), дзе быў пасечаны і забіты ворагам. Сын Ян быў захоплены ў няволю і лёс яго Ганне быў невядомы. У якасці апякунаў маёmacі Бязводзіцы (Мсціслаўскае ваяводства) і паловы яе пасагавай маёmacі Саполова прызначалася дачка Анастасія і яе муж Стэфан Пясялик. Іх апека працягвалася да вяртання сына з палону. Другая палова маёнтка была прызначана дачцэ. Асабістая трагедыя прымусіла аўтарку дакумента вельмі адмоўна паставіцца да ворага. Напрыклад, яна піша: “вераломны непрыяцель маскаль” пад кірауніцтвам князя Трубецкага захапіў Мсціслаўскі замак [3, с.128, 139–140]. Гэта вайна прынесла ёй вялікія страты –

² Самуэль Чапліца разам з жонкай і дзецьмі патрапіў у палон пад час абароны Віцебскага замку ў 1654 г.

амаль уся сям'я была знішчана, шляхецкая сям'я засталася без нашчадка. Таму ў дадзеным выпадку вораг не мог выклікаць ніякіх сімпатый, сваю боль жанчына не змагла схаваць пры напісанні апошняй волі.

Акрамя жанчынаў пра іх лёс маглі распавесці тэстаменты іх сваякоў і бацькоў. Так, Аляксандр Грыгоравіч Варанец пісаў свой тэстамент будучы цяжка параненым пры Мсціслаўскай абароне 1659 г. у замку. Ён быў праваслаўнага веравызнання і прасіў сваіх стрыечных братоў Марціна і Паўла Варанцоў пахаваць яго ў Тупічэўскім манастыры ў Мсціслаўлі. Па дакументу яны з'яўляліся яго асноўнымі спадкаемцамі, бо дзяцей і родных братоў у яго не было, а родная сястра Юдыта “*пры першай аблозе Трубецкім Мсціслаўскага замку (1654 г.) праз меч у палон узята была*”. Сяло Асмаловічы (Мсціслаўскае ваяводства) было прызначана Аляксандру і Юдыце ў спадчыну. Сваю частку ён запісаў адразу братам, а частка сястры пераходзіла да іх толькі тады, калі яна не вернеца з палону [3, с.126–192]. Знаходжанне ў палоне не пазбаўляла яе правоў на спадчыну, толькі інфармацыя аб яе смерці прыводзіла да перадачы яе маёmacці іншым. А.Г.Варанец паведаміў у тэстаменце не толькі абставіны напісання дакументу, але і пра лёс сваёй роднай сястры, што было неабходна пры размеркаванні маёmacці.

Шляхціц Палацкага ваяводства Аляксандр Геранімавіч Чаркас (?–1655) адзначаў у сваім тэстаменце: “*его м(и)л(о)сть пань Крышътофъ Пчыцъки, тест(ъ) мои, без ведомости моеги, взявиши зъ збегув малжонку мою и з цоркою мою Цецылиею, од пана Варнаховскаго, з Іфлянты, до Вилна зvezъ, о которых и до тых час ведомости не маю, где се оборочают*” (1655 г.). Аднак, нягледзячы на тое, што А.Г.Чаркас не меў звестак аб жонцы і дачцэ Цэцыліі, апошній ён пакінуў выправу ў памеры 600 злотых, а апеку над ёй да паўналецця даручыў родным братам Яну і Юрому Чаркасам [4, ф.1823, воп.1, спр.1, арк.481–482]. У пачатку вайны бяспечнымі месцамі для пражывання былі Інфлянты, Вільня, таму туды з'язжалі многія шляхціцкія сем'і.

Сям'ю Геліяша Сігнітэўскага і Ганны Старасельскай таксама напаткалі няшчасці, абы чым распавядзе тэстамент шляхціца (1663 г.). Разам з дзецьмі апынулася ў палоне іх дачка Барбара, жонка Філона Грымалоўскага, там яна і памерла. Старэйшы сын Андрэй загінуў, ваюючы пад началам польнага гетмана ВКЛ Вінцэнта Гансеўскага, а другі сын Томаш на той час служыў у войску ВКЛ. Геліяш меў надзею на яго вяртанне. Сыну прызначалася маёmacць у Ашмянскім павеце Стадольнікі Падбалтванішскія. У выпадку яго невяртання бацька аддаваў палову жонцы ў пажыццёвае карыстанне, а палову дзецям другой дачкі Ганны – Алене і Яганне [4, ф.1732, воп.1, спр.1, арк.19–20]. У дадзеным выпадку прадстаўлены трагічны лёс дзвух жанчынаў – маці і дачкі. Г.Старасельская страціла дачку і сына, а ўнукі патрапілі ў палон і што з імі было далей – дакумент не паведамляе. Барбара Грымалоўская не перанесла вайсковых падзеяў і памерла ў палоне. Прычына яе смерці невядомая. Тэстаменты гэтага часу адразніваюцца фармулярам і зместам. Вайна наклала на іх значны адбітак. Змяніўся пачатковы пратакол, надавалася ўвага абставінам напісання тэстаменту і вайсковым падзеям, адзначаўся лёс родных, негатыўна апісваўся вораг і яго дзеянні.

Часткова лёс жанчынаў асвятляюць скаргі. Тэафілія Макарская скардзілася ў Мсціслаўскім судзе аб страце дакументаў і маёmacці пад час вайны (1666 г.). Дакумент паведамляе, што ў перыяд першай Мсціслаўскай аброны ў 1654 г., як і іншыя прадстаўнікі шляхты, яна разам з мужам Пятром Мянжынскім, узяўшы з сабой дакументы, маёmacць і грошы, хавалася ў замку. У выніку вайсковых дзеянняў загінуў муж, а Т.Макарская і яе дзецы трапілі ў палон. Дакументы на маёmacць Асмаловічы, пазыковыя запісы і іншыя паперы загінулі. У скарзе аўтарка ўзгадвала змест загінуўшых дакументаў [3, с.136–138]. Гэта была не адзіная скарга ў той час. Для пацверджання дакументаў, правоў на маёнткі падавалі скаргі многія шляхціцы і шляхцянкі. Напрыклад, такі ж змест меў дакумент пададзены шляхціцам Мсціслаўскага ваяводства Філімонам Арлом (1666 г.). Шляхціц Палацкага ваяводства скардзіўся на знішчэнне маёmacці на суму 10 000 злотых (1668 г.) [3, с.150–151, 325]. Гэтыя выпадкі не адзіныя, страты панесла амаль кожная шляхецкая сям'я. Дакументы на маёmacць узnavіць у большасці выпадкаў было немагчыма, бо гарэлі і знішчаліся як

сямейныя, так і павятовыя архівы. Змест дакументаў рэканструяваўся па памяці, таму адразу пасля заканчэння вайсковых дзеянняў шляхта імкнулася зафіксаваць свае страты, правы на маёmacь у мясцовых судах.

Эмоцыі і перажыванні адлюстроўваліся ў дзённіках і мемуарах, якія пісалі сведкі падзеяў. Сярод такіх крыніцаў можна адзначыць успамны Яна Цадроўскага, дзе распавяддаецца не толькі пра лёс яго сям'і, але і пра тагачасныя падзеі. Незадоўга да пачатку (1650 г.) ён ажаніўся другі раз на Ганне Мірскай (1628–1660), даччэ стражніка ВКЛ Грыгора Мірскага і Кацярыны Капашчэўскай. Першая яго жонка Марыяна Швыкоўская памерла 5 мая 1649 г., не пакінуўшы нашчадкаў. Да вайны ў сям'і нарадзілася двое дзяцей: сын Грыгор (12 верасня 1651 г.) і дачка Кацярына (24 кастрычніка 1653 г.). Пры гэтым у Ганны было два выкідыши ў 1652 г. на трэцім і на сёмым месяцах цяжарнасці. З пачаткам вайсковых дзеянняў сям'я Я.Цадроўскага перажыла шмат непрыемнасцяў. Пасля ўзяцця Вільні (8 жніўня 1655 г.) яна вымушана была пераехаць у Жамойць, а калі ў красавіку 1656 г. там пачаліся хваляванні супраць шведаў – вярнулася ў Менскае ваяводства. Я.Цадроўскі быў выпрайлены шляхтай ад Менскага ваяводства з чалабітнаю да маскоўскага цара (1656 г.), пасля ён удзельнічаў у знішчэнні маскоўскай пяхоты ў Камені Харэцкім. З-за пагрозы ён разам з сям'ёй пераехаў з Барысава ў Слуцк да бацькі жонкі. Вайна прынесла шмат стратай гэтай сям'і. Памерла дачка Кацярына ад воспы (1655 г.). Ганна скінула дачку з-за ліхаманкі і гарачкі (21 сакавіка 1656 г.). Праз год яна нарадзіла сына Станіслава, якога неданасіла некалькі тыдняў. Яго хрысцілі ў гэты ж дзень і каля гадзіны ночы ён памёр. Апошні выкідыш быў 6 сакавіка 1660 г., а 31 сакавіка Ганна памерла [5, с.126–132]. Ёй было 32 гады. З усіх дзяцей вайну перажылі толькі старэйшы сын і дачка Тэафілія. Ганна Мірская была цяжарная 8 разоў. Першыя чатыры цяжарнасці прыйшліся на даваенны перыяд, з іх дзве скончыліся нараджэннем дзяцей. З немаўлят, народжаных у ваенны перыяд, выжыла толькі дачка Тэафілія, іншыя спробы завесці дзяцей не мелі поспеху: яны або паміралі адразу пасля нараджэння, або не былі вынашаны да канца тэрміну. Апошнія роды скончыліся трагічна для Г.Мірскай. Па сутнасці, за гады шлюбнага жыцця (1650–1660 г.) яна была цяжарная амаль кожны год. З-за гэтага жаночы арганізм быў моцна падарваны. Аднак, у перыяд вайны цяжкая псіхалагічная абстаноўка, хваляванні, эвакуацыя, пераезды, адчуванне небяспекі, абмежаванае харчаванне і нават голад, эпідэміі, не спрыялі нармальному працяканню цяжарнасці, таму не дзіўна, што ў гэтых умовах жанчына не здолела вынасіць здаровых дзяцей. Гэта яшчэ адзін адмоўны ўплыў вайны на жыццё і лёс жанчыны.

Вышэй прыведзеныя факты не адзінкавыя. Iх аб'ядноўвае боль і трагедыя вайны 1654–1667 г. Сапраўды, як заўважыў М.Гардзееў, жыццё падзялілася на два розных перыяды: да вайны і пасля пачатку вайны [1, с.202–221]. Інфармацыя пра жыццё шляхцянак у апошні перыяд утрымліваецца ў розных крыніцах. Яны самі распавядалі пра сябе ці пра іх пісалі сваякі і родныя. Лёс жанчынаў у вайне складаўся па-разнаму: смерць пад час вайсковых падзеяў, эвакуацыя з захопленай тэрыторыі з мужамі і дзецьмі, палон. Аднак, апошні варыянт не азначаўмагчымасць вярнуцца адтуль жывой. Як паказваюць дакументы, умовы ўтрымання ў палоне спрыялі хуткай смерці. Вораг не шкадаваў людзей незалежна ад полу і ўзросту.

Дакументы ілюструюць шматлікія страты: чалавечыя, матэрыяльныя і маральныя. Чалавечыя страты не абмінулі ніводную шляхецкую сям'ю. Жанчыны страчвалі сваё жыццё, гублялі бацькоў, сужэнцаў, дзяцей, сваякоў, сяброў і асяроддзе. Гэтыя страты аднавіць было немагчыма. Яны неслі боль і шматлікія пакуты. Асабліва моцна жанчыны перажывалі смерць дзяцей. Жахлівую трагедыю сям'і смаленскага каштэляна Самуэля Карабля Вільчка і Кацярыны Навіцкай апісвае ў казанні на смерць шасці іх дзяцей Міхал Вайніловіч. Пяцёра сыноў – Уладзіслаў (20 год), Самуэль (18 год), Крыштаф (15 год), Тамаш (13) год і Казімер (12 год) вярталіся з Любліна з вучобы. Яны вымушаны былі пакінуць горад з-за маравога паветра, але хвароба іх нагнала ў полі каля Войніна (Берасцейскае ваяводства): чацьвёрта братоў захварэлі, акрамя старэйшага. Апошні мог бы выжыць, але вярнуўся да братоў, знайшоў іх памерлымі. Выконваючы свой братэрскі абязяжак ён пахаваў іх, адзначыў гэтае

месца, сам захварэў і памёр калі магілы. Самы малодшы Ян скончыў сваё жыццё ў 1666 г., калі яму было 12 год. Аўтар твору акцэнтуе ўвагу на вялікім болю для бацькоў – страта шасці дзяцей. Ён лічыць, што асаблівую боль трывала маці: “*Matka siedemkroć umięczona, ... przy rodzeniu kożdego bolała, ale przy ich smierci ogolem nad wszyskimi...*” [12]. Сярод другой катэгорыі стратаў крыніцы пералічваюць разбураныя маёнткі, загінуўшыя сямейныя дакументы, знішчаныя ці зрабаваныя рухомыя рэчы, страчаныя грошы. Гэта з’яўлялася асновай дабрабыту любой шляхецкай сям’і, без гэтай маёнасці яе жыццяздольнасць ставілася пад сумнеў.

Не меныш значныя былі маральныя страты. У першую чаргу да іх трэба аднесці перажыванні з свой лёс і лёс блізкіх. Жанчыны турбаваліся за лёс сужэнцаў, дзяцей, сваякоў у палоне і войску, цяжка пераносілі звесткі аб іх смерці. Яны перажывалі за матэрыйальныя страты і думалі пра выжыванне сям’і ў гэтых умовах. Моцны адбітак на іх псаіхіку наклада прысутнаць пры штурме замкаў і іншых вайсковых падзеях, дзе жанчыны маглі быць як відавочцамі, так і ўдзельніцамі. Рэчаінасць вайны выклікала страх, ненавісць, нетрываласць жыцця, небяспеку, ненадзейнасць і няўпэўненасць. Дакументы паказваюць, што многія асобы перажылі сапраўдны псаіхалагічны шок ад гэтай вайны. Вынікам яго стаў цяжкі псаіхалагічны стан, а часам і псаіхалагічны надлом. Пры чым былі асобы, якія не змаглі з гэтым справіцца нават да канца свайго жыцця.

Наступствы дадзеных стратаў і перажыванняў – вельмі негатыўнае стаўленне да вайны і да ворага – Маскоўскай дзяржавы. Варожы бок называюць у дакументах па-рознаму: тыран, непрыяцель і інш. Гэтым дэманструеца ненавісць і боль, якую прынесла маскоўскае войска на тэрыторыю ВКЛ. Гэтыя пачуцці мелі пад сабой сур’ённыя прычыны. Жанчыны ў сваёй большасці не былі непасрэднымі ўдзельніцамі вайсковых падзеяў, аднак, вайна 1654–1667 г. не абышла іх, яна вельмі моцна паўплывала на іх лёс, афарбавала яго шматлікімі трагічнымі выпадкамі.

Літаратура і крыніцы:

- Гардзееў М. “*Под час небеспеченства од Москвы...*” (актавая кніга полацкага магістрату за 1656–1657 гг. як крыніца па вывучэнні вайны 1654–1667 гг.).// Беларускі гістарычны агляд.– 1999.– Т.6.– Сш.1–2 (10–11).– С.202–221.
- ІЮМ.– Вып.21.– Вітебск, 1891.– 539 с.
- ІЮМ.– Вып.28.– Ч.І.– Вітебск, 1900.– 356 с.
- НГАБ у Менску.
- Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст.– Мн.: Навука і тэхніка, 1983.– 175 с.
- Белы А. Невядомыя эпізоды “невядомае вайны”, або Ваенныя дзеянні Швецыі ў 1656–1657 гг. вачыма Э.Дальберга.// Спадчына.– 1999.– №3.– С.114–129.
- Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654–1667.– Мн.: Навука і тэхніка, 1995.– 144 с.
- Сідарэнка Б.І. Цікавая крыніца аб Магілёве часоў вайны Рэчы Паспалітай і Расійскай дзяржавы (1654–1667).// Магілёўская даўніна.– 1996.– №4.– С.83–86.
- Сліж Н., Гардзееў М. Шляхецкія тэстаменты 16–пачатку 18 ст.// Гістарычны альманах.– Т.3.– Гародня, 2000.– С.90–110.
- Ткачоў М. Вайна Pacii з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.// Беларускі гістарычны часопіс.– 1993.– №1.– С.83–90.
- Wolff J. Pacowie: Materiały historyczno-genealogiczne.– Petersburg, 1885.
- Woyniłowicz M. Trop sprzągłego przez śmierć cugu sześciu rodzonych braci W. Ich MM. PP. Władysława, Samuela, Krysztopa, Tomasza, Kazimierza, Iana Wilczkow. – Wilno, 1666.

Наталля Сліж.

Сапраўдны гербоўнік шляхты Ваўкавыскага павета ў другой палове XVI–XVIII ст. (Б)

In work “*The true Armorial of nobility of Vaŭkavysk region in second half 16th –18th c.*” Alaksiej Šałanda on basis sphragistic materials reconstructs really heraldic situation among Vaŭkavysk nobility in the specified period, analyzes processes in nobility heraldry separately taken region, and allocates three basic kinds nobility of the arms: Polish, mark and western European. The work is attempt of creation new heraldic-archeographic type of armorial of nobility of GDL on an example Vaŭkavysk region. Continuation “*Armorial*” on the letter “*B*”.

Ужо пасля таго, як гербы ваўкаўскіх родаў на літару “A” былі надрукаваны, нам трапіліся гербавыя пячаткі Грыгора Антонія Агінскага (№ 2а) і Дамініка Аўсянага (№ 20):

(2а). Агінскі Грыгоры Антоні з Казельска, харужы вялікі ВКЛ, староста судовы ваўкаўскі, 1691.

Герб: тарча падзелена на пяць частак, у 1-ай у цэнтры на шчыце выява зацвертая, у 2-ой – клейнавы знак накшталт літары “M”, з якой выходзіць доўгі прости крыж, у 3-ай – два наканечнікі стрэлаў вастрыямі ўверх і ўніз (“Багорыя”), у 4-ай і 5-ай – выявы зацвертыя, над тарчай шляхецкая карона, па баках тарчы дзве галінкі, надпіс у аточку: “* HR[EHORY] ANTONI OGINSKI [WOLJKOWISKI ~]”. Пячатка: адб.н/п, Ø 43 мм, к [9, ф.1664, воп.1, спр.511, а.1 адв.].

30 студзеня 1691 г. у Ваўкаўску пячатка ад імя Грыгора Антонія з Казельска Агінскага, харужага вялікага ВКЛ, старосты ваўкаўскага была прыкладзена да позвы ў ваўкаўскі земскі суд Станіславу Яну Млоцкаму, войскаму закрачымскаму і яго жонцы Крысціне Янаўне Трызнянцы, старасцянцы ваўкаўскай, Н Русецкаму, каштэлянічу ваяводства Менскага і яго жонцы Ганне Янаўне Трызнянцы, старасцянцы ваўкаўскай, былога Генрыкавай Райскай, Пятру Пякарскому, мечніку Берасцейскага ваяводства і айцу Ўладзіславу Сушыцкаму па скарзе Пятра Ваўка і яго жонкі Зоф’і Дамаслаўскай. Падпісаў позму Крыштаф Алендскі, пісар земскі ваўкаўскі: “Крыштоф Оленъдский пісар”³.

Грыгоры Антоні Агінскі († 17 каstryчніка 1709 г.) быў сынам Яна, харужага (1650 г.) і маршалка ваўкаўскага (1657 г.), пісара польнага ВКЛ (1668 г.), ваяводы мсціслаўскага (1672 г.), ваяводы полацкага і гетмана польнага ВКЛ (1682 г.) і Ганны з Сямашкаў. У цэнтры на шчыце ў 1-м полі яго асаўствага герба павінен быць родавы “Агінец”, у 2-м – герб уласны маці з роду Сямашкаў⁴, у 3-м – герб прарабакі па бацьку Раіны Валовіч “Багорыя”, у 4-м і 5-м, на нашу думку, павінны быць гербы: ўласны “Magila” бабкі па бацьку Зоф’і Білевіч і “Карыбут” бабкі па маці княжны Аляксандры Варанецкай. Аднак, магчыма, замест апошняга мог быць і герб “Пагоня” жонкі княжны Тэклі ў Тэафілы Чартарыйскай [25, с.295, 305, 309]. У такім выпадку было б зразумелым размяшчэнне гербу прарабакі па бацьку ў 2-м полі.

Грыгоры Антоні Агінскі быў ваўкаўскім судовым старостай у 1685–1691 г. [19, с.200]. У 1703 г. – гетман польны ВКЛ. Вядомы разгромам Сапегаў у бітве пад Алькенікамі ў 1700 г., узделам на баку расійскага цара Пятра I у бітве пад Палтавай у 1709 г. З жонкай княжной Тэафілай Чартарыйскай пакінуў дзвух сыноў: Казімера († 1710 г.), Яна († 1727 г.) і трох дачок. Лінія Грыгора Антонія згасла на яго сынах, пасля чаго Агінскія ў першай палове XVIII ст. знікаюць з Ваўкаўскага павета [4, Т.7, с.55; 25, с.309–310; 30, с.81].

(20). Аўсяны Дамінік Пётр, падстолі Ваўкаўскага павета, 1761.

Герб: на авальнай тарчы меч вастрыём уніз, па баках ляза два месяцы канцамі ад сябе, над тарчай гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры стравуса (“Астое” зменены), па баках тарчы намёт, па баках кляйнота ініцыялы: “Dominik Owsiany”.

Пячатка: адб. № 1, чрв/c, 12x14 мм, в [9, ф.1664, воп.1, спр.696, а.8, 12 (1761)].

12 лютага 1761 г. у Ваўкаўску Дамінік Аўсяны, падстолі ваўкаўскі і *Ignat Capoka*, стражнік ваўкаўскі выдалі свой згодлівы ліст аб скасаванні судовага працэсу паміж сабой па справе аб гаі і выгане ў Манцяках Ваўкаўскага павета. Падпісаўся: “Dnik Owsiany Podstoli PWII mp”. Сярод сведкаў былі: Грыгоры на Тулаве Тулоўскі, падстароста судовы, Гедэон Дамінік Алендскі, суддзя гродскі і Людовік Шэмэт, староста наколскі, пісар гродскі Ваўкаўскага павета.

Дамінік Аўсяны, спярша капітан ЯКМ коннага рэгімэнту Булавы Польнай ВКЛ (1740 г.), потым падстолі (1751 г.), нарэшце, войскі ваўкаўскі (прывілей ад 16 лютага 1765 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.712, а.7 адв.]), у Ваўкаўскім павеце валодаў маёнткам Манцякі Цывіншчызна і фальваркам Грыбаўшчызна. Яны былі падараваны яму 7 сакавіка 1740 г. яго стрыем Мікалаем Ролічам Аўсяным, пісарам скарбовым ВКЛ,

³ Крыштаф Алендскі, ваўкаўскі земскі пісар быў сынам *Юрыя Крыштафавіча Алендскага і Юстыны Быхавец* [22, с.258].

⁴ Валынскі род Сямашкаў [55, с.127, 142–144] карыстаўся гербам: клейнавы знак у выглядзе літары “M”, з якой выходзіць доўгі прости крыж. Менавіта такі герб быў змешчаны на пячатцы Багдана Міхайлавіча Сямашкі, гаспадарскага маршалка ў 1554 г. [5, с.65, № 50; 54, с.180, зноска 4]. Ён амаль ідэнтычны з гербам князёў Масальскіх (тыя ў XVIII ст. дадавалі тры ўрубы), але гэта – уласны герб Сямашкаў. В.Каяловіч са спасылкай на III.Акольскага прыпісаў іх да гербу “Горы”: “Majq być trzy gury, a na wierzchu iedney krzyż; w hełmie pióra strusie” [3, с.66]. Аднак, такога гербу ніколі не існавала. Памылка здарылася з-за неправільнага апісання згаданай вышэй клейнавай гербавай выявы Сямашкаў і пазнейшай яе натуралізацый аўтарамі гербоўнікаў.

палкоўнікам рэгіменту коннага Булавы Польнай ВКЛ “*doznawszy ... [ad Daminką] wiele okazanych ku sobie przyjaźni w rekompense onych pomienione dobra w zastawney na ten czas teniucie JmPa Kazimierza Parysewicza będąco ... Dominikowi ... ustawili aktorstwa swego...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.694, а.1; спр.654, а.1 адв.–3 адв.]. Дамінік выплаціў застаўную суму Казімеру Парысевічу, старосце ляхавіцкаму, пазычышы на гэта 24 чэрвеня 1741 г. 26 000 злотых польскіх з пасагу сваёй жонкі Схалястыкі Ваньковіч, за што запісаў ёй 1/3 частку згаданых уладанняў. Аднак, пакуль Дамінік “*za ordynensem JP Xcia Jmci Hetmana XWLt⁵ w granice Polskie z Litwy był komenderowany y przez czas niemały bawić się musiał ...*” стрый да свайго маёнтку Ўласаўшчына прыгарнуў частку грунтоў і сялянаў [9, ф.1664, воп.1, спр.694, а.1 адв.]. Мікалай Роліч Аўсяны, пікар скарбовы ВКЛ памёр да 20.08.1748 г. [48, с.117] так і не аддаўши Дамініку паперы на падараваныя маёнткі. Апошняму ў 1752 г. прыйшлося судзіца за іх з яго жонкай Агнешкай Дамаслаўскай (2v. Ян Незабітойскі, староста цэльскі) і пляменнікам Станіславам Аўсяным, лоўчым сахачэўскім. У выніку, ён іх атрымаў толькі ў 1754 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.652, а.1–1 адв.; спр.676, а.1–1 адв.]. Праўда, у 1759 г. двор у Манцяках згарэў з усёй рухомай маёmacцю і хатнім архівам: “*y ten list zapis pierwszy [1741 r.] z jnnemi papierami żenie moiey dany zgorzał*”, таму 2 студзеня 1767 г. ён выдаў ёй свой новы паўторны застаўны ліст [9, ф.1664, воп.1, спр.677, а.1–3 адв.]. Дадатковую інфармацыю аб уладаннях Дамініка Аўсянага дае іншы яго застаўны ліст ад 2 мая 1764 г., якім ён за 6 500 злотых польскіх заставіў Ігнату Сароку, стражніку Ваўкавыскага павета цалкам вёску Востраў і сялянаў з вёсак Замошша і Загараны [9, ф.1664, воп.1, спр.479, а.1–2].

Цікава, што стрый Дамініка належала да Аўсяных гербу “*Ravich*”, але да лініі, якая карысталася зусім іншым польскім гербам “*Rolič*”! Бацькамі яго былі Мікалай Аўсяны, падстолі сахачэўскі (1693 г.) і Ганна Прашоўская. Апошня, акрамя Мікалая, мелі яшчэ чатырох сыноў: Антонія, каноніка ловіцкага (1715 г.), Францішка, падстолія чарнігаўскага (1711 г.), лоўчага сахачэўскага (1712 г.), Яна і Стэфана, маёра (1708 г.), палкоўніка (1718 г.) войск каронных, старосту гадзяцкага [26, Т.XIII, с.135]. Калі ўлічыць, што сынам Францішка Аўсянага, лоўчага сахачэўскага і Кацярыны Русецкай быў згаданы вышэй пляменнік Станіслаў⁶ [26, Т.XIII, с.135] і Стэфан Аўсяны з жонкай Кацярынай Макрэцкай не меў дзяцей (“*sterilem*”) [4, Т.7, с.212], а таксама слова Мікалая Аўсянага пра Дамініка як пра “*Juncti sanguine*” (“*блізкага крэўнага*”) [9, ф.1664, воп.1, спр.654, а.2 адв.], то бацькам апошняга быў Ян, пра якога нічога не вядома. Выглядае на тое, што родныя браты Ян і Мікалай Мікалаевічы Аўсяныя карысталіся рознымі гербамі – “*Astoyia*” і “*Roličam*” адпаведна, што сведчыць аб такой з’яве ў родзе Аўсяных як шматгербасць [56, с.346].

Герб “*Astoyia*” зменены Дамініка Аўсянага адрозніваўся ад класічнага ўзору кляйнотам – замест пяці пераў стравуса там было ўсяго тры. Відаць, нечым адrozніваўся ад гербу “*Rolia*” і “*Rolič*” Мікалая Аўсянага.

Дамінік Аўсяны памёр не ў 1766 г., як мы пісалі раней, а ў 1767 г., бо яшчэ 18 лютага гэтага года быў жывы [9, ф.1664, воп.1, спр.534, а.2 адв.]. Як памерлы ён згадваецца ў дакуменце за 28 сакавіка 1767 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.485, а.1]. Нябошчыка Дамініка Пятра Аўсянага абязвалі пахаваць слонімскія ксяндзы езуіты ў сваім касцёле ў Слоніме, аднак, абязканне так і не было выканана. Цела Дамініка яшчэ ў 1778 г. знаходзілася ў царкве ў Манцяках [9, ф.1664, воп.1, спр.462, а.1 адв., 5]. Там яно і засталося, бо калі памерла яго жонка Схалястыка Ваньковіч (да 27 сакавіка 1779 г.), іх сын Уладзіслаў выдаў ліст, паводле якога сядзельніцкі прэзбітар за 12 злотых павінен быў “*w cerkwi Maćciackiey ... odprawic mszy Świętych za dusze Dominika u Scholastyki Rodzicow Dobrodziejow... dziesięc...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.242, а.2]. Сярод рухомых рэчаў гэтай сям’і Аўсяных, рэestr якіх спісаў ў іх фальварку Манцякі 19 лютага 1778 г. генерал Ваўкавыскага павета Мацей Рыбінскі, адзначыў: “*...Stolik mały z szufladką w którym Listow troche 1; Książka do nabożeństwa w Futerale sz.1; Książka Jubileuszowa sz.1; Mszał Ruski sz.1; Obrazow w Pokoiku przy Aptecce na Scenie Większych... sz.3; Dittº Mnieszych za Szkiem pobitych sz.2 ...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.651, а.3 адв.].

Згаданы сын Дамініка Уладзіслава Астое Аўсяны, вайсковіч ваўкавыскі памёр да 9 мая 1781 г. без нашчадкаў: “*bezpotomnie z tego podołu do nieprzeżytej wieczności przeniosł się...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.195, а.1, 5]. Спадчынныя права на Манцякі ён сваім тэстаментам адпісаў Казімеру Астоі Аўсянаму, чашніковічу ваўкавыскаму. Кім ён прыходзіўся Уладзіславу – не вядома, толькі прыдомак “*Astoyia*” сведчыць аб tym, што –нейкім блізкім сваяком. Магчыма, Казімер быў сынам Фелікса, ваўкавыскага чашніка (1750 г.), харужага пяцігорскага і Антаніны Нямцэвіч [26, Т.XIII, с.135]. 21 чэрвеня 1785 г. у Магілёўцах Казімер Аўсяны падпісаў пагадненне з Янам Быхаўцам, маршалкам Ваўкавыскага павета, згодна з якім маёнтак Манцякі заставаўся ў валоданні апошняга на падставе прадажнага ліста таго ж Уладзіслава Тадэвуша Астоі Аўсянага яшчэ ад 21 лютага 1777 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.195, а.5; спр.712, а.8 адв.].

Роднай сястрой Уладзіслава Тадэвуша Аўсянага была Францішка ў 1782 г. замужам за Тадэвушам Эрдманам, спярша будаўнічым, а пазней – падчашым Старадубаўскага павета [9, ф.1664, воп.1, спр.79, а.1 адв.; спр.195, а.5; спр.712, а.1; 41, с.230, 277].

⁵ Князь Міхал Казімер Радзівіл, маршалак надворны, гетман польны ў 1735–1744 г., каштэлян віленскі, гетман вялікі ВКЛ у 1744–1762 г. [48, с.44, 47].

⁶ Станіслаў Роліч Аўсяны, лоўчы (лоўчын?) сахачэўскі (1752 г.), падстолі ваўкавыскі (1767 г.), у 1775 г. ужо нябошчык, меў за жонку Ганну Стравінскую [9, ф.1664, воп.1, спр.470, а.14 адв.; спр.485, а.1, 3; спр.534, а.2 адв.; спр.652, а.1; спр.694, а.1]. Яго нашчадкі пададзены ў С.Урускага [26, Т.XIII, с.135].

Б.

(23). Бака Іван, шляхціч Ваўкавыскага павета, 1573.

Герб: на картушовай тарчы клейнавы знак у выглядзе доўгага простага крыжа з разшчэпленымі на трох промні канцамі, раздзёртага ў крокву, канцы якой заламаныя па разу ўверх і ўніз, пад знакам два ўрубы, над тарчай гелм без кароны, у кляйноце два рогі з пяром паміж імі, вакол тарчы намёт, па баках кляйнота ініцыялы: “I[wan] B[aka]”.

Пячатка: адб.№2, нак., 14x16 мм, в [9, ф.1664, воп.1, спр.604, а.3].

10 сакавіка 1573 г. у Свіслачы Іван Бака, як сведка і пячатар прыклаў сваю пячатку да застаўнага ліста **Яна Хадкевіча**, графа на Шклове і Мышы, старосты жамойцкага, найвысшага маршалка ВКЛ, адміністратора і гетмана Інфлянцкай зямлі, старосты ковенскага і дзяржаўцы платэльскага і цяльшоўскага.

Род Бакаў паходзіў са Смаленскай зямлі або, паводле В.Каяловіча, “з Севершчыны” [3, с.171]. У Ваўкавыскім павеце з’явіліся ў першай палове XVI ст. – у 1520 г. намеснікам ваўкавыскім старосты Яна Глябовіча быў Астафі Матвеевіч Бака [27, Т.1, с.82]. Па попісу войска ВКЛ 1528 г. сярод ваўкавыскіх баяраў 3 кані ставіў яго брат Фёдар Матвеевіч Бака [16, с.96]. У 1540 г. ён згадваецца як дзяржаўца магілёўскі, жонкай жа Фёдара была Таміла Андрэяна Лазчанка [27, Т.1, с.82]. Валоданні Бакаў у Ваўкавыскім павеце падае попіс 1567 г. Паводле яго пан Грыгоры Бака, ротмістр ЯКМ валодаў Лапеніцай, Свіслаччу і Ясенавіцамі [31, с.62]. Быў гэта адзін з ротмістрамі пра якіх В.Каяловіч пісаў: “Bakowie dway rotm. KIM. za Zygmunta Augusta, też z wiele diełni u odwazni” [3, с.171].

Другім быў Іван Бака. Відаць, пра яго пісаў у сваім “Дыярыюшы” Фёдар Еўлашоўскі ў 1579 г.: “...былым при великим жалю и фрасунку у пана Ивана Баки у Осташине именю его, где му умарла маложонка Александра княжна Крошинская... Яко же взял потом метку ее, ктора первой была за Тугановским и Подаровским, Татьяну Скумину, далеко юж розну от тэй первиэй, хоть сестреницы е, наддэр скуную, ктора до зэбрания пенезей му помогла” [43, с.44]. В.Каяловіч называе Івана “дзедзічам на Магільне” [3, с.171]. І Асташын, і Магільна ляжалі ў Наваградскім павеце, аднак, знаходжанне Івана Бакі ў 1573 г. у Свіслачы можа сведчыць пра нейкія яго ўладанні ў Ваўкавыскім павеце. Негледзячы на тое, што Іван быў вядомай постасцю свайго часу і нават трапіў у вершы славутага паэта ВКЛ канца XVI–пачатку XVII ст. Яна Бенядыкта Пратасевіча [3, с.172], не вядома ці пакінуў ён нашчадкаў.

Герб Івана Бакі сведчыць аб памылцы, якую зрабіў В.Каяловіч, прыпісаўшы род Бакаў да аднаго гербу з князямі Масальскімі [3, с.171]. К.Нясецкі ў сваім гербоўніку паўтарыў тое ж самае [4, Т.2, с.43]. На самой жа справе Бакі карысталіся ўласнымі гербамі. Пра гэта сведчыць і герб Яна Бакі (сына Грыгора? [26, Т.1, с.71]), падстаросты ўпіцкага з пячаткі 1581 г., якую змясцілі В.Вітыг і С.Дзядулевіч: *на тарчы клейнавы знак накшталт літары “M”, з якой выходзіць доўгі просты крыж, пад знакам шасціпраменная зорка* [10, с.23]. Ён сапраўды быў падобны на герб князёў Масальскіх, але адрозніваўся ад яго зоркай. Аднак, нельга выключыць магчымасці таго, што Бакі падганялі свой герб пад герб князёў Масальскіх, падкрэсліваючы агульнае з імі паходжанне з Севершчыны [26, Т.1, с.70] і нават намякаючы на прыналежнасць да аднаго роду: “*baka Massalski herbu Massalskich*” [56, с.15].

(24). Бжастоўскі Адам, каштэлян полацкі, старosta судовы ваўкавыскі, сакалоўскі і мсцібаўскі, кавалер ордэну Белага Арла, 1768.

Герб: на авальной картушовай тарчы стрэмя, над тарчай шляхецкая карона, у кляйноце пяць пёраў стравуса (“Стрэмя”), вакол тарчы арматура з шабляй, дзідаў, штандараў, сцягоў, гарматаў і куляў, пад тарчай вісіць ордэн Белага Арла, надпіс у атоку: “+ ADAM ♂ BRZOSTOWSKI [KA]SZ[TELAN] POŁOCKI ♂ SĄDOWY ♂ POWIATV ♂ WOŁKOWYSKIEGO ♂ STAROSTA”.

Пячатка: адб., адв.пк, Ø 65 мм, д [9, ф.1664, воп.1, спр.188, а.8;

спр.677, а.4 (1767); спр.596, а.48 (1769)].

Пячатка была прыкладзена да выпісу з кніг гродскіх Ваўкавыскага павета ад 20 мая 1768 г. з выракам справы паміж Янам Быхаўцам, маршалкам Ваўкавыскага павету і Крыстынай з Сапегаў Масальскай, падчашынай ВКЛ, а таксама з жыдамі Моселям Шломавічам, палонскім арандатаром і Шыманам Іцковічам, шчытненскім арандатаром па доўгу ў суме 33 600 злотых польскіх. Суд гродскі Ваўкавыскага павету ў складзе: *Антоні Феліцыян Талочка*, падстароста, *Ігнат Будкевіч*, *Ануфры Дзяконьскі* – суддзі, *Антоні Сухадольскі*, пісар прысудзіл Яну Быхаўцу фальварак Палонск Ваўкавыскага павета, які належаў да Ражанскаага графства Крыстыны з Сапегаў Масальскай, а таксама штраф і абвясціл на яе і на жыдоў бандыю.

Паводле В.Каяловіча, род Бжастоўскіх гербу “Стрэмля” паходзіў з Плоцкага ваяводства Польшчы (Мазовія) і першым у ВКЛ у канцы XVI ст. перасяліўся Крыштаф, які пакінуў дзвух сыноў: Яна і Лукаша [3, s.297]. Аднак, К.Нясецкі выводзіў іх з Кракаўскага ваяводства, а першым, паводле яго, з Саноцкай зямлі ў ВКЛ перанёсся сын Крыштафа – Ян Бжастоўскі, палкоўнік ЯКМ († 1638 г.) [4, T.2, s.335]. З ім пагадзіўся А.Банецкі, які, тым не меныш, родавым гняздом Бжастоўскіх называе Бжастова ў Сандамірскім павеце [27, T.2, s.191].

Род Бжастоўскіх у Ваўкавыскім павеце вядомы з XVIII ст. Адам Бжастоўскі паходзіў з лініі, якая ішла ад унука Цыпрыяна Паўла Янавіча († 1688 г.) – Канстанціна Бенядыкта (*1682 г., † 1722 г.), які быў яго бацькам. Маці яго была Тэрэса Война Яснянецкая, старасцянка браслаўская. Вучыўся Адам у Віленскім піярскім калегіуме. У 1741 г. ён згадваецца як падкаморы ЯКМ, староста даўгоўскі і пералайскі, у 1748 г. – генерал-маёр кавалеріі, а ў 1751 г. – генерал-лейтенант інфантэріі войскаў ВКЛ, у 1758 г. – маршалак Трыбуналу Галоўнага ВКЛ, каштэлян полацкі, староста мсцібаўскі, маладкоўскі, даўгоўскі і сакалоўскі, кавалер Ордэну Белага Арла. Паводле харектарыстыкі С.Урускага, быў Адам “*prawości nieposzlakowanej, lecz charakteru słabego*”. У 1763 г. ён, як камісар ЯКМ, супакойваў канфлікт паміж групоўкамі Чартарыйскіх і Радзівілаў, у 1764 г. належаў да т.зв. “патрыятычнай” партыі, у 1766 г. – староста сакалоўскі, здзітаўскі і мсцібаўскі. Ваўкавыскім судовым старостай Адам Бжастоўскі быў у 1766–1773 г. [6, Кн.II, с.343: памылкова 1766–1779 г.]. У 1776 г. ён пакінуў пасаду полацкага каштэляна. З жонкай княжной Генавэфай Агінскай, ваявадзянкай троцкай, меў чатырох сыноў: Яна, Міхала, *Аляксандра* і Ксаверыя [26, T.2, s.37; 27, T.2, s.192; 45, T.1, s.27].

(25). Бжастоўскі Аляксандар, староста судовы ваўкавыскі і сакалоўскі, 1777.

Герб: на авальний картушовай тарчы, у чырвоным полі (вертыкальная штрыхоўка) срэбнае стрэмя з маленькой куляй унутры, над тарчай графская карона з пяццю пэрлінамі, у кляйноце пяць пёраў стравуса (“Стрэмля” зменены), вакол тарчы арматура з шабляў, шпадаў, дзідаў, штандараў, сцягоў, гарматаў, куляў і бубнаў, надпіс у аточку: “ALEXANDER BRZOSTOWSKI SADOWY. WOLKOWYSKI° SOKOŁOWSKI. STAROST[A]”.

Пячатка: адб. н/п, Ø55 мм, в [21, КП 9217, а.1; 9, ф.1664, вол.1, спр.451, а.1 (1774); спр.465, а.1, 12 (“*pod Pieczęcią Grodzką Powiatu Wolkowskiego*” 1775); спр.462, а.4 (1778)].

Пячатка была прыкладзена да выпісу з кніг гродскіх Ваўкавыскага павета ад 3 кастрычніка 1777 г. з рэляцыйным квітом генерала ЯКМ Гарадзенскага павета Якуба Кулікоўскага па справе Тадэвуша і Канстанцыі з Эйсімонтаў Сезянеўскіх з Янам Яскольдам, генералам ЯКМ ваўкавыскім і шляхтай ваколіцы Міткевічы таго ж Ваўкавыскага павета: Францішкам Сезянеўскім, Станіславам Ядкоўскім, Андрэем Тачыцкім, Юзафам бацькам і Юрыям сынам Сямашкамі.

Аляксандар Бжастоўскі, сын Адама і Генавэфы з князёў Агінскіх, ужо ў 1774 г. – староста ваўкавыскі і сакалоўскі, у 1776 г. – пасол на сойм, удзельнік чатырохгадовага сойму (1788–1792 г.), кавалер ордэнаў Святога Станіслава (1782 г.) і Белага Арла (1791 г.), у 1791–1795 г. – апошні каштэлян мазавецкі. Быў верным прыхільнікам караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай 5 чэрвеня 1798 г. разам з родным братам Ксаверыем атрымаў ад прускага караля Фрыдырху Вільгельму III тытул графа і змены ў герб: *на авальний тарчы з залатым краем у чырвоным полі срэбны трохкутнік, праз вяршины і падставу якога прадзетыя два залатыя колцы, над тарчай графская карона, у кляйноце пяць пёраў стравуса, на пастаменце – тарчатримальнікі ў выглядзе дзвух волатаў з вянкамі на галавах і бёдрах, якія абаіраюцца на дубіны* [6, Кн.II, с.344; 26, T.2, s.38; 27, T.2, s.192; 45, T.1, s.33–34; 46, Ч.1, с.8]. Аднак, як вынікае з герба на пячатцы Аляксандра Бжастоўскага, графскую карону ён стаў выкарыстоўваць значна раней. Магчыма, гэта было выкліканы тым, што яшчэ родны брат працладзеда Аляксандра – віленскі біскуп ксёндз Канстанцін Казімер Бжастоўскі († 1722 г.) атрымаў ад Папы Іннокенція XI (1691–1700 г.) тытул графа “*państwa Rzymkiego*” ці “*sw. państwa kościelnego*” [26, T.2, s.37; 47, s.15]. Такім чынам, Аляксандар Бжастоўскі карыстаўся гербам “Стрэмля” зменены. Класічны варыянт, паводле Б.Папроцкага, выглядаў так: *у чырвоным полі жоўтае стрэмя, у кляйноце пяць пёраў стравуса* [1, s.298].

З жонкай Ганнай Вадзінскай, падстаянкай ліўскай Аляксандра пакінуў сына Міхала [26, T.2, s.38; 27, T.2, s.193].

(26). Будкевіч Ігнат, суддзя гродскі і канюшы Ваўкаўскага павета, 1767.

Гербы: на правай авальнай тарчы месяц рагамі дагары, з шасціпраменнымі зоркамі на іх, паміж імі страла з пёрамі вастрыём уверх (“*Cac*” зменены); на левай таксама авальнай тарчы падкова канцамі ўніз, пад якую падкладзена булава навершам угору, да яе з левага боку тарчы нахілена наўскос дзвухрогавая харугва, над тарчамі шляхецкая карона, у кляйноце трох пёры стравуса, прашытыя стралой, тарчы ляжаць на княжацкім плашчы.

Пячатка: адб. № 2, чрв/с, 15x16 мм, д [9, ф.1664, воп.1, спр.485, а.9 адв.].

19 снежня 1767 г. у Манцяках Ігнат Будкевіч, суддзя гродскі ваўкаўскі і *Антоні Феліцыян Талочка*, падстароста судовы ваўкаўскі засведчыл “Пункты для верыфікацыі за Дэкрэтам Гродскім Ваўкаўскім” Уладзіслава Тадэвуша Аўсянага, вайсковіча ваўкаўскага па судовай справе супраць яго маці Схалястыкі з Ваньковічаў Аўсянай, войскай ваўкаўскай. Падпісаўся: “JBudkiewicz SGrWołko”.

В.Каяловіч пра такі род не згадвае. К.Нясецкі ведаў Будкевічаў гербу “*Trasca*” [4, Т.2, с.352]. З такім гербам выводзілі ў XVIII ст. сваё шляхецтва Буткевічы ў Віцебскім ваяводстве [51, с.13]. Да гэтага ж гербу прыпісалі і Ігната Будкевіча, суддзю гродскага і канюшага (1767 г.), пасля – суддзю земскага (1773–1778 г.) ваўкаўскага⁷ [4, Т.2, с.352; 26, Т.ІІ, с.60; 27, Т.2, с.225]. Як бачым, памылкова. Ігнат карыстаўся гербам “*Cac*” з той адметнасцю, што страла ў кляйноце скіравана была ўправа, а не ўлева [37, с.139]. Побач змешчаны герб уласны невядомай яго жонкі. Княжацкі плашч наўрад ці сведчыў аб нейкіх прэтэнзіях на тытул, а быў, хутчэй за ўсё, праявай гербавага “ліцьвінскага” сепаратызму ў Рэчы Паспалітай [52, с.45].

Род Будкевічаў *vel* Буткевічаў паходзіў з Жамойці [27, Т.2, с.263]. У Ваўкаўскім павеце ён з’яўляецца ў першай палове XVII ст. – у 1621 г. на выправу ў Инфлянты разам з сайдзельнікамі ставіў каня па-казацку Войцех Буткевіч [42, с.48]. У 1655 г. склаў прысягу маскоўскаму царю: “Якуб Балтромеев сын Буткеевичъ” [18, с.76]. У 1690 г. з дымы ў Ясколдаве Андрушкевічах меў Мікалай Буткевіч, 2 дымамі ў Пацуяве валодалі Юры і Аляксандр Буткевічы, па 1 дыму ў маёнтку Ясколдаў мелі Сыльвестар, Барталамей, Стэфан, Міхал Будкевічы і Францішак Будкевіч [19, с.195–196]. У XVIII ст. шматлікія Будкевічы займаюць у Ваўкаўскім павеце пасады лоўчых, мастаўнічых і будаўнічых [4, Т.2, с.352; 26, Т.ІІ, с.60; 27, Т.2, с.225].

Агульнае паходжанне Будкевічаў і Пуслоўскіх ад жамойцкага баярына Сурыята, а таксама тое, што Пуслоўская карысталіся ўласным клейнавым гербам “*Шаліга*” змененая: “*miaso krzyża kładą dwa krzyże y strzałę z połowicą żelezca*” [3, с.306; 53, с.17], дазваляе меркаваць аб узнікненні “*Caca*” Ігната Будкевіча ў выніку паланізацыі яго родавага клейнавага герба. Тоё ж датычыць і “*Traski*” віцебскіх Буткевічаў. У выніку атрымалася, што розныя галіны аднаго роду карысталіся рознымі польскімі гербамі. У дадатак П.Малахоўскі згадваў яшчэ нейкіх Будкевічаў гербу “*Ястребец*” [56, с.62].

(27). Булгарын Павел, канюшы і сурагатар гродскі Ваўкаўскага павета, 1763.

Герб: на авальным картушы меч вастрыём ўніз, які прабіў два месяцы рагамі адзін да аднаго, над тарчай шляхецкая карона.

Пячатка: адб., адв.пк, 38x45 мм, к [9, ф.1664, воп.1, спр.817, а.2 (“*pod pieczęcią Grodzką Surrogatorską Wołkowską*”), 4 адв. (1763)].

Герб Паўла Булгарына быў змешчаны на гродскай сурагатарскай пячатцы Ваўкаўскага павета, якая цалкам выглядала так: у цэнтры на авальной тарчы літара “M”, з якой выходзіць угору прости крыж, пад ёй трох ўрубы (герб “*Масальскі*” зменены), пад ім – герб канюшага і сурагатара, над тарчай верхняга герба – княжацкая мітра, абодва гербы ляжаць на княжацкім плашчы, надпіс у аточку захаваўся частковы: “* PIECZĘC GRODZKA :*: POWIAT[U] [WOLJKOWYSKIEGO :*: R^V.1738.”. Яна была прыкладзена да выпісу з ваўкаўскіх кніг гродскіх сурагатарскіх ад 30 красавіка 1763 г. з рэляцыйным квітом генерала ЯКМ Ваўкаўскага павета Юзафа Агільбы па справе Яна Быхаўца, ваўкаўскага земскага суддзіча з Міхалам з Канопніцаў Грабоўскім, шамбеланам ЯКМ і палкоўнікам Лейб Рэгіменту ЯКМ войскаў ВКЛ.

Род Булгарынаў гербу ўласнага паходзіў з Віцебскай зямлі – у 1511 г. згадваецца віцебскі баярин Юхно Булгарыновіч⁸ [27, Т.2, с.249]. У Ваўкаўскім павеце – з канца XVII ст.: у 1690 г. Павел Булгарын, падчашы

⁷ У вядомых нам крыніцах апошні раз Ігнат Будкевіч згадваецца 7 кастрычніка 1782 г., калі ён замяняў у ваўкаўскім земскім судзе пісара *Mihala Bulgaryna* [9, ф.1664, воп.1, спр.654, а.1 адв.].

⁸ Н.Якавенка палічыла гэты род за валынскі (ўкраінскі) [55, с.57]. Сапраўды, на Валыні на маёнтку Рамейкавічы ў 1543 і 1546 г. згадваюцца браты Стэфан і Грыгоры Раманавічы Булгарыны [27, Т.2, с.249], але з’яўліся яны там як перасяленцы з беларускіх зямель ВКЛ. У сваю чаргу, у XVIII–XIX ст. у родзе існавалі трох версій аб паходжанні: ад збеглага яшчэ ў XV ст. ад турак у ВКЛ булгарына ці булгарына (адсюль прозвішча), ад татараў, асельных у ВКЛ, і нават ад албанскага нацыянальнага героя Георгія Скандэрбэга: “niektórzy ... brali przydomek

парнаўскі (ад 1685 г.), потым падчашы ваўкавыскі (1698 г.) валодаў застаўным маёнткам Сакольнікі ў 14 дымоў з млынам († пасля 1698 г.) [19, с.186].

Звесткі пра Паўла Булгарына, канюшага і сурагатара Ваўкавыскага павета сціплья. Не вядома хто быў яго бацькам. Магчыма, згаданы вышэй падчашы парнаўскі. Сам ён у 1761 г. быў ваўкавыскім краічым і паслом на сойм са Смаленскага ваяводства, а ў 1764 г. – каптуровым маршалкам і паслом на элекцыйны сойм з Інфлянцкага ваяводства [4, Т.10, Dodatek, s.58]. А.Банецкі ўдакладніў, што Павел у 1764 г. быў яшчэ і канюшым ваўкавыскім [27, Т.2, s.250]. Як бачым, апошнюю пасаду ён займаў ужо ў 1763 г. Звяртае ўвагу тое, што пячатка, вырабленая аж у 1738 г., была выкарыстана праз 25 гадоў. Больш таго, яна падобная на гродскую пячатку Ваўкавыскага павета з таго ж 1738 г., на якой замест герба П.Булгарына быў герб **Уладзіслава Тадэвуша Быхаўца**, ваўкавыскага судовага падстаросты (гл. ніжэй). Выглядае на тое, што П.Булгарын таксама прэтэндаваў у тым годзе на гэтую пасаду. У 1759–1765 г. ён – рэгент скарбовы ВКЛ, пакінуў сына Яўхіма [26, Т. II, s.83; 27, Т.2, s.250].

(27а). Ён жа, маршалак каптуровы і канюшы Ваўкавыскага павета, рэгент скарбовы ВКЛ, 1764.

Герб: на раслінным картушы меч вастрыём уніз, які прабіў два месяцы рагамі адзін да аднаго, справа першыя дзве лічбы даты: “17”, злева маршалкоўская ляска злева направа наўскос, пад ёй апошняя дзве лічбы даты – “64”.

Пячатка: адб., пк, 56x65 мм, д [9, ф.1664, воп.1, спр.817, а.8 адв.; спр.546, а.1 адв. (“*pod pieczęcią Kaptur[owej] Wolkowyską*” 1764)].

Герб Паўла Булгарына быў змешчаны на каптуровай пячатцы Ваўкавыскага павета, якая цалкам выглядала так: у цэнтры на авальны картушавай тарчы “Пагоня” пад княжацкай мітрай, пад ёй – герб каптуровага маршалка, картушы ляжаць на княжацкім плашчы, надпіс у атоку захаваўся частковы: “+ [PAWEJL · BVLHARYN · MARSZALEK KAPTVROWY · Y KONIVSZY · PTTV · WOLKOW · REGET · S · WXL”. Яна была прыкладзена да выпісу з кніг каптуровых Ваўкавыскага павета ад 10 сакавіка 1764 г. з рэляцыйным квітом генерала ЯКМ таго ж павета Юзафа Агільбы па справе Яна Быхаўца, суддзі гродскага ваўкавыскага з Міхалам Грыгорам з Канопніцаў Грабоўскім, шамбеланам і палкоўнікам Лейб Рэгіменту ЯКМ войскаў ВКЛ.

(28). Булгарын Міхал, пікар земскі Ваўкавыскага павета, 1778.

Герб: на авальным картушы меч вастрыём уніз, які прабіў два месяцы рагамі адзін да аднаго, над тарчай княжацкай мітра.

Пячатка: адб.нп, Ø62 мм, д [21, КП 8732/7, а.1; 9, ф.1664, воп.1, спр.654, а.4 (1782); спр.79, а.4 (1785)].

Герб Міхала Булгарына быў змешчаны на ўрадавай земскай пячатцы Ваўкавыскага павета, якая цалкам выглядала так: у цэнтры герб “Пагоня” пад княжацкай мітрай, пад ёй герб земскага пісара, надпіс у атоку: “+ PIECZENC : ZIEMSKA : POWIATV : WOŁKOWYSKIEGO : R : I : 7 : 6 : 8 : MAIA : 6 : DNIA” [9, ф.1664, воп.1, спр.79, а.4]. Яна была прыцінута да выпісу з кніг земскіх Ваўкавыскага павета ад 8 ліпеня 1778 г. з рэляцыйным квітом генерала ЯКМ Гарадзенскага павета Якуба Кулікоўскага па справе Тадэвуша і Канстанцыі з Эйсімонтаў Сезянеўскіх са шляхтай ваколіцы Міткевічы ў Ваўкавыскім павеце Станіславам Ядкоўскім, Андрэям Тачыцкім і Юрыям Сямашкам⁹.

Дзедам Міхала быў Тамаш Булгарын, які ў 1697 г. падпісаў ад Наваградскага ваяводства элекцыю караля польскага і вялікага князя літоўскага Аўгуста II Саса. З жонкай Ганнай Ельскай Тамаш пакінуў сына Юзафа, які меў дзвух сыноў: Яна і згаданага Міхала [26, Т.ІІ, s.82; 27, Т.2, s.250; 31, с.115].

Міхал Булгарын, пікар земскі ваўкавыскі (1766–1783 г.), дэпутат на Галоўны Трыбунал ВКЛ у Вільні (1766 г.), камісар да камісіі скарбовай ВКЛ (1777 г.), паўторна дэпутат на Трыбунал (1779 г.), пасол на сойм 1773–1775 г. і з яго – дэпутат на перамовах з Расіяй, Прусіяй і Аўстрыйскай па I падзелу Рэчы Паспалітай, а таксама распарадчык фундушаў скасаванага Ордэну Езуітаў, “*dostał w nagrodę zasług prawem emfiteutycznem*” Ялоўскае староства (1775 г.), сябра Сталай Рады пры каралі польскім і вялікім князі літоўскім Станіславе Аўгусце Панятоўскім (1775 г.), яго гарачы прыхільнік, ваўкавыскі пасол на чатырохгадовы сойм (1788 г.) [4, Т.10, Dodatek, s.58; 26, Т.ІІ, s.82–83; 27, Т.2, s.250]. З жонкай Казімерай Ельскай меў сыноў: Юзафа (у 1792–1795 г. падстолія ваўкавыскага), Марціна, Станіслава і Калікста [4, Т.10, Dodatek, s.58; 26, Т.ІІ, s.83; 31, с.115].

“Skanderbek” [26, Т.ІІ, s.82]. Помнік беларускай перакладнай літаратуры “*Аповесць пра Скандэрбэга*” карыстаўся асаблівай папулярнасцю ў ВКЛ у другой палове XVI–пачатку XVII ст. [6, Т.1, с.139]. Магчыма, згаданая крыніца, а таксама імкненне растлумачыць сваё прозвішча, паслужылі Булгарынам для стварэння сваёй радаводнай легенды.

⁹ Род жамойцкага паходжання гербу “Лебедзь”. З валынскімі Сямашкамі іх звязвала толькі прозвішча [57, с.32].

Уласны герб Булгарынаў А.Банецкі і С.Урускі называлі “Булат” і апісвалі так: *на тарчы з залатым краем, у блакітным полі меч з залатой рукаяцю вастрыём уніз, на ім два залатыя месяцы рагамі да сябе, над тарчай шляхецкая карона* [26, Т.II, с.82; 27, Т.2, с.249; 46, Ч.1, с.109]. У кляйноце павінны былі быць пёры стравуса, як у гербе Васіля Балгарына з пячаткі 1602 г. [5, с.96, № 237]. Міхал Булгарын ужывала ў сваім гербе княжацкую мітру. Апошняя або сведчыла аб яго прэтэнзіях на тытул, або з’яўлялася прайвай гербавага “ліцьвінскага” сепаратызму [52, с.45]. Дата на земскай ваўкавыскай пячатцы сведчыла аб часе яе вырабу.

(29). Быхавец Юстына, зямянка гаспадарская Ваўкавыскага павета, 1653.

Герб: на тарчы чатырохкутнік з простымі крыжамі, якія выходзяць зверху і знізу, над тарчай гелм з каронай, у кляйноце тры пёры стравуса, вакол тарчы намёт, па баках кляйнота ініцыялы: “*I[ustyna] B[uchowiec]*”.

Пячатка: адб., фк, 10x11 мм, к [9, ф.1664, воп.1, спр.28, а.1 адв.].

14 кастрычніка 1653 г. у Хруставе *Юры Крыштафавіч Алендскі*, суддзя земскі ваўкавыскі запячатаў пячаткай жонкі Юстыны Быхавец свой асабісты ліст да Базыля Быхаўца. Падпісаўся: “*Jerzy Olendský S: Z: W: mp*”. У гэтым жа лісце Ю.Быхаўцова Алендская зрабіла ад сябе прыпіску, дзе назвала Базыля Быхаўца стрыем. Падпісалася: “*JBOlendska*”.

Род Быхаўцаў паходзіў са Смаленскай зямлі, але прозвішча сведчыць пра тое, што родапачынальнік быў ураджэнцам Быхава. У 1510 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары надаў родным братам Васілю і Вацлаву Мітковічам Быхаўцам, смаленскім баярам 12 незаселяных вёсак у Дарсунішскім павеце, а ў 1514 г., відаць, пасля страты Смаленска, дадаў Вацлаву яшчэ 8 вёсак. Яшчэ адзін іх брат Андрэй Мітковіч Быхавец, дваранін ЯКМ у 1536 г. ад таго ж Жыгімонта Старога атрымаў розныя землі ў Троцкім павеце [39, с.18]. Б.Папроцкі першым згадаў Быхаўцаў, праўда, з перакручаным прозвішчам: “*Bichowscy w trockiem*”, а іх герб назваў “*Magilai*” [1, с.867]. В.Каяловіч зафіксаваў Быхаўцаў ужо як у Троцкім, так і ў Менскім ваяводствах, а пра герб удакладніў, што яны ўжываюць “*Mogily ze dwiema krzyżami*” [3, с.168]. Так, у гербоўніках за гербам Быхаўцаў замацавалася назва “*Magila*”, якая тлумачыла іх клейнавы гербавы знак. У сваю чаргу, К.Нясецкі прыйшоў да памылковай думкі, што “*Быхаўцы гербу Magila*” і жамойты Білевічы таксама гербу “*Magila*” – адзін род [4, Т.2, с.374].

Згаданы ў лісце Базыль Быхавец быў віленскім гродскім пісарам у 1623–1632 г. [49, с.135]. У 1622–1628 г. ён судзіўся з Андрэем Вінкам па справе аб межах іх маёнткаў Таўкачэвічы і Шацк у Менскім ваяводстве. Апошні адвінавачваў Базыля сярод іншага ў тым, што “*пан Быховец на поедынок его пна Винка вызывалъ отповед и похвалку чыниль*” [21, КП 15129, а.2 адв.]. У 1640–1645 г. меў судовую справу з Аляксандрам Кердзяевічам Замайскім аб доўту ў памеры 627 золотых польскіх [9, ф.1664, воп.1, спр.128, а.1; спр.130, а.1–2; 21, КП 15111, а.1–1 адв.]. Займаўся гаспадаркай, вырабляў з лесу “*wanczos, rypyle u tarcice*”, вёў гандлёвыя і фінансавыя справы ў Вільні і Карагляўцы (Прусія) [9, ф.1664, воп.1, спр.107, а.1 адв.; спр.127, а.1; спр.244, а.1]. У 1641 г. (па стану на 27 ліпеня) валодаў маёнткамі Бакшты, Кавалевічы, Сяргеевічы, Таўкачэвічы, Хатляны, Касцюковічы і Грэбені ў Менскім ваяводстве (77 валокаў) [9, ф.1664, воп.1, спр.745, а.1]. 13 ліпеня 1647 г. Базыль Быхавец заставіў на тры гады за 2 000 золотых польскіх Гераніму Дзежыцу, лідскому мечніку маёнтак Падаўгі ў Троцкім ваводстве [9, ф.1664, воп.1, спр.720, а.1–4]. У 1651 г. валодаў у тым жа Менскім ваяводстве маёнткам Сідаровічы [9, ф.1664, воп.1, спр.137, а.1]. Памёр без нашчадкаў пасля 14.10.1653 г. Роднымі братамі Базыля Быхаўца былі Януш і Аляксандар Пракоп [9, ф.1664, воп.1, спр.135, а.1; спр.743, а.1; 21, КП 15129, а.2]. Бацька іх нам не вядомы.

Януш Быхавец меў за жонку княжну Ганну Друцкую Горскую, маршалкоўну аршанскую, памёр да 8 мая 1622 г. Валодаў купленымі маёнткамі Таўкачэвічы (з 1617 г.) і Грэбені Дудзічы (з 1621 г.) у Менскім ваяводстве [9, ф.1664, воп.1, спр.209, а.1; 27, Т.2, с.271]. У 1616–1621 г. трymаў арэндай у суме 5 000 золотых польскіх маёнтак Шацк у тым жа ваяводстве ад князя Аляксандра Галаўчынскага, ваяводы мсціслаўскага [9, ф.1664, воп.1, спр.755, а.1]. Пасля смерці Януша Таўкачэвічы і Грэбені Дудзічы адышли да брата Базыля, які быў апекунам яго дзяцей: сына Яна і дачкі Леаноры [9, ф.1664, воп.1, спр.770, а.3]. Апошняя ў 1638 г. выхоўвалася ў віленскім кляштары Святой Кацярыны [9, ф.1664, воп.1, спр.875, а.1]. У 1645 г. згадваеца братам Янам як законніца рэгулы Святога Бенедыкта віленскага кляштару Святой Кацярыны [9, ф.1664, воп.1, спр.10, а.1].

Аляксандар Пракоп Быхавец меў за жонку Соф’ю Белазор, падкамаранку ўпіцкую (браўлі шлюб у Вільні 4 лютага 1646 г.) [9, ф.1664, воп.1, спр.135, а.1; спр.533, а.1; 21, КП 9221/а, а.1–4]. Валодаў маёнткамі: Карапеў Мост ў Гарадзенскім павеце (1625 г.), Падаўгі ў Троцкім павеце (1626 г.), Грэбені Дудзічы з вёскамі Дудзічы, Церабелі, Сяргеевічы і Кабылічы (1646 г.) [9, ф.1664, воп.1, спр.125, а.1; спр.126, а.1; спр.768, а.1]. Памёр да 29 1646 г., калі жонка аддала рухомыя рэчы нябошчыка Базылю Быхаўцу. Сярод іх былі: “*Ornat Biały tabinowy zstułq u Manipularzem z Herbec Nieboszczykowskim, Ornat Czerwony Adamaszkowy zstułq Manipularzem u z Herbec Nieboszczykowskim, ... Mszal Rzym.[ski], Kielich srebrny złocisty z pateną na którym Herb nieboszczykowski...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.68, а.1, 2]. Звернем увагу на тое, што аўтар згаданага рэестру – сам Базыль Быхавец – не называе герб брата “*Magila*”. У сувязі з гэтым, або такую назну свайго гербу ў 1646 г. Быхаўцы яшчэ не ўжывалі, або пад “*гербам нябошчыка*” Базылём разумеўся асабісты складаны герб Аляксандра Пракопа Быхаўца, што малаверагодна.

Калі зыходзіць з таго, што Юстына Быхавец з мужам у лісце пытаоща ў Базыля Быхаўца пра праўдзівасць чутак: “*jakoby (cze^o Boże uchoway) ste^o swiata miała ustapic do gurnich niebieskych pałacow rappa Bychowcowa Synowica Wm me^o ... rana A curka ... pani Stekiewiczowej Chorząney Pinskiej¹⁰ ...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.28, а.1], то тады Аляксандр Пракоп Быхавец з Зоф'яй Белазор меў дачку. Пасля смерці мужа Зоф'я да 7 красавіка 1650 г. другі раз выйшла замуж за Вільгельма Стэткевіча, харужага менскага¹¹ [9, ф.1664, воп.1, спр.123, а.1].

Юстына Быхавец як пляменніца Базыля Быхаўца магла быць толькі старэйшай дачкой Януша Быхаўца. Яшчэ пры жыцці бацькі яна была выдадзена замуж за Юрыйя Алендскага. Яе гербавая пячатка дае ўяўленне аб сапраўдным кляйноце ўласнага гербу Быхаўца.

(30). **Быхавец Самуэль Дабрагост Банавентура, зямянін гаспадарскі Ваўкавыскага павета, староста люцынскі, 1695.**

Герб: на тарчы два чатырохкутнікі, ўпісаныя адзін унадзін, зверху і знізу большага выходзяць два простира крыжы, над тарчай карона, па баках тарчы дзве галінкі, перавязаныя ўнізе, надпіс у атолу пячаткі: “+ SAMVEL ◊ BYCHOWIEC STAROSTA • LVCINSKI”.

Пячатка: адб., пк, 26x32 мм, в [9, ф.1664, воп.1, спр.245, а.1].

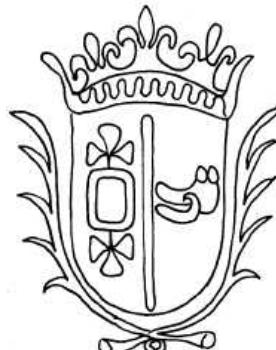
24 кастрычніка 1695 г. у Лыскаве Самуэль Дабрагост Быхавец, староста люцынскі склаў контракт з гарадзенскім муляром Балтрамеем Гадэвічам на пабудову ў дзвух яго лыскоўскіх дамах склепу, коміну, печы і выбрукоўку сеняў за 150 золотых польскіх і пракорм. Падпісаўся: “Samuel Dobrogost Bichowiec SL mp”.

Самуэль Дабрагост быў сынам Яна Янушавіча Быхаўца, стольніка віцебскага і Крыстыны Войны [9, ф.1664, воп.1, спр.150, а.1]. Як было сказана вышэй, Ян Янушавіч пасля смерці бацькі выхоўваўся апякунам – стрыем Базылём Быхаўцам. У маладосці ён вучыўся ў Віленскім езуіцкім калегіуме і Акадэміі, быў “*namowiony do zakonu Ichmscow Oycow Soietatio Jesu w Wilnie y mieszkalem miedzy nimi lat kilka*”, аднак, хутка пакінуў Орден, бо “*nie mial do niego powołania Bożego*” [9, ф.1664, воп.1, спр.10, а.1–1 адв.]. У 1652 г. (па стану на 10 ліпеня) Ян Быхавец валодаў у Менскім ваяводстве маёнткам Таўкачэвічы з вёскамі Таўкачэвічы (57 дымоў), Хатляны (76), Кавалевічы (35), Любячы (14), Касцюковічы (18) – усяго 200 дымоў [9, ф.1664, воп.1, спр.745, а.2]. У 1656 г. загінуў у бітве са шведамі пад Варшавай [26, Т.ІІ, с.103]. 12 жніўня таго ж года жонка была ўведзена ў валоданне маёнткам Таўкачэвічы “*po zabitym podczas Batalij mężu Janie Bichowcu*” [9, ф.1664, воп.1, спр.307, а.1 адв.].

Маці Самуэля Дабрагоста Быхаўца – Крыстына Феліцыяна была адзінай дачкой Лукаша Андрэявіча Войны († 1650 г.), харужага Ваўкавыскага павета і Ізабелі Аляксандраўны Масальскай († 1673 г.), каштэлянкі берасцейскай (2v. *Уладзіслаў Казаноўскі*; 3v. Крыштаф Марцінавіч Валадковіч, ваявода наваградскі). Пасля смерці Яна Быхаўца Крыстына другі раз выйшла замуж за Якуба Тэадора Кунцэвіча, ваяводу берасцейскага, старосту каняўскага і дубіцкага (1663 г.) [9, ф.1664, воп.1, спр.869, а.3 адв.; 19, с.180, 182; 27, Т.2, с.271]. Памерла да 26 студзеня 1685 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.29, а.1].

Самуэль Дабрагост Банавентура Быхавец быў спірша падчашым менскім (1676 г.) і старостай люцінскім (ужо ад 1678 г.), пазней – стольнікам менскім (1698 г.). Ён першым з Быхаўцаў у канцы XVII ст. пераехаў у Ваўкавыскі павет з Менскага ваяводства – паводле вячыстага запісу маці ад 20 студзеня 1676 г. Самуэль Дабрагост атрымаў тут маёнтак Лыскава [9, ф.1664, воп.1, спр.529, а.3 адв.]. У 1685 г. з паловы Лыскава выплаціў 115 золотых “*tylko od głow prostego stanu*” [9, ф.1664, воп.1, спр.588, а.8]. Другая палова дзякуючы падзелу ад 19 мая 1685 г. належала яго прыроднаму брату Якубу Дамініку Кунцэвічу, ваяводзічу берасцейскаму [9, ф.1664, воп.1, спр.73, а.1 адв.]. Але ў 1690 г. Самуэль Дабрагост валодаў ўжо ўсім маёнткам Лыскава з мястэчкам Лыскава, з жыдамі, з карчмой і дзвума млынамі (33 дымы), з лыскоўскай воласцю (60) – усяго 93 дымамі [9, ф.1664, воп.1, спр.589, а.1–1 адв.; 19, с.182]. Як сведчыць вадзяны знак на паперы контракта 1695 г. менавіта Самуэль Дабрагост Быхавец з'яўляўся заснавальнікам лыскоўскай паперні¹².

Таксама ў Лідскім павеце Самуэль Дабрагост меў маёнтак Глубокое з вёскамі Раганічы, Галоўцы, Ляхаўцы і Савічы – усяго 31 дым [44, с.216]. Гэта была ўласнасць яго жонкі – Крыстыны Дэнгоф, каштэлянкі

¹⁰ Тут памылка, трэба “*Mińskiej*”.

¹¹ Паводле Т.Жыхлінскага, Зоф'я Белазор, дачка Станіслава, падкаморыя ўпіцкага першы раз была замужам за Вільгельмам Стэткевічам, а другі раз – за Людвікам Зэльскім [50, с.8]. На самой справе гэта былі яе другі і трэці шлюбы.

¹² Вадзяны знак уяўляў сабой тарчу падзеленую на дзве часткі, дзе ў правай быў герб Быхаўцаў “*Magila*”, а ў левай – уласны герб Дэнгофаў (гл.мал.) [58, с.100].

віцебскай. Яна была дачкой Яна Дэнгофа, цівуна віленскага, каштэляна віцебскага і Ганны Крышкоўской, харужанкі віленскай [9, ф.1664, воп.1, спр.536, а.1–1 адв., 4–4 адв., 5]. Акрамя гэтага, як вынікае з дзельчага ліста ад 31 жніўня 1682 г. паміж сёстрамі Марыянай і Крыстынай Дэнгофаўнамі, каштэлянкамі віцебскімі, з матчыных маёнткаў апошняя разам з мужам Самуэлем Дабрагостам Быхаўцам атрымала Шацк у Менскім і Рагачы ў Берасцейскім ваяводствах [9, ф.1664, воп.1, спр.141, а.2–2 адв.]. У Горадні Самуэль Дабрагост валодаў дваром на вуліцы Залатой. Ён быў на пляцы, купленым 10 чэрвеня 1691 г. у ксяндза Паўла Хмялёўскага, Яна Гамоцкага і яго жонкі Марыяны Дзівайны за 1 100 злотых [9, ф.1664, воп.1, спр.70, а.1; спр.108, а.1–2].

Некалькі разоў Самуэль Дабрагост Быхавец асуджаўся на баніцу. Як сведчыць баніцыйны ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Яна III Сабескага ад 15 сакавіка 1689 г., першы раз – па справе са Стэфанам Багушэвічам, падчашым аршанскам. Яго разам з Юрыем Лукомскім, войскім віцебскім, войтам менскім і Станіславам Клакоцкім суд задворны асэсарскі “яко вечных банитов на инфамию, на горло и на лапане... на вечное zo всех земль и панств наших выволане всказал...” [6, Т.2, с.150; 9, ф.1664, воп.1, спр.894, а.1]. Але да выканання выраку справа не дайшла. Тым не меныш, Самуэль Дабрагост, відаць, па гэтай прычыне выехаў са сваіх маёнткаў Таўкачэвічы і Сяргеевічы Менскага ваяводства ў Ваўкавыскі павет. Другі раз ён быў абвешчаны банітам па справе з Янам Антоніем Сахоцкім, лідскім стражнікам і яго жонкай Канстанцыяй Валішэўскай (1v. Даніэль Спасоўскі) судовым дэкрэтам ад 30 красавіка 1700 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.150, а.3, 8]. Справа цягнулася аж да самай смерці Самуэля Дабрагоста, які памёр 3 кастрычніка 1709 г., пакінуўшы сыноў: Яна, Уладзіслава, Людвіка і Міхала († 1726 г.) **Быхаўцау** [9, ф.1664, воп.1, спр.73, а.1–2 адв.; спр.871, а.46].

Сярод рэчаў у рээстры, падпісаным самім Самуэлем Дабрагостам Быхаўцам у 1678 г., згадваючы: “...spraw fastykułow 4 roznych...; ...Xiąg Wielkich 6; małych 10; Officium Wielkie z srebnemi clausurami przy ktorym gwiazd srebrnych 10; Xiega do Pisania oraty ect; ...Szkatula wielka ze sprawami roznemi; szkatuła kalamarzowa w ktorej Pieczęć srebna, nożyczki ect; Obraz Panny Naswiętszej przy ktorzym szafierow Dziewięć we srebro oprawnych; Skarbiec Szacki spisany... Skrzynia z sprawami; ...Spraw fastykułow 3 u Przywilej Pargaminowy ziedwabnym sznurem; Skarbiec Tolkaczewski spisany... Xiąg roznych 20, notacie związane; ...Zelazo do herbowania” [9, ф.1664, воп.1, спр.69, а.1–2 адв.]. Згаданым жалезам, відаць, і быў зроблены адбітак апісанай вышэй гербавай пячаткі. З рээстру таксама вынікае, што бібліятэка і архіў Самуэля Дабрагоста Быхаўца былі даволі вялікія. Звяртаюць на сябе ўвагу “Кніга для запісаў казанняў і інш.”, а таксама “звязаныя нататкі”. Ці не тут дзе крылася перапісаная лацінкай “Хроніка”, якая пазней стала вядома як “Хроніка Быхаўца”?

(31). Быхавец Ян Казімер, ксёндз, канцлер Віленскай дыяцэзіі, воўпенскі пробашч, 1714.

Герб: тарча падзелена на чатыры часткі, у 1-ай – чатырохкутнік, сярэдзіна якога заштырхавана (чырвоны), з простымі крыжамі, што выходзяць зверху і знизу; у 2-ой – галава дзіка з ікламі; у 3-ай – трывруба з матузкамі, злучаныя ў вехер (“Трубы”), у 4-ай – страла вастрыём дагары на лукаватай падставе (“Адравуж”), над тарчай – карона, вакол тарчы дзве галінкі, перакрыжаваныя ўнізе.
Пячатка: адб., чрв./с., 16x18 мм, в [9, ф.1664, воп.1, спр.871, а.34 адв.].

У 1714 г. у Вільні ксёндз Ян Быхавец разам з братамі **Людвікам** і Міхалам выдаў **Уладзіславу Быхаўцу**, падчашаму менскаму, суддзі Трыбуналу ВКЛ ліст з пунктамі паразумення з лыськоўскім кляштарам закону Святога Базыля Вялікага па справе аб іх прэтэнзіях на фальварак Шпакаў. Падпісаўся: “Jan Bychowiec Kanclerz Diecezyey Wilenskiej Proboszcz Wolpienski mp”.

Ксёндз Ян Казімер – старэйшы сын Самуэля Дабрагоста Быхаўца, старосты люцынскага і Крыстыны Дэнгоф. У 1-м полі яго асабістага герба быў уласны родавы герб (“*Magila*”), у 2-м – уласны герб маці, у 3-м – герб бабкі па бацьку Крыстыны Войны (“Трубы”), у 4-м – герб бабкі па маці Ганны Крышкоўской (“Адравуж”) [26, Т.VIII, s.133; 27, Т.13, s.28].

Духоўную кар’еру для сына абраўлі бацькі. Пра гэта сведчыць асабісты ліст ад 13 мая 1695 г. яго маці Крыстыны Дэнгофаўны Быхаўцовай да біскupa перамышленскага, у якім яна з падзякай згадвае біскupa віленскага, які спрыяў прызначэнню Яна Казімера “*na pierszy Gradus Kapłanski*” [9, ф.1664, воп.1, спр.21, а.1]. Сапраўды, ўжо 18 верасня 1695 г. ён пасля ксяндза Мацея Анцуты, каноніка смаленскага быў прызначаны адміністраторам лыськоўскай плябаніі “з волі” біскupa віленскага Канстанціна Бжастоўскага [9, ф.1664, воп.1, спр.149, а.1]. Для другіх сваіх сыноў маці прасіла ў біскupa перамышленскага або пасаду пісара ВКЛ (“*O Wakans Pisarstwa Litewskiego*¹³”), або харужага ВКЛ (“*Jakosz teraz Wakuie Chorąstwo WXLitt iezeli mozna a w samej rzeczy niezyje Je'msc Pan chorązy Wielkiego XLitt Bo nie w Litwie ale w podgurzu Vmarl*¹⁴ *smiala bym ote laskę prosic abyśmy mieli na te chorąstwo Przywilej*”) або хаця б якое-небудзь староства (“*przynamień... starostwo ktore na nas pokornie wyprawic prosze. Bo dwa Starostwa vakuią jedne Mscibow a drugie Tryszki*”) [9, ф.1664, воп.1, спр.21, а.1].

¹³ У 1690–1695 г. пісарами вялікім ВКЛ быў Канстанцін Ян Шуйскі [48, s.130].

¹⁴ Ян Казімер Пац, староста ўсвяцкі, харужы надворны ВКЛ у 1687–1695 г. [48, s.31].

У 1711 г. Ян Казімер Быхавец згадваецца як ксёндз Віленскай дыяцэй, у 1712 г. – як канцлер Віленскай дыяцэй і віленскі пробашч [9, ф.1664, воп.1, спр.92, а.1; спр.873, а.8]. Ужо ў 1719 г. ён – віленскі канонік [9, ф.1664, воп.1, спр.157, а.1]. 24 красавіка 1723 г. ксёндз Ян Быхавец, канонік віленскі, пробашч і плябан воўпенскі аддаў у аренду на год за 80 бітых таліяраў Тамашу Насілоўскаму, чашніку Бельскай зямлі і яго жонцы Яганне Шарэйкоўне маёntак Одла *alias* Плябанаўцы ў Гарадзенскім павеце, які быў яму дадзены “*od Przeswietnej Kapituły naszey Wilenskiej*” [9, ф.1664, воп.1, спр.840, а.1]. 30 сакавіка 1724 г. ён з братамі выдаў Матэвушу Дэрлінгу, паперніку лыскоўскаму контракт на аренду іх паперні ў вёсцы Агароднікі на 3 гады за 300 злотых у год [9, ф.1664, воп.1, спр.93, а.1–1 адв.]. У 1743 г. – ён ужо кантар і пралат віленскі [9, ф.1664, воп.1, спр.160, а.1]. Памёр у 1754 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.259, а.1].

Як вынікае з чарнавіку яго тэстаменту (захаваўся без канца, пісаны паміж 1750 і 1754 г.), ксёндз Ян Быхавец, кантар і пралат катэдральны віленскі, пробашч воўпенскі і лыскоўскі разам з Андрэем Храбтовічам, гарадзенскім столінікам “...*usczyńiem Fundacyą w Dobrach moich Dziedzicznych mieście Łyskowie WWJchMscioł Xieży Myssionarzow instituti Sancti Vincentij a Paulo, aby na tym mieyscu a nie inszym perpetuis temporibus mieli swoją rezydencyą, y tam mieszkając za Duszę moją S.P.Rodzicow moich Braci y krewnych moich żyjących y nie żyjących Maiestat Boski Błagali, Chwałę Boską pomnażali, y Naukami Apostolskimi ludowi obojego obrządku Łacińskiego y Greckiego pomoc zbawienia czynili, odprawując częste po rożnych mieyscach Xięstwa Litewskiego Missye vigore sui instituti, na którą nową Fundacyą wypłaciłem y oddałem do rąk WWJchMscioł Xieży Missyonarzow Łyskowskich summy gotowey [20 000] złotych polskich, osobliwie zas Dwa Folwarki w Powiecie Wołkowyskim leżące Hrusko nazwane niedaleko Miasta Łyskowa sytuowane...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.7, а.1]. Ім жа ён перадаў разам з іншай рухомасцю свае кнігі: “*Xięgi moje oddalem*” [9, ф.1664, воп.1, спр.7, а.1 адв.]. Пахаваць сябе ксёндз Ян прасіў або ў віленскім касцёле ксяндзоў Місіяneraў (“*jeżeli w Wilnie wieku Dokonam*”), або ў лыскоўскім парафіяльным касцёле “*w grobie Oycow moich*” (“*jeżeli zaś w kraju Wołkowyskim smierc mię z Woli Boskiej zakroczy*”). Усе свае маёntкі (“*Dziedzictwa mojego Łyskowskiego y Fortun Ruskich Dziedzicznych w zastawie będących części trzecią miedzy nami Bracią na mnie Należącą*”) дароўным правам ён адпісаў пляменніку – сыну брата Ўладзіслава – Яну Мікалаю Быхаўцу, судзічу земскому ваўкавыскаму. Свой залаты кананічны крыж з залатым ланцужком ксёндз Ян Быхавец перадаў у віленскі катэдральны касцёл “*do Kaplicy Jmienia Maryi ktorey kaplica jestem Probosczem, ażeby ten krzyżyk w tezy Kaplicy na Ołtarzu Najswiętszej Panny zawsze był zawieszony*” [9, ф.1664, воп.1, спр.7, а.1 адв.–2 адв.].

(32). Быхавец Людвік, пікар скарбовы ВКЛ, 1726.

Герб: на картушы чатырохкутнік, сярэдзіна якога заштрыхавана (зялёны), з простымі крыжамі, што выходзяць зверху і знізу, над картушом шляхецкая карона.

Пячатка: адб., чрв/с, 13x14 мм, в [9, ф.1664, воп.1, спр.538, а.1 адв.].

20 верасня 1726 г. у Нядзвецку Людвік Быхавец, пікар скарбовы ВКЛ выдаў свой пленіпатэнцыйны ліст **Уладзілаву Быхаўцу**, харужаму пяцігорскаму знаку Пана падкаморыя ВКЛ¹⁵. У ім ён перадаваў брату правы на сваю частку маёntку Галэмбюв у Пруссіі польскай з-за того, што: “*ta pomieniona Maietnosć Gołębiow iest nam odlegla*”. Згаданы маёntак быў спадчынай па смерці іх цёткі Канстанцыі Дэнгофаўны Любавецкай, старосцінай асвяцімскай. Падпісаўся: “*Ludwik Bychowiec Pisarz Skarbowy WXLt° tp*”. Сярод сведкаў былі Міхал Сурын, падстолі мсціслаўскі, Казімер Дырмунт Сівіцкі, Якуб Брында.

Людвік – брат ксяндза Яна і **Уладзілава Тадэвуша Быхаўцаў** – у 1720–1734 г. займаў пасаду пісара скарбовага ВКЛ. Памёр пасля 6 лістапада 1734 г. [48, s.117]. У Ваўкавыскім павеце валодаў маёntкам Нядзвецк (1731 г.) і сваёй часткай Лыскава. Жонкай яго была Людовіка Тызенгаўз († 26 чэрвеня 1736 г.). Пакінуў адзіную дачку Ружу ці Разалію [9, ф.1664, воп.1, спр.71, а.1; спр.160, а.1; спр.163, а.3].

Для апошняй пасля смерці маці 29 чэрвеня 1736 г. апякунам ксяндзом Янам Быхаўцам са згоды другога апякуна – яго брата Ўладзілава Быхаўца “*Tribunalis Magni Ducatus Lithuania & Castrensis Vołcoviscens[is] Judicis*”, у прысутнасці прыяцеляў-пячатороў **Антонія Казімера Шэмета** і **Хрызастома Вярэнкі**, каморніка земскага ваўкавыскага была складзена “*Rzeczyzna*” спраў, дакументаў, кляйнотаў і іншай рухомасці, дзе сярод іншага згадваліся бацькоўскія: “...*Przywileje na Pisarstwo y Gleyta rużne... Pas Perski ze srybrem karmazynowym... Woz skarbny kowany skurą obity... Skrzynia Czerwona skurą obita okowana z Herbem Mogilą na Wierzchu... Xiag 4...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.71, а.3 адв., 4, 7]. Звяртае на сябе ўвагу тое, што герб Быхаўцаў названы ў “*Rzeczyzni*” “*Magilai*”. Калі ўлічыць, што гербоўнік К.Нясецкага не быў яшчэ надрукаваны (першы том выйшаў у 1728 г.), то такая назва магла быць запазычана толькі з працы Б.Папроцкага і рукапісу В.Каяловіча. Згадка пра 4 кнігі Людвіка, а таксама пра кнігі ксяндза Яна (у яго тэстаменце) і кнігу Ўладзілава Быхаўцаў (гл. ніжэй) магчыма сведчыць, што бацькоўская бібліятэка была падзелена паміж братамі.

Дачка Людвіка Быхаўца Ружа ці Разалія ў 1745 г. ва ўзросце 14 гадоў таемна ад сваіх апякуноў-stryяў выйшла замуж за Адама Біспінга, старадубаўскага чашніка і ўцякла разам з ім: “*Nie było zadney violencyi bo*

¹⁵ У 1702–1734 г. падкаморыям ВКЛ быў Багуслаў Эрнест Дэнгоф, палкоўнік пешай кароннай гвардыі [48, s.151].

naved męża mego nie było na dziedzincu ale mie na goscincu czekał dokąd za dobrowolnie wyszłam y tam poiazd gotowy zastawshy pogług umowy naszey z mężem moim poiachałam do Dobr męża mego do Kołonny” [9, ф.1664, воп.1, спр.3, а.1 адв.]. Аднак, шлюб быў скасаваны і Ружа ўжо ў тым жа годзе была выдадзена замуж за Дамініка Антонія Сухадольскага, пісара гродскага ваўкавыскага [9, ф.1664, воп.1, спр.116, а.3; 27, Т.2, с.271]. Памерла пасля 10 мая 1786 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.808, а.76].

(33). Быхавец Уладзіслаў Тадэвуш, суддзя гродскі Ваўкавыскага павета, 1727.

Герб: у полі пячаткі трыватрохкутнікі, упісаныя адзін увадзін, зверху і знізу большага выходзяць два простиля крыжы, вакол выявы дзве галінкі, перавязаныя ўнізе, над выявай шляхецкая карона, вакол гербу ініцыялы: “*W[ładysław] T[adeusz] B.[uchowiec] S[tarosta] L[ucynski]*¹⁶”. Пячатка: адб., чрв/c, Ø 19 мм, д [9, ф.1664, воп.1, спр.301, а.1].

19 чэрвеня 1727 г. у Лыскаве Ўладзіслаў Тадэвуш Быхавец, суддзя гродскі ваўкавыскі выдаў свой тэстыманіальны ліст Базылю Тарусевічу, зямяніну ЯКМ Наваградскага ваяводства, які: “*perseweruiąc w Powiecie Wołkowyskim, służył roznym JchmP”P” Powietnikom naszym a potym u nam Bychowcom poczesciwie Dotąd poko, iego ochota kazała, aże upatrzył sobie iako wolny Człowiek z żoną mieysce w Wdzwie Brzeskim¹⁷ do mieszkania, żadney do iego praetensi y Akcessu niemaiąc, te Testimonium iako wolnemu y poczesciwemu Człowiekowi daię...*”. Падпісаўся: “*Władysław Bychowiec SGW*”.

Уладзіслаў Тадэвуш – брат ксяндза Яна і Людвіка Быхаўца – спярша падчашы менскі (1714–1726 г.), суддзя Галоўнага Трыбуналу ВКЛ (1714 і 1736 г.) і староста люцінскі (1718 г.), харужы пяцігорскі знаку Пана падкаморыя ВКЛ (1725 г.) і столнік ваўкавыскі (1726 г.) [9, ф.1664, воп.1, спр.110, а.1; спр.537, а.1 адв.], суддзя гродскі ваўкавыскі (1727–1736 г.), затым – падстароста судовы Ваўкавыскага павета (1738–1740 г.) і суддзя земскі ваўкавыскі (1740–1761 г.) [9, ф.1664, воп.1, спр. 156, а.1; спр.173, а.1–1 адв.; спр.215, а.1; спр.502, а.1; спр.778, а.1; спр.804, а.1; спр.887, а.1–1 адв.; 26, Т.ІІ, с.103; 27, Т.2, с.271].

У Ваўкавыскім павеце валодаў маёнткам Раневічы ці Граневічы (1726 г.) і сваёй часткай Лыскава (з Магілёўцамі). Як вынікае з ліста да маці ад 13 каstryчніка 1734 г. Уладзіслаў Тадэвуш Быхавец меў 47 дымоў [9, ф.1664, воп.1, спр.13, а.1]. Два разы браў шлюб – першы раз у 1726 г. з Галенай Біспінг, суддзянкай земскай старадубаўскай, якой 5 сакавіка таго ж году заставіў свою частку Лыскава за 50 000 злотых [9, ф.1664, воп.1, спр.575, а.1]. У 1739 г. яго жонкай была ўжо Марыяна Нінеўская [9, ф.1664, воп.1, спр.173, а.1]. Памёр 10 жніўня 1761 г. [9, ф.1664, воп.1, спр.234, а.5]. Ад першай жонкі меў сына Яна, а ад другой – сына Іgnata і трох дачак: Тэрэзу, Яганну і Францішку [9, ф.1664, воп.1, спр.808, а.11 адв.].

У рээстры розных рухомых рэчаў, які пасля смерці бацькі склаў сын Ян Быхавец, вылучым: “...*Xiążkę przeciwko kalwinom Lutrom oddałem Jmc Xiędu Zajączkowskiemu¹⁸* ...*Sygnat Krwawnikowy sczerozłoty z Herbem naszym...*” [9, ф.1664, воп.1, спр.234, а.3–3 адв.]. Звернем увагу на тое, што Ян Быхавец не называе герб на сыгнече “*Magilaj*”.

(33а). Ён жа, падстароста судовы Ваўкавыскага павета, 1740.

Герб: на авальнай картушовай тарчы два чатырохкутнікі, упісаныя адзін увадзін, зверху і знізу большага выходзяць два простиля крыжы, над картушом шляхецкая карона.

Пячатка: адб., пк, 40x50 мм, д [9, ф.1664, воп.1, спр.784, а.2, 6 (“*pod pieczęcią urzędową Wołkowską*” 1740)].

Герб Уладзіслава Тадэвуша Быхаўца быў змешчаны на гродскай пячатцы Ваўкавыскага павета, якая цалкам выглядала так: у цэнтры на авальнай тарчы літара “*M*”, з якой выходзіць угому простила крыж, пад ёй трыватрохкутнікі, пад ім – герб падстаросты судовага, над тарчай верхняга герба – княжацкая мітра, абодва гербы ляжаць на княжацкім плашчы, надпіс у аточку: “* *PIECZĘC GRODZKA :Φ: POWIATV :Φ: WOLKOWYSKIEGO Φ R^U · 1738*”. Яна была прыкладзена да выпісу з ваўкавыскіх кніг гродскіх ад 11 ліпеня 1740 г. з квітацыйным лістом Тэрэзы з Урэтаў спярша Савіцкай¹⁹, гараднічынай віленскай, а пасля Шуйскай, падсудковай пінскай для Ўладзіслава Тадэвуша і Марыяны з Нінеўскіх Быхаўцаў, падстаростаў судовых Ваўкавыскага павету. У сувязі з тым, што справа

¹⁶ Літара “*L*” пададзена ў люстранным адбіцці.

¹⁷ Базыль Тарусовіч *vel* Тарасовіч з жонкай Соф’яй Тхарніцкай валодаў у Берасцейскім ваяводстве дваром і маёнткам Кракаў, які ляжаў на Сялецкім тракце [9, ф.1664, воп.1, спр.301, а.2].

¹⁸ Апошняя вядомая нам згадка пра бібліятэку Быхаўцаў. Ксёндз Заянчкоўскі належала да ксяндзоў місіянероў лыськоўскіх [9, ф.1664, воп.1, спр.234, а.5 адв.].

¹⁹ Міхал Алаізы Савіцкі, чашнік ваўкавыскі, ротмістр ЯКМ, гараднічым віленскім быў у 1713–1726 г. [49, с.105].

датычыла самаго падстаросту, склад гродскага суду выглядаў так: Францішак Бяляўскі, старosta зарэцкі (на месцы У.Т.Быхаўца), Аляксандр Бяляўскі, канюшы і суддзя гродскі ваўкаўскі, Дамінік Антоні Сухадольскі, пісар гродскі ваўкаўскі.

Уладзілаў Тадэвуш Быхавец меў таксама пячатку з манаграмай, якая была была прыкладзена да яго асабістага ліста, пісанага ў Граневічах 30 сакавіка 1726 г. да брата ксяндза Яна. На жаль, ад яе захаваўся толькі фрагмент: *на картушовай авальнай тарчы манаграма, над тарчай шляхецкай карона* [9, ф.1664, воп.1, спр.12, а.2 адв.]. Кляйнот адсутнічаў. Калі ўзгадаць, што ў гербе Юстыны Быхавец у кляйноце былі трох пёры стравуса, а на захаваным фрагменце пячаткі сына Ў.Т.Быхаўца – Яна, маршалка Ваўкаўскага павета (на тэстаменце ад 23 снежня 1790 г.) відаць толькі шляхецкая карона без кляйноту [9, ф.1664, воп.1, спр.8, а.1], то вядомы кляйнот гербу “*Maśla*” Быхаўцаў у выглядзе ўзнятага ліса паміж дзвух трубаў [27, Т.2, с.271; 56, с.689] трэба аднесці да позніх здабыткаў.

Літаратура і крыніцы:

1. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego 1584.– Kraków, 1858.– 964 s.
2. Okolski S. Orbis Polonus.– Cracoviae, 1640–1645.– T.1–3.
3. Kojałowicz Wijuk W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium.– Kraków, 1897.– 527 s.
4. Niesiecki K. Herbarz polski.– Lipsk, 1839–1846.– T.1–10.
5. Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі.– Мн.: Полымя, 1993.– 239 с.
6. ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 1993–2003.– Т.1–6.
7. Любавскій М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута.– М., 1892.
8. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. BN III, 9100.
9. НГАБ у Горадні.
10. Wittyg W., Dziedulewicz S. Nieznana szlachta polska i jej herby.– Kraków, 1908.– 436 s.
11. Rachuba A. W sprawie nieznanych Wittygowi nazwisk i herbów szlacheckich// Heraldyka i okolice./ Red. A.Rachuba, S.Górzyński, H.Manikowska.– Warszawa, 2002.– S.143–154.
12. Pużyna J. Niektóre pieczęcie litewskie z XVI i XVII w./// Magazyn heraldyczny.– Warszawa, 1933.– R.XII.– Nr 4.– S.55–58; Nr 5.– S.73–77.
13. Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791./ Wyd. S.Kutrzeba, W.Semkowicz.– Kraków, 1932.– 570 s.
14. Шаланда А. Гербы і род Адамовічаў у другой палове XVI–XVII ст./// Наш радавод.– Горадня, 1996.– Кн.7.– С.187–190.
15. Шаланда А. Удакладненні да гербу і радаводу Аляхновічаў// Ваўкаўшчына: з гісторыі краю і лёсу людзей.– Ваўкаўск, 1997.– С.75–77.
16. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн.523. Кн. Публічных спраў 1./ Падрыхт. А.Груша, М.Спрыдонаў, М.Вайтовіч.– Мн.: Бел. навука, 2003.– 444 с.
17. РИБ.– Пгд, 1915.– Т.33.– 1378 с.
18. Крестоприводная книга шляхты Великого княжества Литовского 1655 г.: Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв./ Сост. Е.Е.Лыкова, М.Кулешкій.– М.: Древлехранилище, 1999.– Т.IV.– 264 с.
19. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r./ Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba.– Warszawa, 2002.– 290 s.
20. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) ў Менску.
21. ГДГАМ.
22. Bouffań B. Olędzcy herbu Rawicz// Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.– Poznań, 1891.– R.XIII.– S.247–267.
23. Пластыка Беларусі XII–XVIII ст.– Мн.: Беларусь, 1983.– 231 с.
24. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.– Poznań, 1891.– R.XIII.– 405 s.
25. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.– Warszawa, 1895.– 698 s.
26. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.– Warszawa, 1904–1931.– T.I–XV.
27. Boniecki A. Herbarz Polski.– Warszawa, 1899–1913.– T.1–16.
28. Зимін А.А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV–первой трети XVI в.– М.: Наука, 1988.– 350 с.
29. Шаланда А., Фёдараў І. Палацава-паркавы комплекс у вёсцы Ябланова і яго ўладальнікі ў канцы XVIII–пачатку XIX ст./// Сядзібы і паркі Гродзеншчыны.– Гродна, 2004.– Ч.ІI.– С.54–58.
30. Окуневский Г.А. Родословная князей Огинских в Волковысском повете// Ваўкаўшчына: з гісторыі краю і лёсу людзей.– Ваўкаўск, 1997.– С.78–82.
31. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Ваўкаўскага раёна.– Мн.: БЕЛТА, 2004.– 528 с.
32. АВАК.– Вільно, 1865–1915.– Т.1–39.
33. Lietuvos Metrika (1528–1547).– Vilnius, 1995.– Kn.6.– 488 s.
34. Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413// LSP.– Poznań, 1989.– Studia Historica III.– S.7–139.
35. Gumowski M. Pieczęcie królów polskich.– Kraków, 1910.– 94 s.
36. БРК ГДГАМ, № 01929/3: Paszkiewicz M. Ślady bez zawady JW.JP.Krystyny z Abramowiczów Oginskier...– Wilno, 1739.
37. Górzynski S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej.– Warszawa, 1992.– 175 s.
38. АІОЗР.– СПб., 1865.– Т.2.– 287 с.
39. Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku.– Warszawa, 1887.– 425 s.
40. Гербоўнік беларускай шляхты./ Т.Капіца, А.Леўчык, С.Рыбчонак і інш.– Мн.: БелНДІДАС, 2002.– Т.1.– 493 с.
41. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek./ Pod red. A.Rachuby. Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba, P.Romanik.– Warszawa, 2003.– Т.IV.– 412 s.

42. Семянчук Г. Попіс шляхты Ваўкавыскага павета 1621 г./ Герольд Litherland.– Горадня, 2004.– № 1–2.– С.44–51.
43. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст.– Мн.: Навука і тэхніка, 1983.– 175 с.
44. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r./ Opr. A.Rachuba.– Warszawa, 1989.– 372 s.
45. Kossakowski S.K. Monografie histyryczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich.– Warszawa, 1859–1872.– T.I–III.
46. Гербовник дворянских родов Царства Польского, высочайше утвержденный./ Сост. Н.И.Павлищев.– Варшава, 1853.– Ч.1–2.
47. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.– Poznań, 1881.– R.III.– 380 s.
48. Urzędnicy centralni i dostoynicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy./ Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba.– Kórnik, 1994.– 255 s.
49. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek./ Pod red. A.Rachuby. Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba, P.Romaniuk.– Warszawa, 2004.– T.I.– 764 s.
50. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.– Poznań, 1883.– R.V.– 490 s.
51. Herbarz szlachty prowincji Witebskiej./ Wyd. F.Piekosiński.– Kraków, 1899.– 228 s.
52. Шаланда А. Гербавы “*сепаратызм*” шляхты ВКЛ у 2 палове XVII–XVIII ст./ Шлях да ўзаемнасці=Droga ku wzajemności. Мат. X Міжнар. навук. канф.: Гродна–Мір, 24 каstryчніка 2002 г./ Пад рэд. І.Крэні.– Гродна: ГАУПП “Гродз. друк.”, 2004.– С.41–47.
53. Pamiętnik [1640–1684]. Jan Władysław Poczobut Odolanicki./ Opr. A.Rachuba.– Warszawa, 1987.– 430 s.
54. Kamieński A. Kariera rodu Siemaszków w XV–XVII wieku// LSP.– Poznań, 1989.– Studia Historica III.– S.179–202.
55. Яковенко Н.М. Українська шляхта. З кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).– Київ, 1993.– 412 с.
56. Małachowski P. Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych familiom zostaiącym w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim.– Lublin, 1805.– 817 s.
57. Амелька С. Шляхецкі род Сямашкаў гербу “Лебедзь”: расселение, паходжанне і гісторычна-культурнае значэнне ў XVI–XIX ст./ Герольд Litherland.– Горадня, 2001.– № 1.– С.27–34.
58. Лауцивичос Э. Бумага в Литве в XV–XVIII веках.– Вильнюс, 1979.– 187 с.

Аляксей Шаланда
(працяг будзе).

ПАВЕДАМЛЕННІ.

З гісторыі канцылярыі гарадзенскага магістрата XVI–XVIII ст.²⁰

На мяжы XV і XVI ст. у выніку шырокамаштабнай акцыі, ініцыятарам якой у значнай ступені быў манарх, вялікая колькасць местаў ВКЛ атрымала Магдэбургскае права. Прававая адметнасць мескіх цэнтраў патрабавала стварэння органаў самакіравання, у якіх уся арганізацыя жыцця ў месце пераходзіла да тых, хто засядаў у радзе і лаве. Адным з галоўных элементаў ствараемай новай мескай адміністрацыі была канцылярыя.

Па праблеме працы і прадукцыі гарадзенскіх мескіх канцылярияў, а таксама па іх складу і персаналіям мы не маєм поўнай інфармацыі. Тлумачыцца гэта кепскім станам захавання гарадзенскіх архіваў. Найдаунейшая меская кніга Горадні датуецца 1638–1644 г. З іншых крыніцаў вядома, што ў канцы 50-х г. XVII ст. ці: “*za wtóraq inkursją moskiewską [...] Moskwa pod miastem Lipskiem Kr. Jmc. wozy zabrala i zrabowała y spraw temu niemoło ze skrzynią zabrano tak na Folwark swój służący jako inszych spraw wieczystych niemoło Regestra Przychodów i Rozchodów miejscowości*” [1, ф.1880, вол.1, спр.1, а.45]. Патлумачыць гэты запіс гарадзенскага бурмістра Яна Адамовіча з 1660 г. можна так. На мяжы 1659–1660 г. маскоўскае войска, якім камандаваў ваявода Іван Хаванскі, другі раз заняло Горадню. Менавіта тады ўсе мескія кнігі сталі трафеем расіянаў. Далейшы іх лёс не вядомы.

Адзінкавыя выпісы з мескіх кніг XVI і першых дзесяцігоддзяў XVII ст. захоўваюцца ў рукапісных зборах Горадні, Вільні і Пецярбурга. Таму звесткі па праблеме дзеянасці мескіх канцылярияў трэба шукаць у матэрыялах гэтага перыяду з Літоўскай Метрыкі, мескіх інвентароў і актаў шляхецкіх судоў, у выпадку з Горадні – у земскіх актах.

Фармаванне гарадзенскіх органаў самакіравання сваімі каранямі сягае канца XV ст. ці часу надання Горадні вялікім князем літоўскім Аляксандрам Ягайлавічам мескіх правоў. Як сведчаць крыніцы, патрэбы мескай грамады ў канцылярыі прывялі да яе з'яўлення амаль адразу пасля стварэння органаў самакіравання. Атрымальнікамі яе прадукцыі ў перыяд

²⁰ Артыкул быў надрукаваны, гл.: Gordziejew J. Przyczynek do dziejów kancelarii miejskich grodzieńskich w XVI–XVIII w./ Białostocczyzna.– Białystok, 2001.– Nr 1–2.– S.3–12.

Новага часу былі не толькі мяшчане. З мескай канцылярыі выдавалі дакументы, хая і ў меньшай ступені, па просьбах павятовай шляхты, духавенства і жыдоў.

Месцам знаходжання канцылярыі павінна было быць адное з памяшканняў у пабудаваным на мяжы XV і XVI ст. будынку ратушы. Аднак можна меркаваць, што на час будаўніцтва ратушы бягучая дакументацыя разам з каралеўскімі прывілеямі магла захоўвацца ў часовым месцы, напрыклад, у камяніцы аднаго з бурмістраў ці пісара. Нельга таксама выключыць, што гэтым месцам быў і каралеўскі замак.

На тэму арганізацыі радзецкай і лаўнічай канцылярыі ў Горадні вядома няшмат. Болей можна сказаць аб яе персаналу, пераважна аб пісарах.

Мескія пісары належалі да сціслай эліты гораду як з пункту гледжання інтэлектуальнага, так і маёмынага. Іх прафесія прадугледжвала ўменне пісаць і чытаць, веданне моваў, у тым ліку лаціны, знаёмства з магдэбургскім правам і бягучымі гаспадарчымі справамі места [2, s.21]. Як гэта было ва ўсіх гарадах да кампетэнцыі мескага пісара належалі ўдзел у паседжаннях рады, іх пратакаліраванне і рэдагаванне пастановаў гэтага органу, вядзенне запісаў у мескіх кнігах, ўдзел у элекцыйных самаўрадавых урачыстасцях і вядзенне мескай карэспандэнцыі. Абавязкам пісара было таксама вядзенне справаў у земскім ці гродскім судах і прадстаўніцтва места на іншых больш шырокіх грамадскіх імпрэзах. Акрамя вядзення бягучай дакumentацыі ў функцыі пісара ўваходзіла апека архівам места [3, s.287; 4, s.64]. Можна меркаваць, што паўнамоцтвы гарадзенскіх пісараў, якія рэпрэзентавалі адмысловую вярхушку места, не адрозніваліся ад агульнапрынятых.

Першыя згадкі пра гарадзенскіх пісараў паходзяць з пачатку XVI ст. У 1509 г. гэтую пасаду займаў нейкі Ганус, які зноў згадваецца ў земскіх кнігах Гарадзенскага павета з 1539 г. [6, s.139, 151; 7, Т.XVII, с.102]. У 1541 г. гарадзенскім пісарам быў Пётр Шаматула, які паходзіў, верагодна, з вялікапольскіх Шаматулаў. У 1555 г. ён згадваецца ўжо як войт места [7, Т.XVII, с.351]. У валочнай памеры Горадні з 1560–1561 г. гаворыцца пра яшчэ аднаго мескага пісара – заможнага залатара Андрэя Станіслававіча [5, Ч.2, с.64; 7, Т.XVII, с.289]. Са сведчанняў крыніцаў з 1589 г. даведаемся аб мескім пісары Крыштафе Грандзе. З 1633–1636 г. паходзіць згадка аб радзецкім пісары Станіславе Бельскім [8, ф.1783, воп.1, спр.3, а.2; 9, s.37], а з 1638–1644 г. – аб пісары гарадзенскай лавы Казімеру Петранцэвічу [1, ф.1761, воп.1, спр.1, а.87]. У 1659–1677 г. “*pisarzem wójtowskim ławniczym*” быў Аляксандр Дрогаш [1, ф.1761, воп.1, спр.2, а.355, ф.1800, воп.1, спр.1, а.355], у 1676 г. радзецкім пісарам – Балтрамей Цвікліч [1, ф.1800, воп.1, спр.1, а.605]. Маём інфармацыю яшчэ аб двух пісарах лавы: Паўле Варабяевічу († 1659 г.) і Адаме Казакевічу, які згадваецца ў мескай кнізе з мяжы 80-х і 90-х г. XVII ст. [1, ф.1761, воп.1, спр.3, а.5 адв.; 10, КП 8584].

Даволі шмат звестак пра гарадзенскіх пісараў знаходзім у мескіх кнігах Горадні XVIII ст. Змяшчаюць яны дадзеныя аб наступных пісарах рады: Антоні Міхал Юхальскі (1712–1717), Мікалай Міхал Шаркоўскі (1723–1747), Н Пяткевіч (1752), Ігнат Сцярпейка (1756–1762), Лаўрын Сабалеўскі (1764–1772), Тадэвуш Клява (1760, 1776), Даніэль Лянкевіч (1776–1791), і вайтоўскіх пісарах: Тамаш Яўстах Маркевіч (1717), Міхал Фабіян Казакевіч (1718–1722), Казімер Шаркевіч (1730–1737), Ян Казімеровіч (1743–1760, у 1757 г. згаданы як радзецкі пісар), Пётр Рамановіч (1768–1777), Ігнат Тапольскі (1782–1784), Якуб Сідаровіч (1787–1789), Пётр Губчынскі (1791).

Як правіла, прыбытак радзецкага пісара складаўся з пенсіі са скарбу места, якая пад канец XVIII ст. раўнялася 500 злотым у год, з атрымання аплаты ад атрымальнікаў дакументу, а таксама з узнагародаў за надзвычайную працу [1, ф.1761, воп.1, спр.13, а.464; 4, s.68].

Пісары чэрпалі прыбыткі і з іншых крыніцаў, бяручы ўдзел у гаспадарчым жыцці места. У іх руках знаходзілася вялікая нерухомасць. Напрыклад, мескі пісар Андрэй Станіслававіч у сярэдзіне XVI ст. меў пяць пляцаў на занёманскім прадмесці [5, Т.2, с.64]. У XVII ст. шматлікія ўладанні гэтай групы ўрадоўцаў мескага самакіравання знаходзіліся ў прэстыжных частках Горадні. Недалёка ад Рынку на вуліцы Віленскай на пераломе 60–70-х

г. XVII ст. пабудаваў свой дом “*pisarz wójtowsko-lawniczy*” Аляксандр Дрогаш [1, ф.1764, воп.1, спр.2, а.355, ф.1800, воп.1, спр.1, а.355]. Падобную лакалізацыю мела сядзіба пісара гарадзенскай рады Барталамея Цвікліча. Яго пляцы ляжалі на галоўнай паўднёвой артэрыі места – Мастовай вуліцы [1, ф.1800, воп.1, спр.1, а.605]. На Замкавай, якая звязвае гарадзенскія замкавыя ўзвышшы з галоўным Рынкам места, у другой палове XVIII ст. стаяў дом “*pisarza sądów wójtowskich*” Ігната Тапольскага [1, ф.1764, воп.1, спр.13, а.296, 300]. Нарэшце, на самым Рынку знаходзілася камяніца, якую ў 1776 г. набыў гарадзенскі радзецкі пісар Даніэль Лянкевіч разам з жонкай Кацярынай з Тапольскіх [1, ф.1764, воп.1, спр.6, а.1136–1137].

Пад канец XVIII ст. мескія пісары не прытымліваліся крытэрыйю прэстыжнасці сцілага цэнтра места. Напэўна таму згаданы ў 1788 г. дом “*pisarza sądowego miasta Grodna*” Якуба Казімера Сідаровіча быў пабудаваны на паўночнай артэрыі места – вуліцы Скаліманаўскай [1, ф.1764, воп.1, спр.14, а.693], а на паралельнай Залатарскай ляжала дзялка вайтоўскага пісара Пятра Губчынскага [1, ф.1764, воп.1, спр.16, а.133–134].

У канцылярыі працавалі таксама падпіскі, возныя і іншыя канцылярысты. Сведчаць аб гэтым запісы мескіх кніг, дзе гаворыцца аб службе канцылярскай або аб пахолках мескіх. Напрыклад, у гарадзенскіх актах згадваецца пахолак мескі Michał Woćk, які ў другой палове XVIII ст. валодаў грунтом у вёсцы Грандзічы [1, ф.1764, воп.1, спр.9, а.665, спр.14, а.885].

Шмат пытанняў выклікае праблема актавай прадукцыі гарадзенскай канцылярыі. Пэўна толькі тое, што першымі ў толькі створанай мескай канцылярыі былі каралеўскія документы ці т.зв. архіў атрымальніка. Збор колькі дзесяткаў манаших прывілеяў захоўвалі ў Ратушы. Прывілеі і іх падцьверджанні выдаваліся ў трох мовах: лацінскай, польскай і рускай (старабеларускай). Пісалі іх на пергаміне. На лацінскай мове былі напісаны самыя старажытныя прывілеі з мяжы XV і XVI ст. Старабеларуская мова дамінавала ў наданнях з XVI ст., а ў XVII–XVIII ст. у каралеўскай канцылярыі ўжывалі польскую [7, Т.VII, с.59–100].

Выданых манаҳамі прывілеяў для Горадні было сапраўды шмат. З прывілею правоў і свабодаў мескіх караля і вялікага князя Ўладзіслава IV з 1633 г. даведваемся аб 40 наданнях яго папярэднікаў [11, с.440]. Калі ўлічыць наданні Яна III Сабескага з 1679 г. і два наступныя прывілеі з 1718 і 1744 г., то трэба прызнаць факт існавання 43 прывілеяў для Горадні.

У 1837 г. расіяне правялі рэвізію мескага архіва і знайшлі там 23 арыгінальныя прывілеі Горадні з 1496–1633 г. Праз год самыя каштоўныя дакументы былі перададзены ў зборы Археаграфічнай Камісіі ў Пецярбургу, дзе яны захоўваюцца і сёння. Два гарадзенскія прывілеі з 1718 і 1744 г. знаходзяцца ў віленскіх зборах [11, с. 72, 77, 83, 84, 425, 427–429, 431, 446, 454–455, 461; 12, с.53].

Калі з’явіліся ў Горадні першыя кнігі запісаў – няма звестак. Магло гэта быць не адразу пасля атрымання мескіх правоў. Нельга выключыць магчымасці, што пачаткова на мяжы XV і XVI ст. карысталіся дакументамі, якія выдавала канцылярия. Тыя актавыя матэрыялы, якія захаваліся да сёння, дазваляюць сцвярджаць аб існаванні галоўных тыпаў дакументацый: кніг радзецкіх і лаўнічых. Аб “*księgach spraw miejskich*” даведваемся з прывілею каралевы Боны з 1541 г. [7, Т.VII, с.76].

Акрамя рэгулярных паседжанняў лаўнічага суду паточнага, тро разы ў год збіраўся т.зв. суд гайны, які разглядаў доўгія складаныя справы. Найдайнейшай вядомай сёння згадкай аб функцыянаванні гэтага суду ў Горадні з’яўляецца захаваны экстракт паседжання гайнага суду з 1637 г., які датычыў “*wieczystej przedaży*” пляцу на вуліцы Калючынскай лаўнікам Лукашам Неапалітай Войцеху Пятроўскаму [13, rkps.14]²¹. Аднак, ён не з’яўляецца бяспрэчным доказам вядзення кніг гайнага суду. Варта ўзгадаць, што ў другой палове XVII ст. пастановы гэтага суду змяшчаліся ў мескіх кнігах [1, ф.1800, воп.1, спр.1, а.6]. Тоё ж самае можна сказаць і на тэму кніг прыняцця ў мескае грамадзянства, якія ў Горадні не вяліся. Новых грамадзян-абывацеляў запісвалі ў кнігі радзецкія ці “*do ksiąg burmistrzowskich, radzieckich, obywatelskich*” [1, ф.1761, воп.1, спр.13, а.177].

²¹ Пазнейшыя мескія запісы за 1679 г. інфармуюць аб tym, што нашчадкі ўжо памерлага на той час бурмістра Войцеха Пятроўскага прадалі яго нерухому маёмысць княжне Караліне Людвіцы Радзівіл [14, к.1, 5–7].

Надзвычай істотным з'яўляеца запіс гарадзенскага бурмістра Яна Адамовіча за 1660 г. Як ён успамінае, расіяне забралі “*spraw temu niemoło ze skrzynią [...] przy tych że sprawach jego zabrane jako inszych spraw wieczystych niemoło Regestra przychodów i Rozchodów miejskich za Burmistrzostwa jego*” [1, ф.1800, воп.1, спр.1, а.45]. Такім чынам, дакладна вядома аб тым, што ў Горадні вялікі кнігі прыходаў і расходаў. Падцьвярджае гэта таксама прывілей каралевы Боны з 1541 г. у якім быў згаданы “*szacunek dochodów i przychodów miejskich*” [7, Т.XVII, с.76].

Немагчыма адназначна высвятліць харктар згаданых Янам Адамовічам кніг “*inszych spraw wieczystych*”. Не валодаем таксама інфармацыяй аб тым, ці вяліся ў Ратушы, напрыклад, т.зв. кнігі “*rezygnacji*”. Документы падобнага зместу сустракаем у мескіх кнігах з XVIII ст. З пэўнасцю можна сцьвярджаць, што ў радзецкай канцылярыі вялі несерыйныя кнігі. Напрыклад, у 1784 г. гарадзенскі магістрат склаў “*Inwentarz praw, dokumentów, przyznań etc w aktach magdeburskich M. Sejmowego Jkr Mości Grodna od R. 1638*” [10, КП 8584]. Гэта быў рэперторый ці спіс справаў захаваных на той час мескіх кніг з пэўнымі недахопамі [8, ф.1, воп.11, спр.1692, а.9]. Стварэнне гэтага рэестру-ўказальніка трэба звязваць з працай гарадзенскай Камісіі Добрага Парадку, да задачаў якой належала ўпрарадкованне дакументаў, сабраных у месце: мескага архіва, каралеўскіх прывілеяў і паточных матэрыялаў [1, ф.1761, воп.1, спр.6, а.1061].

У Ратушы знаходзіліся копіі мескіх прывілеяў. Капіярыюш каралеўскіх наданняў быў створаны магістратам у 1804 г. Пасля ўнясення ўсіх прывілеяў 30 чэрвеня кніга была заверана прэзідэнтам Горадні Ігнатам Урублеўскім і мескім пісарам Марцінам Станіславам Арцімовічам, што сведчыла “*że jest zgodna z oryginałem*”. Дзве першыя формулы прывілею ці інтытуляцыя, якая паказвае на выстаўцу, і інскрыпцыя, якая ўтрымлівае інфармацыю аб атрымальніку, былі папярэджаны наступным уступам: “*Kopia Przywileju na Pergaminie w Xiedze oprawney napisanego w Magistracie Grodzieńskim znajdującego się*” [10, КП 9220].

Актавую дакументацыю, якая захоўвалася ў Ратушы, можна падзяліць на некалькі групай. У першую ўваходзілі акты выстаўцам якіх быў кароль або іншыя інстытуцыі. Гэта былі, напрыклад, выпісы з дэкретаў Суду Асэарскага ВКЛ, якія датычылі спрэчак магістрату і ўласнікаў мескіх пасэсіяў [13, rkps.41]. Документ падобнага зместу быў выдадзены ў 1775 г. У мескім архіве знаходзілася таксама лібертация караля і вялікага князя Міхала Карыбута Вішнявецкага ад 20 чэрвеня 1672 г., якая звальняла места на чатыры гады ад выплаты падаткаў у сувязі са стратамі ад пажару. Каралеўскімі адказамі на суплікі места былі лісты жалезнія. Адзін з такіх лістоў у 1710 г. выдаў Аўгуст II Сас [10, КП 15112]. У пачатку XVIII ст., а дакладней – у 1710–1724 г., глейт атрымаў староста і войт гарадзенскі Грыгоры Юзаф Катовіч [15, rkps.1951]. У зборах архіву места знаходзіліся іншыя тыпы дакументаў з каралеўскай канцылярыі. Гэта былі, напрыклад, апісанні валочнай памеры 1560–1561 г. [10, КП 9220/2, а.11–13] і інвентар места 1712 г.

Акрамя самаўрадавых уладаў, якія рэпрэзэнтавалі места, атрымальнікамі дакументаў перадусім былі юрыдычныя асобы: групы і шматлікія грамадзянскія аў'яднанні²². Для іх выдавалі прывілеі і цэхавыя статуты, фундушы на шпіталі, пабудову алтароў, запісы на касцельныя мэты.

Вялікую групу складалі дакументы, атрымальнікамі якіх былі прыватныя асобы. Гэта былі наданні грамадзянства (т.зв. юрамэнты), пасведчанні або атрыманні прафесій, пленіпатэнцыі, даўгавыя і пазыкі, тэстаменты, позвы, “*wizje*”, інвентары і “*taxy*” нерухомасці, інтрамісіі або ўводы ў валоданне нерухомасцю, ablіgaцыі і абавязацельствы. Найчасцей у гарадзенскіх мескіх кнігах былі прадстаўлены акты вячыстых і дажывотных (трансакцыі куплі-продажу, дарункаў, кансэнсы магістрату на набыццё пляцаў), а таксама часовых (дзяржавы, заставы па даўгах, цэсіі) перадачаў. Трэба адзначыць, што дакумент куплі-продажу нерухомасці выдадзены, напрыклад, земскай канцылярыяй не меў поўнай прававой моцы, калі ён не быў занесены ў мескія кнігі [16, с.81].

²² Схему класіфікацыі мескіх дакументаў на прыкладзе Любліна зрабіла польская даследчыца Марыя Траяноўская [16, с.35–36].

Нельга з пэўнасцю адказаць на пытанне, на якой мове стваралі мескую дакументацыю ў канцы XV і XVI ст. На гэтую тэму маюцца вельмі рэдкія матэрыялы. У XVI ст. у гарадзенскай канцылярыі выкарыстоўвалі лаціну. Сведчыць аб гэтым згадка з 1541 г. аб “*lacińskim*” мескім пісары Пятры Шаматуле [7, Т.XVII, с.351]. Здаецца, што ў штодзённым жыцці Горадні лацінская мова не выконвала ролі ўрадавай мовы кніг рады і лавы. Да таго ж маем цікавы прыклад. У зборах Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея захоўваецца выпіс з кніг лаўнічых за 1575 г. Інтытуляцыя дакументу, у якой падаюцца прозвішчы выстаўцаў ці войта і лаўнікаў, напісана на лаціне. У сваю чаргу, змест дакументу напісаны на польскай мове. На гэта ѹ жа мове ў 1589 г. быў выдадзены лаўнічым пісарам Крыштафам Грандай ліст трансакцыі нерухомасцямі паміж Шчэпанам Міклевічам і Янам [“*Liskowczuszewiczem*” – ?] [13, rkps.2]. У XVII і XVIII ст. кнігі гарадзенскага магістрату пісаліся па-польску.

Можна меркаваць, што трэцяй мовай гарадзенскай канцылярыі была таксама мова руская (старабеларуская), якая доўгі час выконвала ролю мовы ўрадавай. У XVI ст. пісалі на ёй гарадзенскія земскія акты. Сведчыць пра гэта карабарацыя мескіх дакументаў з канца XVI ст. са старабеларускай формулай: “*под печатю местской радицкою*” [17, с.228].

На мяжы XVIII і XIX ст. у сувязі з наплывам у Горадню шматлікіх нямецкіх асаднікаў у мескія кнігі спарадычна траплялі дакументы на нямецкай мове [1, ф.1800, воп.1, спр.2, а.4].

Документ атрымліваў прававую моц пасля падпісання яго пісарам, выстаўцам і прыкладання пячаткі. З’яўленне мескай пячаткі Горадні адбылося дзякуючы каралеве Боне, якая была свядома, што дабрабыт краю ў значнай ступені залежыць ад паспяховага гаспадарчага развіцця самаўрадавых мескіх цэнтраў. У 1540–1541 г. надала яна Горадні два прывілеі, якія змяшчалі ў сабе падрабязныя правілы функцыянавання мескіх структураў: адміністрацыі, правоў мяшчанаў, выплаты падаткаў, рамяства і гандлю, а таксама ўласніцкіх адносінаў. Па сваёй сутнасці мелі яны харектар мескіх ардынацыяў. У наданні 1540 г. ёсць запіс: “*Pieczęć pozwalamy wójtowi z ławnikami mieć osobliwą, według zwyczaju w mieście Lubelskim*” [7, Т.VII, с.73–74]. Праз год каралева загадала ўладам места пільна захоўваць пячатку [7, Т.VII, с.76].

Першым пачаў шукаць гарадзенскую пячатку яшчэ ў міжваенны час Юзаф Ядкоўскі. Знайшоў ён пару пячатак рады і лавы з 1540, 1565, 1575 і 1633 [9, с.36–38]. Сучасны літоўскі даследчык сферагістыкі Э.Рымша знайшоў іх аж 13 [17, с.225]. Месца выканання матрыцаў пячатак Горадні невядома. Ю.Ядкоўскі, не адкідаючы тэзы аб гарадзенскіх залатарам, дапускаў, што яны былі зроблены ў Любліне. На думку Э.Рымшы матрыцы гарадзенскіх пячатак рабілі ў Вільні [9, с.38–39; 17, с.38].

Меская пячатка выцікалася як на паперы, так і традыцыйна на воску. Выраб воску ў тагачаснай гаспадарцы мела важнае значэнне. Ён выкарыстоўваўся таксама для вырабу свечак, з воску ляпілі мадэлі для рамесных адліваў. Воск бралі ў якасці пакарання ў гарадзенскіх цэхах. Быў гэта адзін з галоўных экспартных тавараў, вываз якога ў Прусію і Польшу рэгіструе гарадзенская мытная кніга з 1605 г. [18, с.202; 19, с.188–194]. Паводле прывілею 1496 г. Горадня павінна была пабудаваць “*komorę wosku*” [7, Т.VII, с.60]. Вядома, што ўласную васкаўніцу мелі гарадзенскія брыгіткі [20, с.312]. У Горадні пад канец XVIII ст. на вуліцы Залатарскай жыў свячкар Яган Готліб, а на вуліцы Маставой – свячкар Міхель Гіршовіч. “*Woskobojnik*” быў таксама і ў жыдоўскім квартале [1, ф.1761, воп.1, спр.14, а.1151].

Гарадзенскія пячаткі мелі розны колер: натуральна воску, зялёны, памараньчавы, ружовы і чырвоны [17, с.228]. Як вядома, правам запячатываць дакументы чырвоным воскам карысталіся толькі ўпрывілеяваныя гарады [2, с.107].

Канцылярыя несла выдаткі як на воск і свечкі, так і на паперу і на паслугі інтэрнагата. Таму, агаворваючы працу гарадзенскіх канцылярскіх урадаў, нельга абыйсці ўвагай шляхі прывозу паперы. Даследаванні, якія рабіліся да гэтага часу, пакуль не даюць адказу на пытанне, ці выраблялі паперу на гарадзенскіх млынах. Вядома толькі, што ў XVI–XVII ст. у ВКЛ існавала колькі дзесяткаў паперняў, у тым ліку некалькі ў Вільні [21, с.13, 78;

22, s.35–36]. На месца вырабу паперы, якая ўжывалася ў гарадзенскай канцылярыі, указваюць вадзяныя знакі з мескіх кніг. Іх мы налічылі некалькі дзесяткаў. У мескіх канцылярыях тады выкарыстоўвалі паперу, зробленую ў Галандыі, Усходній Прусіі, Гданьску, Уроцлаве, пад Кракавам, на сапежынскіх млынах у Ружане, а таксама ў Вільні. Пад час рэформаў станіславаўскай эпохі каралеўская друкарня ў Горадні купляла паперу ў Наэндорфе каля Патсадаму, ва ўсходній Прусіі, на Сілезіі, блізкай Супраслі ці Свіслачы Тышкевічаў [1, ф.1761, воп.1, спр.5; 23, с.12–16]. На патрэбы друкарні планаваў закласці паперню гарадзенскі староста Антоні Тызенгаўз. Невядома, аднак, ці запрошаны з Ригі Яган Ота Пабст здзейсніў гэты праект.

Шматлікія вадзяныя знакі не стваралі складанага малюнку, а ўяўлялі ініцыялы майстроў-папернікаў, напрыклад: *CEG* (Carl Friedrich Günter), *GG* (Gotfried Günter) *IAR* (Johann Adam Riedel), *IAH* (Johann Andreas Hempel), *PM* (Peter Mundt) або назуву мясцовасці, напрыклад: *KIAUTEN* ці *LUDWIGSORT*. Паходжанне ўсіх вадзяных знакаў цяжка высвятліць, бо былі яны ўжываныя шматлікімі папернямі Еўропы. Напрыклад, належыць да іх знак з XVII ст. звычайна называны *Alamoda* [1, ф.1761, воп.1, спр.2, а.36, 50, 83, 145, спр.4, а.51, 447; спр.7, а.190, спр.9, а.15, 624, спр.11, а.657, ф.1800, воп.1, спр.1, а.132, 216; 21, с.80–81, 88, 93, 94, 97, 115, 120, 134, 137, 141].

У Горадні працавалі шматлікія канцылярыі: радзецкая, вайтоўская, гродская, земская, а таксама каралеўская. У другой палове XVIII ст. тут адбываліся соймы і дзейнічалі шматлікія дзяржаўныя органы, напрыклад, Літоўская скарбовая Камісія ці Літоўскі Трыбунал. Несумненна, высокая канцэнтрацыя згаданых інстытуцыяў патрабавала паслугаў інталігатара. Вядома, што ў сярэдзіне XVIII ст. інталігатарская паслугі па аблакдаванню дакументацыі мескай адміністрацыі, а таксама гарадзенскіх судовых органаў, аказваў нейкі жыд [24, с.126]. У 1750 г. ён атрымаў “*za rejestra sądowe z papierem robota księgi zł 6 gr 10*”. З 1752 г. паходзіць згадка аб заплочаных магістратам інталігатару 6 злотых “*za oprawienie xiag*” [1, ф.1761, воп.1, спр.11, а.84, 90]. Негледзячы на сваю лаканічнасць гэтая надзвычай кароткая цытата выразна сведчыць аб парадку працы інталігатара. Маём на ўвазе, тое, што магістрат купляў паперу, якую аддавалі рамесніку, каб ён зрабіў вокладкі. У яго варштаце стваралася сапраўдная канцылярская “*tabula rasa*”, якая трапляла ў мескі “*скрыпторый*”. Вядома, што мескія акты XVII ст. аблакдаваліся ў 1775 г. [1, ф.1761, воп.1, спр.6, а.1077]. Верагодна тады ўзніклі захаваныя да сёння мескія кнігі ў скуранных цісненых вокладках са скураннымі завязкамі.

У XVIII ст. гарадзенскім інталігатарамі былі выключна жыды, якія жылі недалёка ад замку. На схіле XVIII ст. гэта былі: Мэйрым, Лейба Абрамовіч, Гірш Зэльмановіч, Борух Ёсялевіч, які дадаткова зарабляў кніжнай дзейнасцю.

Інфармацыя з крыніц дазваляе высвятліць выдаткі на неабходныя ў працы канцылярыі матэрэялы. Напрыклад, у 1749 г. за “*papier na protokoly i różne skrypty miejskie*” гарадзенскі магістрат заплатіў 6 злотых, а “*za drwa i świece do izby sądowej 4 zł*” [1, ф.1761, воп.1, спр.11, а.81].

Асобна адзначым праблему спосабу вядзення мескіх кніг. Як можна меркаваць, праца канцылярскіх органаў у Горадні не адрознівалася ад агульных для таго часу нормаў. Напрыклад, пры напісанні кнігі выкарыстоўвалі метад складання чарнавікоў, якія пазней перапісваліся ў чыставікі ці ў т.зв. індукты [2, с.64]. Потым персанал канцылярыі старанна ўводзіў чыставікі ў кнігі. Напрыклад, з тытульнага аркуша гарадзенскай лаўнічай кнігі за 1639–1644 г. даведваемся аб tym, што яна была “*wydana*” пісарам Казімерам Петранцэвічам, а “*przepisana przez P.Adama Morgiewicza w R.1650*” [1, ф.1761, воп.1, спр.1, а.87]. Кожная мескія кніга мела рэестр ці “*sumariusz*”.

Гарадзенскія пісары выкарыстоўвалі чорны атрамент, у рэдкіх выпадках, напрыклад, пад час напісання тытульных аркушоў – чырвоны [1, ф.1761, воп.1, спр.10, а.1].

Ведаем таксама, што ў час кіравання каралевы Боны ў сферы вядзення актавай дакumentaціяй былі выкрыты сур'ёзныя “*falsze i błędy*”. Было даказана таксама і тое, што войт і лаўнікі “*pokatnie w domach*” пішуць і завяраюць тэстаменты [7, Т.VII, с.76]. Тым не

меныш, аналіз захаваных мескіх кніг з XVII–XVIII ст. дазваляе сцьвярджаць, што яны вяліся даволі старанна. Тэкст дакументу ў гарадзенскіх кнігах паводле звычаю пісалі ўздоўж дліннага берагу. Ён меў палі. Пустыя старонкі перакрэслівалі. Пры выдачы дакументу мескі пісар пакідаў розныя паметкі: “*concordat cum oryginali*”, “*wypis wydany*”, “*widymus wydany*”, “*correctum wypis wydany*”. У гарадзенскіх кнігах знаходзім таксама заўвагі, якія сведчаць аб выпраўленні памылак “*connotat error*” ці скасавання ўсяго дакументу.

Ствараемая наважытымі гарадзенскімі мескімі ўрадамі дакументацыя часта знішчалася пад час войнаў ці пажараў, што не дае весці глыбокія даследаванні на тэму гісторыі Горадні. Таму прадстаўлены ў артыкуле матэрыял не прэтэндуе на канчатковасць высвяtleнне археаграфічна-дыпляматычнага аналізу праблемы. Наш артыкул з'яўляецца толькі спробай звярнуць увагу на праблематыку развіцця гарадзенскіх канцылярскіх форм у XVI–XVIII ст. Грунтоўнага вывучэння патрабуюць пытанні, якія выходзяць за рамкі зяйўленай тэмы. Належаць да іх, напрыклад, праблематыка рэгламенту і способу вядзення мескіх кніг, арганізацыі персаналу канцылярыі, адукцыі і паходжання пісараў, шматлікія аспекты прадукцыі канцылярыі і іх палеаграфічны аналіз, між іншым, характар пісьма, эстэтыка і фармат кніг.

Літаратура і крыніцы:

1. НГАБ у Менску.
2. Radtke I. Kancelaria miasta Poznania do roku 1570.– Warszawa, 1967.
3. Friedberg M. Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku// Archeion.– Warszawa, 1955.– T.XXIV.
4. Stankowa M. Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.– Warszawa, 1968.
5. ПКГЭ.– Вільна, 1881–1882.– Ч.1–2.
6. Lietuvos Metrika: Литовская Метрика. (1499–1514).– Vilnius, 1995.– Kn. 8.
7. АВАК: В 39 т.– Вільна, 1865–1915.
8. НГАБ у Горадні.
9. Jodkowski J. Pieczęcie miejskie grodzieńskie z XVI wieku// Muzeum w Grodnie. Sprawozdanie z czynności za rok 1923.– Grodno 1924.
10. ГДГАМ.
11. Курдомов М. Описание актов, хранящихся в Императорской археографической комиссии// Летопись занятий Императорской археографической комиссии за 1904 г.– Санкт-Петербург, 1907.– Вып.17.
12. Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku.– Warszawa, 1923.
13. АР РНБ, Архіў Міхаіла Лазінскага.
14. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. XVIII 309.
15. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie.
16. Trojanowska M. Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne.– Warszawa, 1977.
17. Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai.– Vilnius, 1999.
18. Мелешко В. Новые белорусские таможенные книги первой половины XVII в.// Исторический архив.– 1960.– № 4.
19. Копысский З. Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI–XVII вв.).– Мн., 1966.
20. Tołoczko W. Brygidki grodzieńskie// Dwutygodnik Diecezjalny Wileński.– 1914.– Nr 21.
21. Лауцявічюс Э. Бумага в Литве в веках.– Вільнюс, 1979.
22. Encyklopedia historii gospodarki polskiej do 1945 roku.– Warszawa, 1981.
23. Саўчук А. Вадзяныя знакі на паперы гродзенскіх старадрукаў// Краязнаўчыя запіскі.– Гродна, 1995.– Вып.3.
24. Нікалаеў М. Палата кнігапісная.– Мн., 1993.

Юры Гардзееў.

Радаводы шляхты Лідскага павета ВКЛ: Тальмонты.

Род Тальмontaў вядомы з першай паловы XVI ст., бо ў попісе войска ВКЛ за 1528 г. пазначаны радуньскі баярын Шымко Тальмонтавіч, які павінен быў сам ставіцца на ваенную службу [1, с.90].

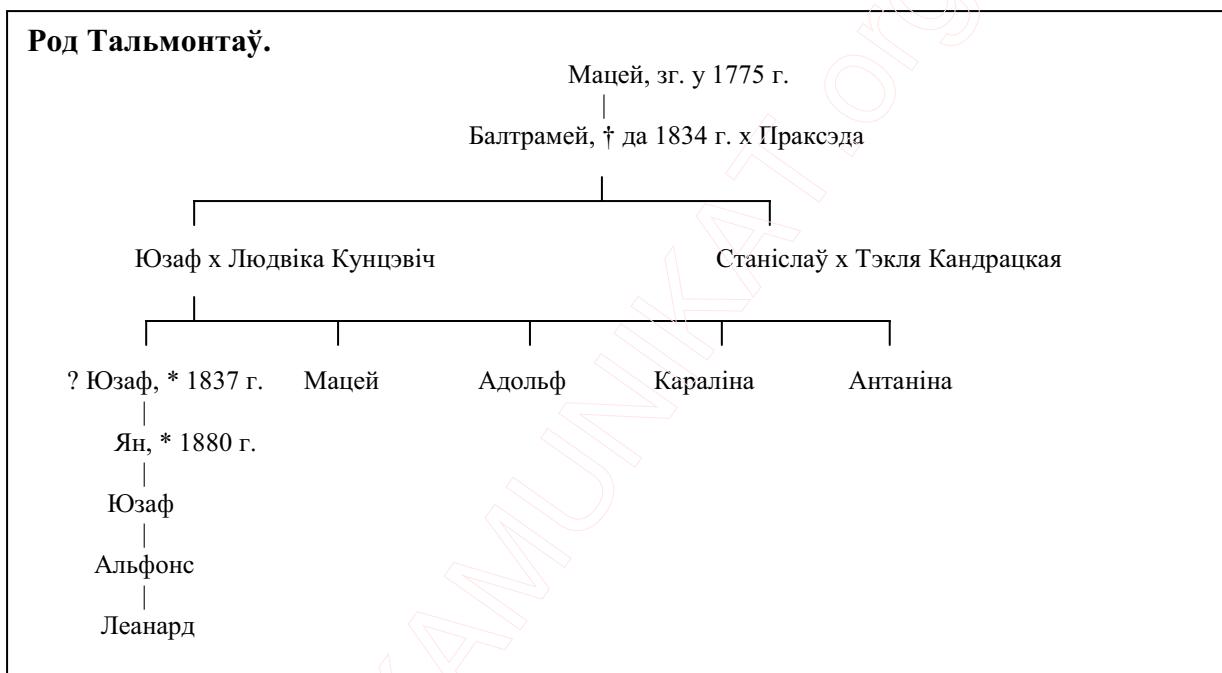
На працягу XVI–XVIII ст. род моцна разросся і неаднаразова згадваецца ў кнігах Лідскага гродскага і земскага судоў [2, а.36 адв., 38 адв., 44 адв., 47, 48, 50 адв., 197 адв., 206 адв., 213 адв., 214 адв., 221, 260, 276 адв., 334 адв., 334 адв., 345 адв., 384 адв., 396, 454 адв., 456, 469 адв.; 3, а.221 адв., 225 адв., 235 адв., 259, 265 адв., 273 адв., 274]. У Лідскім павеце яны валодалі маёнткамі: Кіюцішкі, Міцкоўскі, Зубаўскі-Парэчкаўскі, Румацішкі. У 1670–1671 г. адзін з Тальмontaў купляў зямлю ў Грынівецкіх. У 1690 г. 1 дымам у маёнтку Рымкоўскі валодала нейкая ўдава па Андрэю Тальмонту, а ў Рэксцях Жырмунскай парафіі 1 дым належала Станіславу Казімеру Тальмонту [4, с.229, 232]. У 1775 г. Мацей Тальмонт

прадаў $\frac{1}{4}$ частку маёнтка Зубаўскі-Парэчкаўскі Круповічам за 400 злотых [3, а.235 адв.]. Мацей згадваецца і ў іншых дакументах.

У XIX ст. прадстаўнікі роду жылі ў межах Эйшышскай, Начаўскай і Ваверскай рымска-каталіцкіх парафіяў і валодалі землямі ў ваколіцах Тальмонты, Катовічы, Рынкуны, Жамойцелі.

Пры доказе свайго шляхецкага паходжання Тальмонты легітымаваліся і атрымалі расейскае дваранства, што было падцверджана Гарадзенскім дваранскім сходам 2 сакавіка 1820 г. і 30 снежня 1833 г. Пасведчанне яны атрымалі 5 студзеня 1834 г. [5, с.74]. У “*Cnice дваранаў Лідскага павета за 1834 год*” пазначана, што галіна роду Балтрамея Мацеяўіча Тальмента жыла ў ваколіцы Рынкуны і складалася з 9 асобаў. На гэты час Балтрамей ужо памёр, хаця ў 1832 г. ён яшчэ быў жывы і пазначаны як дваранін, а яго сям'я налічвала 7 чалавек [6, а.5 адв.]. Пасля сябе ён пакінуў жонку Праксэду і сыноў: Юзафа (Восіпа) жанатага на Людвіку Кунцэвіч і Станіслава жанатага на Тэклі Кандрацкай. У першага былі свае дзеци: Юзаф (?), Мацей, Адольф, Карапіна і Антаніна [7, а.196].

Юзаф (сын згаданага вышэй Юзафа) Тальмента нарадзіўся ў 1837 г. і меў сына Яна, які нарадзіўся ў 1880 г. У сваю чаргу, яго сын Юзаф меў сына Альфонса і ўнука Леанарда.

Літаратура і крыніцы:

1. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. Метрыка ВКЛ. Кн. Публічных спраў./
Падрых. А.І.Грушка, М.Ф.Спрыданаў, М.А.Вайтовіч.— Мн.: Бел.навука, 2003.
2. НГАБ у Менску, ф.1722, вол.1, спр.412.
3. НГАБ у Менску, ф.1767, вол.1, спр.76.
4. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r./
Oprac. A.Rachuba.— Warszawa, 1989.
5. Malewski C. Rody szlacheckie w powiecie lidzkim na Litwie w XIX wieku.— Wilno, 2002.
6. НГАБ у Горадні, ф.1144, вол.1, спр.1.
7. НГАБ у Горадні, ф.1144, вол.2, спр.1.

Сяргей Амелька.

Вытокі шляхты ВКЛ: землеўладальнікі беларускага Панямоння паводле “*Die Littauischen Wegeberichte*”.

Станаўленне шляхецкага стану ВКЛ доўгі час успрымалася як малазначная для беларускай гісторыяграфіі проблема. Уся шляхта аўтаматычна залічвалася да палякаў і гэткім чынам выпадала за межы “нацыянальной” гісторыі. Гісторыкі канца XX ст. – другой хвалі

беларускага Адраджэння – разглядалі ўсю шляхту беларускіх зямель ВКЛ як беларускую, але спаланізаваную з цягам часу. Абгрунтоўваючы гэтыя погляды савецкія гісторыкі спасылаліся на крыніцы XVIII–XIX ды нават пачатку XX ст., а беларускія – часцей узгадвалі тэксты XVI–першай паловы XVII ст. Уласна вытокі беларускай шляхты, якія прыходзіліся на часы фарміравання ВКЛ, амаль не закраналіся даследчыкамі. Гэта датычылася як усёй Беларусі, так і памежнага Панямоння. Неўзабаве, далучэнне беларускіх даследчыкаў да еўрапейскай навуковай прасторы, дазволіла пазнаёміцца з малавядомымі заходненеўрапейскімі крыніцамі, якія шмат у чым дапамаглі ў разуменні беларускага мінулага.

Адной з такіх крыніц з'яўляецца “*Паведамленне аб літоўскіх шляхах*” – “*Die Littauischen Wegeberichte*”, якая паўстала на мяжы XIV–XV ст. напярэдадні “*Вялікай вайны*” Польскага каралеўства і ВКЛ з Тэўтонскім ордэнам. “*Паведамленне аб літоўскіх шляхах*” было надрукавана ў другім томе “*Scriptores Rerum Prussicarum*” у Лейпцигу ў 1863 г. [1]. Цяжкадаступную ва ўмовах Горадні крыніцу нам ласкова прадставіў гарадзенскі гісторык Генадзь Семянчук. “*Паведамленне аб літоўскіх шляхах*” утрымлівае апісанне 100 дарог праз тэрыторыю заходній часткі ВКЛ, у большасці сваёй зробленых паміж 1385 і 1404 г. 53 дарогі датычыца тэрыторыі Жамойці і 47 – Аўкштоты, якая ў паведамленнях крыжацкіх шпіёнаў атаясамляецца з Вялікай Літвой: “*Auxteten oder Ober-Littauen*”. Фактычна, у інтэрпрэтацыі крыжакоў, гэта басейн ракі Мерачы (Мяркіса, сучасная літоўская Дзукія) і Нёмана да ўпадзення ў яго Мерачы (сучаснае беларускае Панямонне). На беларускае Панямонне з дадзенага спісу цалкам ці частковая прыпадае 21 дарога.

Шпіёнаў ды інфарматараў Ордэна – Паўла, Урбана, Івана і Астапку – ў першую чаргу цікавілі накірункі руху арміі, адлегласці паміж паселішчамі, наяўнасць вады і харчавання. Але часам яны ўзгадвалі імёны ўладальнікаў тагачасных беларускіх вёсак і двароў. Уласна гэта інфармацыя і можа разглядацца як крыніца па станаўленні шляхецкага стану ў беларускім Панямонні.

Большасць паселішчаў, у дачыненні да якіх узгадваюцца ўладальнікі, з'яўлялася княжацкай – “*каракеўскай*” – уласнасцю: Ашмяны, Біюцішкі, Цялежышкі, Васілішкі, Аstryна, Азёры, Дзелятычы, Ізабелін. Толькі ў адным выпадку – у дачыненні да Азёраў – удақладніяеца, што гэтым каралём быў Вітаўт. Горадня, Ліда, Наваградак ды Слонім ніколі не разглядаюцца як княжацкая ці прыватная ўласнасць. Верагодна, тут праявіў сабе нямецкі сярэднявечны стэрэатып, што горад з'яўляецца вольным суб’ектам грамадска-палітычнага жыцця і не можа быць прыватнай уласнасцю. Што датычыцца іншых ўладальнікаў, то іх варта разбіць на дзве ўмоўныя групы: “*ашмянскую*” ды “*лідскую*”.

На тэрыторыі будучага Ашмянскага павета хронікі крыжаносцаў зафіксавалі наступных ўладальнікаў:

- Ангемунда (Гальшаны: “*in Ongeomundes hoff Galschan*”);
- Андрушку (Іёе і вёска ў ваколіцах Ашмянаў);
- Андрэя (уладальнік паселішча на шляху ад Гальшанаў да Вільні);
- Андрэя Патрыкеявіча (уладальнік невядомага зараз паселішча паміж Трабамі і Гальшанамі);
- Гаштольда (Геранёны);
- Івана Патрыкеявіча (уладальнік вёскі ў 1 міле на захад ад Ашмянаў: “*Ywandorf Patrikeson*”);
- Манівіда (уладальнік вёскі паміж Геранёнамі і Трабамі);
- Манстына (уладальнік паселішча на шляху ад Гальшанаў да Вільні);
- Патрыкея (уладальнік паселішча на шляху ад Гальшанаў да Вільні);
- Сурвіла (Сурвілішкі каля сучасных Трабаў – “*Surwillendorfe*”);

Магчыма, што Андрушка, Андрэй і Андрэй Патрыкеявіч з'яўляліся адной асобай, братам якой быў Іван Патрыкеявіч, а бацькамі ці сваяком узгаданы вышэй Патрыкей. З

вялікай верагоднасцю можна казаць, што ў дадзеным выпадку мы маем дачыненне з сапраўднай шляхецкай сям’ёй²³.

На тэрыторыі будучага Лідскага павета крыжакі адзначылі наступных уладальнікаў:

- Васюту (уладальнік вёскі на поўдзень ад Ражанкі: “*Waisendorf*”);
- Гасцілку (вёска “*Hostilkandorf*” на ўсход ад Горадні ў накірунку Ражанкі);
- Куманта (Ражанка);
- Сангайла (Ліпічна);
- Сцегявіла (Жалудок і землі ўздоўж ракі Лябёды: “*Stegewillen lant*”).

Дарэчы, на сучасным беларуска-літоўскім памежы, паміж Мераччу ды Ашмянамі адзначаюцца ўладанні Івана, Мантэгірда, Ганнуса. Але незразумела на беларускім ці літоўскім баку трэба лакалізаваць іх паселішчы.

Як вынікае са звестак “*Паведамлення аб літоўскіх шляхах*” шляхта беларускага Панямоння мела як славянскае, так і балцкае паходжанне. Прыйчым немагчыма сцвярджаць, што нейкія тэрыторыі былі пераважна славянскімі/хрысціянскімі, а іншыя балцкімі/паганскімі. У імёнах Васюты, Гасцілкі і, верагодна, Куманта можна нават бачыць славянаў-паганцаў. Адсюль паўстае заканамернае пытанне – наколькі ў сярэднявеччы ўвогуле варта разглядаць этнічнасць ці канфесійнае адзінства як фактар фарміравання дзяржавы ці стану? Можа іерархія асабістай адданасці шляхетнай асобе мела больш важнае значэнне?

Літаратура і крыніцы:

1. Die litauische Wegeberichte.// Scriptores rerum Prussicarum.– Leipzig, 1863.– Т.2.
2. Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.– Poznań-Wrocław, 1999.

Сяргей Данскіх.

Шляхта нямецкага паходжання і яе гербы ў Гарадзенскім павеце ВКЛ у другой палове XVI–XVIII ст.²⁴

Шляхта ВКЛ была шматэтнічнай па свайму паходжанню. Даволі значную колькасць сярод яе складалі нямецкія роды з Прусіі і Інфлянтаў. Іх пранікненне ў ВКЛ абліягчалася далучэннем Прусіі да Польшчы, а Інфлянтаў – спярша да ВКЛ, пазней – да Рэчы Паспалітай. Нямецкая шляхта з часам даволі шырока рассялілася па ваяводствах і паветах ВКЛ. Не быў выключэннем і Гарадзенскі павет.

Шляхецкія роды нямецкага паходжання ў Гарадзенскім павеце ВКЛ і іх гербы пакуль не сталі прадметам спецыяльнага даследавання ні ў беларускай, ні ў замежнай гістарыяграфіі. Асноўнымі крыніцамі па іх геральдыцы і генеалогіі да сёння застаюцца гербоўнікі В.Каяловіча і К.Нясецкага [1; 2]. Важнай крыніцай з'яўляюцца геральдычна-сфрагістычныя матэрыялы, на якія не заўсёды даследчыкамі звязтаеца належная ўвага [3, с.10]. Дадатковымі крыніцамі для вывучэння геральдыкі нямецкай шляхты ў Гарадзенскім павеце могуць служыць выявы гербаў на нагробках, фундацыйных плітах, кафлі і г.д., што захаваліся да нашых дзён.

Род Шорцаў.

Першыя згадкі пра шляхту нямецкага паходжання ў Гарадзенскім павеце ВКЛ адносяцца да другой паловы XVI ст. Так, ужо ў попісах Гарадзенскай харугвы ў 1565 і 1567 г. запісаўся Якуб Шорц, які з дзвух маёнткаў ставіў 2 коней: “[28.08.1565] Якубъ Шорцъ 2 кони в пан.[цыры], в пр.[илбицы], с тар.[чей], з древы – одын конь зіменя свога Котренскаго, а други з дворца Молявичъскаго. Он же от Павла Ждановича, нагончого королевскаго, ставил конь в каф.[тане] з

²³ Я.Тэнгоўскі лічыць, што гэта былі нашчадкі князя Патрыкея Нарымонтавіча – ўнука Гедыміна [2, с.30].

²⁴ Артыкул напісаны на падставе паведамлення: “Szlachta pochodzenia niemieckiego i jej herby w powiecie Grodzieńskim Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVI–XVIII w.”, прачытанага ў Нямецкім гістарычным інстытуце ў Варшаве 18.08.2004 г.

оцепом” і “[10.10.1567] Якубъ Шорцъ зыменья Мишикиник в повете Городенском, а з дворца Молявицкого ставил конь, п[а]нц[ы]р, пр[илбица], рогати[на], аркабуз” [4, слп.355, 689].

Паходзіў род Шорцаў з Прусіі, бо як сведчыць В.Каяловіч яны “*z wojewódstwa Malborskiego przenieśli się do w.x.Litewskiego*”, а ў іх гербе “*Murzynowa*”: “*Ma być głowa murzyńska biała bindą przewiązana w polu czyrwonym; w hełmie trzy pióra strusie*” [1, s.175]. Пазней Шорцы знікаюць з Гарадзенскага павета. Пад час напісання сваёй працы В.Каяловіч ведаў прадстаўнікоў гэтага роду ў Мазырскім павеце. Былі яны і на Падляшшы. 30 верасня 1697 г. сярод сёстраў брацтва Святога Анёла Стружка, якое існавала пры Гарадзенскім касцёле езуітаў, згадваецца “*Jeymć Pani Potencyanna Szorcowa Łowczyna ziemi Bielskiej*” [5, а.35 адв.]. Была яна жонкай Яна Шорца, лоўчага бельскага.

Аднак выхадцы з Прусіі ў Гарадзенскім павеце былі даволі рэдкія²⁵. Большасць тутэйшай нямецкай шляхты паходзіла з Інфлянтаў, што часам асабліва падкрэслівалася ў дакументах. Так, у 1664 г. ад імя караля польскага і вялікага князя літоўскага Яна Казімера Вазы па скарзе Траяна Ланеўскага была выдадзена позва ў гарадзенскі земскі суд “*земенину нашему повету городенского и земе инфлянтское*” Астафею Рэйхенберку, які валодаў тут маёнткам Дзяміткава [6, а.1]. Увогуле, XVII ст. – час, калі колькасць шляхты нямецкага паходжання ў Гарадзенскім павеце значна павялічваецца. Паводле “*Rejestru podymnego woiewództwa Trockiego 1690 r.*” у Горадні і ў павеце мелі ўладанні: Бухвіцы (Buchwic), Бутлеры (Buttler), Біс(ш)пінгі (Biszpink), Крышпіны (Kryszpin), Камелі (Kamel), Гротузы (Grothus), Летавы (Lettaw), Лібнавы (Libnow), Рэмеры (Remer), Тызенгаўзы (Tyzenhauz), Плятэры (Plater), Шрытэры (Szrejter), Вольмеры (Wolmer), Валі (Wall) [7, s.92, 94, 100, 110, 119–123, 125, 127–128].

Род Тызенгаўзаў.

З іх у гербоўніку В.Каяловіча згадваецца толькі гербы Тызенгаўзаў “*Bawoł*” і Крышпінаў “*Jelenie głowy*”. У першым: “*Ma być czarny bawoł w polu żółtym a w hełmie ogon rawi między dwiema trąbami*” [1, s.22]. Род Тызенгаўзаў у ВКЛ выводзіўся таксама з Інфлянтаў. Іх шлях у Гарадзенскі павет варта разглядзець па трох прычынах: 1) як найбольш харктэрны шлях міграцыі шляхты ўнутры ВКЛ і Рэчы Паспалітай, 2) з-за асобы Антонія Тызенгаўза, які шмат зрабіў для Горадні і павету, будучы падскарбіем ВКЛ і гарадзенскім старостам, 3) Тызенгаўзы былі аднымі з буйнейшых уласнікаў у павеце і ў канцы XVIII–пачатку XIX ст. з іх уладанняў складалася “*Hrabstwo Kamionskie*” (Камёнскае графства).

20 чэрвеня 1645 г. менавіта Камёнка (з фальваркамі Пратасаўшчызна, Бычкаўшчызна, Карапова і Цараўшчызна ў Гарадзенскім і Лідскім паветах) была набытая за 100 000 золотых польскіх Вільгельмам Тызенгаўзам, старостам купіскім і лямзэльскім і яго жонкай Кацярынай з Цяхомскіх у Аляксандра Халецкага [8, а.5]. Такім чынам, Тызенгаўзы з'явіліся ў Гарадзенскім павеце праз куплю тут згаданага маёнтка.

6 жніўня 1660 г. Вільгельм і Кацярына Тызенгаўзы падаравалі Камёнку і вёскі, якія да яе належалі: Ройша Вялікай і Малай, Карапово, Курковічы, Клочкі, Скорыкі, Бычкаўшчызна, Крыўцы і Цараўшчызна, свайму сыну Стэфану Тызенгаўзу, старосце дыяменскаму [8, а.5 адв.]. Стэфан, скучаючы суседнія землі, заклаў аснову Тызенгаўзскай латыфундыі ў Гарадзенскім павеце. Паводле “*Ręestru 1690 r.*” Камёнка Стэфана Тызенгаўза складалася са 123 дымоў [7, s.110]. Адначасова ён зрабіў у ВКЛ бліскучую кар'еру: у 1686 г. згадваецца як падстолі ВКЛ, у 1687 г. – наваградскі ваявода.

Наступным уладальнікам Камёнкі былі сын Стэфана і Барбары Шэмэт Міхал Тызенгаўз, ваяводзіч наваградскі і шмельтынскі староста (зг. у 1696 г.) з жонкай Аляксандрай Францкевіч Радзімінскай, цівуновай вешнянскай [9, а.1]. Аднак, у наступным 1697 г. па справе з Зоф'яй Хмялеўскай Станіславовай Улахавічовай і яе сынам Казімерам Міхал Тызенгаўз быў абвешчаны вечным банітам [10, а.1]. Пазней, як можна меркаваць з таго, што ён згадваецца ў 1720 г. як пісар вялікі ВКЛ, судовая справа была ўлагоджана [8, а.5]

²⁵ У гэтым сэнсе цікавай, на наш погляд, з'яўляецца спроба Барановічаў Ялоўскіх гербу ўласнага, які В.Каяловіч называў “*Siromla odmienna*”, вывесці свой род з Прусіі: “...przodek [ix] z Prus wyszedł za Kazimierz Iagielow. Krola, wziął od niego w kraju Grodzieńskim Iałowę” [1, s.279].

адв.]. Аднак, Камёнкай сталі валодаць родны брат Міхала Ян, мсціслаўскі ваявода (зг. у 1724 г.) і сын таго ж Міхала Бенедыкта, староста шмельтынъскі (зг. у 1734 г.) Тызенгаўзы. 9 красавіка 1734 г. апошні выдаў права дароўнае застаўнае і дажывотнае сваёй жонцы Ганне Бяганьскай у суме 50 000 злотых польскіх на Камёнку і фальварак Пратасаўшчызна з эвікцыяй на добрах Хатынічы і Новаельня ў Наваградскім ваяводстве [8, а.5 адв.].

У 1779 г. уладальнікам Камёнкі быў ужо сын Бенедыкта Антоні Тызенгаўз, падскарбі надворны ВКЛ. Пасля яго бяздзетнай смерці ў 1785 г. маёнтак перайшоў да пляменніка – Ігната Тызенгаўза, старосты пасольскага, кавалера Ордэну Святога Станіслава, як бліжэйшаму натуральному спадкаемцу [8, а.7–7 адв.]. У “*Tabeli dymów rolniczych...*” ад 25 мая 1792 г. згадваецца “*Kamionka jp. [Ignacego] Tyzenhauza*” з 50 дымамі земскімі, Ельна з 19 дымамі і Пратасаўшчызна з 17 дымамі, з якіх ён павінен быў ставіць 24 рэкруты [11, с.244]. У 1804 г. згадваецца ўжо “*Hrabstwo Kamionskie*”, якім валодаў той жа Ігнат граф Тызенгаўз, шэф Гвардыі Літоўскай, а пазней (з 1817 г.) – яго сын Рудольф граф Тызенгаўз, палкоўнік коннай артылеріі Польскіх войск [8, а.8–8 адв.].

З вядомых па спісу “Рэестру 1690 г.” нямецкіх родаў у Горадні і павеце К.Нясецкі у сваім гербоўніку падае звесткі толькі аб гербах Бутлераў²⁶, Крышпінаў, Летаваў, Плятэрэаў²⁷ і Тызенгаўзаў [2, Т.2, с.364; Т.5, с.407–408; Т.6, с.81–82; Т.7, с.321–322; Т.9, с.185]. У гербе апошніх ён падае трошкі іншае, ад таго, што пакінуў В.Каяловіч, апісанне кляйноту: “...nad koroną trzy piora strusie, z pod korony dwie trąby hełm okrągły” [2, Т.9, с.185].

Гэта ставіць праблему сапраўднага выгляду поўнага герба той галіны роду Тызенгаўзаў, якая асела ў Гарадзенскім павеце ВКЛ. К.Нясецкі настойваў на сваім варыянце, бо “*Takiem go widział na kilku miejscach*” [2, Т.9, с.185]. Сфрагістычна-геральдичны матэрыял, які нам удалося адшукаць, падцвярджае яго слова. Так, на пячатцы **Міхала Людвіка Тызенгаўза**, старосты пасольскага, падстаросты судовага Вількамірскага павета ад 1761 г. герб выглядаў так:

1) на авальнай картушовай тарчы буйвал, які стаіць, над тарчай карона, у кляйноце паміж дзвух трубаў трыв пёры стравуса, надпіс у атоку пячаткі захаваўся часткова: “M[ICHAŁ] [P]OVITV (sic!) · WILKOMIRSKIEGO” [12, а.2].

Герб брата Міхала Людвіка – **Антонія Тызенгаўза** вядомы па двух тыпах гарадзенскай гродской пячаткі.

Тып I (выраблены быў у 1765 г.) меў наступную выяву герба:

2) у полі картушовай тарчы на зямлі стаіць буйвал, над тарчай гелм з кратамі са шляхецкай каронай, у кляйноце трыв пёры стравуса паміж дзвух трубаў, вакол тарчы арматура з шабляў, харугваў, сцягоў, трубаў,

дзідаў, гарматаў, куляў і бубнаў, унізе пад тарчай на стужцы вісіць ордэн Святога Станіслава, пад ім – два перакрыжаваныя падскарбінскія ключы. Надпіс у атоку пячаткі ў два колы: “+ ANTONI · TYZENHAVZ · PODSKARBI [WIELJKI · W · X · L · STA · GRODZIEN · KAWALER · ORDERV · S'STANISLAWA” i “PIECZENC · GRODZKA · POWIATV · GRODZIENSKIEGO · A · 1765 · M · X · B'A · 20'D” [13, а.2].

²⁶ Бутлеры “...koszyk w herbie noszą, różnym kwieciem nałożony” [2, Т.2, с.364].

²⁷ Герб “Плятэр” меў: “Trzy pasy na tarczy poprzek, a czwarty na nich z ukosą z góry od prawego boku tarczy, na dół na lewy bok...”, пры гэтым К.Нясецкі адзначыў, што: “...takim go widział odrysowany na domowej pieczęci” [2, Т.7, с.321].

Тып II (выраблены ў 1776 г.) меў такі герб:

3) у полі авальнаі тарчы на зямлі стаіць буйвал, над тарчай закратаўаны гелм, над ім карона з 7-ю пэрлінамі, у кляйноце троі пёры стравуса, атачаюць гелм з кляйнотам дзве трубы, вакол тарчы галінкі і стужскі, на якіх унізе над тарчай вісіць два ордэны: Белага Арла і Святога Станіслава, справа ад першага лічба “17”, злева ад другога – “76”, што разам дае дату вырабу пячаткі. Надпіс у аточку ў два колы: “PIECZEC [GRODZKA] POWIATU GRODIENSKIEGO.” і “ANTONI TYZENHAUZ. ... SADOWY PTTU: GRODZ: STAROSTA...” [14, a.16].

Род Кіршэнштэйнаў.

Пэўныя контраверсіі выклікаў таксама герб “Крышпін” роду Кіршэнштэйнаў, які выехаў з Брандэнбурга спачатку ў Прусію, а потым – у ВКЛ. К.Нясецкі так пісаў аб гербе: “*Maja być w polu czerwonem dwie jelenie głowy jedna nad drugą, głowę obiedwie w lewą tarczy obrócone, na hełmie pawi ogon między dwiema skrzydłami orlemi, tak go opisał ks.Kojał. in Ms. Atoli nie zupełnie go opisał: powinien być albowiem pieniek dębowy prosty do góry stojący, po lewej jego stronie w lazurowem polu trzy sęki ocięte, na których dwóch wyższych przednią prawą łapą się wspiera lew, lewa na drugim, ogon u lwa z pomiędzy nogą zadartą, na tylnych zaś nogach stać powinien; po prawej stronie pieńka w złotym kolorze dwa sęki jeden pod drugim, i dwie jelenie głowy, takie jakie się wyżej mówiło; takiem go widział wyrażony na domowej pieczęci...*” [2, T.5, s.407–408] З Горадняй быў звязаны Геранім Крышпін Кіршэнштэйн, падскарбі ВКЛ, які валодаў тут дваром у 1 дым (\dagger 1676) [7, s.94]. Як сапраўды выглядаў герб “Крышпін” дае ўяўленне яго пячатка з 1671 г. Яна падцьвярджае слова К.Нясецкага:

4) тарча падзелена на 4 поля, у 1-м: справа дзве аленія галавы адная над другой у слуп, пасярэдзіне бярвяно з сукамі, якое злева падтымлівае ўзняты леў; у 2-м: лебедзь (“Лебедзь”)²⁸; у 3-м: узняты казёл трymaе выгнуты накшталт перавернутай літары “S” пас²⁹; у 4-м: раздзёрты крыжастрэл (“Касцьеша”)³⁰, над тарчай два гелмы са шляхецкімі каронамі, у кляйноце правага – пяро стравуса паміж дзвумі арлінімі крыламі, у кляйноце левага – хвост паўліна, на якім змешчаны лебедзь, вакол тарчы намёт, надпіс у аточку пячаткі: “+ HIERONYM, KRISPIN + KISZENSTEIN + SVPREM, M + D + LITH + THESAVRRIVS” [26, a.1 адв.].

Як вынікае з ліста Гераніма Крышпіна Кіршэнштэйна да пісара скарбовага ВКЛ і сакратара ЯКМ Давыда Станіслава Амбражэвіча ад 27 чэрвеня 1671 г., да якога як раз і была прыкладзена згаданая вышэй пячатка, падскарбі акрамя двара ў Горадні меў яшчэ ў Гарадзенскім павеце маёнтак Лапенікі і пэўныя грунты ў вёсцы Грандзічы [26, a.1]. Вядома, што жонкай яго была Ганна Млоцкая, з якой ён пакінуў нашчадкаў [1, s.239; 2, T.5, s.409].

Род Летавых.

Герб Летавых К.Нясецкі “...widział na konkluzyach Wileńskich jednego z nich deputata trybunalskiego 1679” [2, T.6, s.82]. Паводле яго апісання герб “Lettow” выглядаў так: “*Zda się być w herbie ich lemięcz w zwyczajnym drewnie, na hełmie trzy pióra strusie...*” [2, T.6, s.82]. Як сведчыць падымны “Рэестр 1690 г.” Крыштаfu Віктарыну Збігневу Ворбеку Летаву (\dagger 1691), стражніку польнаму літоўскому (1656), стольніку наваградскому (1665), войскому старадубаўскому (1666), суддзі земскому (1672), падкаморыю (1681) і маршалку старадубаўскому (1683) ў Гарадзенскім павеце належала мястэчка Пералом з 28 дымамі [7, s.100]. К.Нясецкі не ўдакладняе ў каго менавіта з Летаваў ён бачыў згаданы вышэй герб. Нам

²⁸ Герб маці Ганны Крыстыны Шэмэт [2, T.5, s.408; 31, tabl.IV].

²⁹ Герб невядомай бабкі па бацьку.

³⁰ Герб бабкі па маці Гальшкі Хадкевіч [31, tabl.IV].

удалося гэта высвятліць з выраку Трыбуналу Галоўнага ВКЛ ад 27 верасня 1679 г. па справе Яна Гроса з Янам Аўсяным, ваўкавыскім падстоліем па спрэчцы аб маёнтку Стары Двор у Лідскім павеце. Сярод подпісаў трыванальных суддзяў ёсць аўтограф **Аляксандра Летава**, стольніка і дэпутата Старадубаўскага павета: “*Alexander Lettow Stolnik y Dep: Pow. Starodubowskiego[о]*” [15, а.1]. У 1697 г. быў ён ужо маршалкам Старадубаўскага павета [16, Т.14, с.174].

Бацькам згаданага Аляксандра быў Мацей Ворбек Летаў, доктар медыцыны і філасофіі, лекар і сакратар ЯКМ, якому Ўладзіслаў IV Ваза ў Старадубаўскім павеце надаў ленным правам маёнткі: Ўдзебна Вялікае і Малое, Лётакі, Шмялдзь і Лаўрынаў лес [16, Т.14, с.173–174]. Пра самога Аляксандра К.Нясецкі згадваў: “*Alexander marszałek a przedtem stolnik Starodubowski, z sejmu Lubelskiego 1703. deputat do boku królewskiego*” [2, Т.6, с.82]. Відаць, пасля страты Старадубаўскага павета на карысць Рaciї, Летавы, як выгнаныцы, атрымалі кампенсацыю за свае маёнткі – мястэчка Пераросль.

Са спісу нямецкай шляхты ў Гарадзенскім павеце, якія былі пададзены ў “*Рэестры 1690 г.*”, К.Нясецкі згадваў таксама Біспінгаў, Гротузаў, Рэмераў, Шрытэраў і Валяў, але без іх гербаў [2, Т.2, с.161–162; Т.4, с.293; Т.8, с.105, 631; Т.9, с.214]. Зусім не ведаў ён Бухвіцаў, Камеляў, Лібнавых і Вольмераў. Гербы некаторых з іх нам удалося адшукаць.

Род Біспінгаў.

Біспінгі ў Гарадзенскім павеце, падобна на Летавых, былі выгнаныцамі са Старадубаўскага павета [17, с.50]. У 1690 г. у Рэплінскай парафіі N Біспінг валодаў 19 дымамі ў Новым Двары, Дзевічах і Кадышы [7, с.119]. У 1711 г. Зыгмунт Біспінг († пасля 1714 г.), скарбнік рэчыцкі (1697), стольнік рэчыцкі (1700) валодаў 10 дымамі ў Гольнях Бераставіцкай парафіі Гарадзенскага павета [7, с.88]. Яго жонка “*Helena Biszpinkowa stolnikowa Rzeczycka*” у 1699 г. запісалася ў брацтва Святога Анёла Стружка пры Гарадзенскім езуіцкім касцёле [18, а.115]. У 1788 г. да брацтва Святога Скаплера была запісана: “*MD Alexandra Biszpinkowna Dapisicidis Districty Starodubowiensis anno trium puellula suscepta est od Sacrum Scapulare idque a° 1788 D 12 Xbris*³¹” [18, а.104 адв.]. У 1796 г. купленым маёнткам Масаляны ў Гарадзенскім павеце валодала Тэадора Біспінгава [19, а.16].

Герб роду, паводле эпітафіі з надмагілля **Баляслава Біспінга**, маршалка Старадубаўскага павета († 1787), якая захавалася ў Ружанскім касцёле Святой Троіцы, выглядаў так:

5) тарча падзелена на дзве часткі, у верхній – тры گронкі вінаграду з трывма лісткамі ў пас, у ніжній – шасціраменная зорка, над тарчай шляхецкая карона, унізе на стужцы вісіць ордэн Святога Станіслава, пад тарчу падкладзена злева направа наўскос маршалкоўская ляска [20, фота 166].

Род Валяў.

У другой палове XVII ст. у Гарадзенскім павеце з'яўляюцца Валі. 13 чэрвеня 1661 г. 79 дымоў у маёнтку Гарасімовічы ў Востраўскім ключы атрымаў ў дажывотнае валоданне палкоўнік і пакаёвы дваранін ЯКМ Зыгмунт Валь з жонкай Кацярынай з Хохаштэрберкаў [21, а.1]. У 1690 г. нейкі N Валь у тых жа Гарасімовічах меў ўжо ўсяго 10 дымоў і 1 дым – у Раманаўцах у Каменскім ключы Навадворскага лясніцтва [5, с.125, 127]. Як мяркуе Г.Люлевіч, быў гэта або згаданы вышэй Зыгмунт Валь (Wahl, von Wahlen, Wal) († пасля 1700 г.), пакаёвы дваранін ЯКМ, палкоўнік ЯКМ, генерал артылерыі ВКЛ (1652–1654), або Ян Зыгмунт Валь († 1733), харужы гарадзенскі (1717) [5, с.125].

У XVIII ст. род Валяў актыўна ўдзельнічае ў грамадска-палітычным жыцці Гарадзенскага павета. У 1710–1715 г. сярод сталых удзельнікаў павятовых соймікаў згадваюцца ўжо вядомы нам Ян Зыгмунт, староста фрамборскі (у 1712 г. нават быў дырэктарам сойміку) і Вільгельм, палкоўнік ЯКМ Валі [22, Т.1, с.186, 195, 211]. У попісе Гарадзенскай харугвы ў 1765 г. з Навадворскай парафіі запісаўся: “*Wielmožny imē pan Wal – starosta Romeykowski na koniu karym z dwóma pocztami w należytym moderunku iak do woyny*” [22, Т.7, с.408].

³¹ Снегня.

Якім Валі карысталіся гербам К.Нясецкі не ведаў, хаця і згадваў, што нейкі: “Wal [Ян Зыгмунт] chorąży Grodzieński, poseł na sejm 1724. Józef Wal, posel Grodzieński na konwokacją 1733” [2, Т.9, с.214]. Выява гербу Валі ўзахавалася на фундацыйнай пліце ў касцёле ў Ішчольне³². Пад надпісам: “NIE NASZA • MOZNOSC • NIE/ZAPAS • NIE SIŁA • BOSKA • OPA/ TRZNOSC • KOSCIOŁ • WYSTA/ WIŁA • IOZEF • Z MARYANNA/ PROSZĄ • O WESTCHNIENIE/ ZEBY • ICH • GRZECHOW • BOG/ DAŁ • ODPVSZCZENIE/ ROKV • 1758 • 8BRA³³ • 31 • DNIA” былі змешчаны два гербы фундатараў Юзафа Валі і яго жонкі Марыяны Вянцковіч. Герб першага выглядаў так:

6) на авальнаі картушовай тарчы трывадвойныя ліліі 2:1, над тарчай карона, у кляйноце падвойная лілія, вакол гербу ініцыялы: I[ózef] I A W[al] CH[orąży] P[owiatu] G[rodzieńskiego].

Згаданы Юзаф быў сынам гарадзенскага харужага Яна Зыгмунта Валі, бо ў 1735 г. падпісаўся пад пастановай павятовага сойміку як “chorążyc powiatu Grodzieńskiego” [22, Т.1, с.299].

Род Камеляў.

У 1690 г. у Заблудаўскай парафіі Гарадзенскага павета 30 дымоў у маёнтку Кур’яны меў **Даніэль Камель** († пасля 1695 г.), заблудаўскі ляснічы [7, с.122]. Род Камеляў таксама нямецкага паходжання і з’явіўся ў Гарадзенскім павеце дзякуючы сваёй службе Радзівілам. У 1671–1673 г. ён трymаў арэндай радзівілаўскія маёнткі Сабалеўскі і Каракульскі [23, а.1 адв.]. У 1677 г. Даніэль Камель згадваецца як дзяржаўца каракульскі і заблудаўскі ляснічы [23, а.58–59]. У гербоўніках Камеляў няма. Уяўленне пра герб роду даюць адбіткі пячаткі Даніэля з 1673 і 1679 г.:

7) тарча падзелена на 4 поля, у 1-м і 4-м кавалерскі крыжс, канцы якога даходзяць да краёў тарчы, у 2-м і 3-м частка кола з трyma спіцамі, над тарчай закратаўаны гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце – галаў цмока, ініцыялы па баках кляйнота: “D[aniel] // C[amel]” [23, а.2 (1673); а.31 адв. (1679)].

У лісце да Станіслава Незабытойскага, калішскага падчашага ад 21 кастрычніка 1679 г. Даніэль Камель пісаў з Собалева, што выслаў адказы на лісты ад пана Збігнева Морштына, мазырскага мечніка, а разам з імі “...u Awizy drukowane, ktore J°M przyslal...” [23, а.30]. Былі гэта “Awizy Grodzieńskie” – першы інфармацыйны бюлетэнь на Беларусі [24, Т.6, кн.2, дадатак, с.313].

Род Вольмераў.

Яшчэ адзін род нямецкага паходжання, які згадваецца ў Гарадзенскім павеце ўжо ў канцы XVII ст. – Вольмеры (Wolmer vel Wulmer). У 1690 г. Казімеру Вольмеру ў Сядэйках Рэпленскай парафії належало 1 дым, якім ён валодаў дажывотна, бо апошні адносіўся да Гарадзенскай каралеўскай эканоміі [7, с.119]. У 1765 г. на попіс шляхты Гарадзенскага павета ставіўся “Imć pan Kazimierz Szyszka na mieyscu w.i. pana Wulmera – oboznego Grodzieńskiego, z folwarka Ostrowka, prezentował się na koniu gniadym, z szabłą y pistoletami” [22, Т.7, с.394]. З Каменскай парафіі запісаўся “Imć Pan Tadeusz Wolmer na koniu szpakowaty, ze wszelkim moderunkiem, iak do woyny” [22, Т.7, с.418]. Як удзельнік павятовых соймікаў Тадэвуш Вольмер згадваецца ў 1764, 1766 і 1776 г [22, Т.1, с.222, 226, 357]. У 1764 г. ён жа, разам з Антоніем Тызенгаўзам, канфедэрацкім маршалкам, палкоўнікам, маршалкам Гарадзенскага павета, пісарам вялікім ВКЛ і Юрыйм Вэйсам³⁴, падпісаў Акт Гарадзенскай канфедэрацыі [22, Т.1, с.344]. Акрамя Тадэвуша, як удзельнікі гарадзенскіх павятовых соймікаў вядомы ў 1764–1766 г. Адам, Андрэй, Людвік і Тадэвуш (другі) Вольмеры [22, Т.1, с.349, 357, 359]. Апошні, відаць, быў у 1796 г. уладальнікам дзедзічнага фальварку з вёскай

³² Аўтар шчыра дзякую Наталлі Сліж за магчымасць выкарыстаць у артыкуле фотаздымак.

³³ Кастрычніка.

³⁴ Яго радавод захоўваецца ў НГАБ у Горадні [32, а.92 адв.–93].

Ятвеск Амшэйскі [19, а.11]. Акрамя яго дзедзічным фальваркам Ятвеск валодаў яшчэ Юзаф Вольмер, а купленымі фальваркамі Капцёўшчызна і Астравок – Казімер Вольмер [19, а.11, 12 адв., 18].

Род Вольмераў на стала асеў у Гарадзенскім павеце. Яго прадстаўнікі займалі розныя павятовыя пасады. Найбольш упływowым з іх быў Казімер Вольмер, маршалак Гарадзенскага павета (1786 г.), які пакінуў дзвух сыноў: Францішка і Леанарда [11, с.232]. У 1790 г. гарадзенскім лоўчым быў Тадэвуш Вольмер – уладальнік Ятвеска ў Каменскай парафії [11, с.232, 244]. Шматлікіх гарадзенскіх прадстаўнікоў роду Вольмераў у XVII–XVIII ст. звязаць у адзіны радавод пакуль не ўдалося.

Як выглядаў герб Вольмераў сведчыць адбітак пячаткі **Аntonія Вольмера**, былога суддзі гранічнага гарадзенскага з 1824 г.:

8) на тарчы зацёртая выява, як можна меркаваць, птушка (крук), якая сядзіць на бервяне ("Корвін" зменены), над тарчай шляхецкая карона, у кляйноце ўзлятаючы крук, які трymае ў дзюбе галінку з трymа адросткамі. Па баках кляйноту ініцыялы: "A[ntoni] // W[olmer]". Подпіс: "Antoni Wolmer b.[u]ly] sędzia Granicz.[ny] Grodz.[ieński]" [25, а.1].

Род Флемінгаў.

Абронне ў якасці манархаў Рэчы Паспалітай Аўгуста II (1697–1706, 1709–1733) і Аўгуста III (1733–1763) Сасаў з дынастыі Ветынаў спрыяла наплыву ў Гарадзенскі павет немцаў з Саксоніі. Тлумачыцца гэта раздачай ім розных старостваў у ВКЛ і пасадаў у Гарадзенскай каралеўскай эканоміі. Адміністраторам апошній ўжо ў 1737 г. быў Ян Юры Дэтлоф граф Флемінг, генерал-маёр войск ВКЛ, староста шаращэйскі. У 1740 г. ён жа тытулаваўся ўжо як генерал артылерыі ВКЛ (быў ім у 1738–1746 г.), староста шаращэйскі і ліпнішскі, генеральны адміністратор і дзяржаўца *"Dobr JKM stolowych WXL"*, у 1748 г. – як падскарбі вялікі ВКЛ (быў ім у 1746–1764 г.) і *"Administrator Generalny dobr JKM Ekonomicznych"*. У 1748–1754 г. разам з Янам Юрыем Дэтлофам Флемінгам згадваюцца Ян Бенедыкт дэ Шварцэнфельд, оберлейтенант ЯКМ, камісар Гарадзенскай эканоміі (1748), у 1753 г. ужо палкоўнік ЯКМ войск Саскіх, Караль Людвік граф Вольфершдорф, лоўчы ЯКМ надворны (1754) і Крысціян Людвік Габленс, падкаморы і падлоўчы ЯКМ (1754) [33, а.2, 9 адв., 11, 17 адв.–18, 20, 40–40 адв., 41 адв.]. З іх у К.Нясецкага згадваецца толькі герб Флемінгаў: *"Wilk powinienn być w koronie na dwóch łapach stojący, całym sobą w prawą tarczy obrócony, ogon u niego zadarty, w łapach trzymać kamień bogaty"* [2, Т.4, с.42].

Род Кацлераў.

Яшчэ адзін нямецкі род вядомы ў Гарадзенскім павеце з XVIII ст. – Кацлеры. Паводле попису 1765 г. з Карыцінскай парафіі Гарадзенскага павета запісаўся: *"Imc pan Alexander Makarewicz na mieyscu imci pana Kaclera – kapitana gwardyi iego królewskiej mości, na koniu wilczatym ze wszelkim porządkiem wojskowym"* [22, Т.7, с.409].

Як можна меркаваць, А.Макарэвіч ставіўся за Яна Людвіка Кацлера, які атрымаў індыгенат на сойме 1768 г. [2, Т.10, dodatek, с.215]. Згаданы Ян Людвік Кацлер (Katzeler), падпалкоўнік (маёр, капітан) пешай гвардыі літоўскай, быў сынам Хрысціяна Людвіка Кацлера, генерала-маёра войска кароннага, палкоўніка гвардыі літоўскай [27, с.544, Nr 1644]. Польская даследчыца Барbara Трэліньская паведамляе, што яны карысталіся ўласным гербам *"Kaçler"*, атрыманым пры набілітацыі іх продкаў ад імператара СПІ Рудольфа II у Вене 3.IX.1583 г. [27, с.544], але не падае апісання гербу. Паводле пячаткі **Хрысціяна Людвіка дэ Кацлера**, генерала-маёра войска ВКЛ, якую ён прыклал у Аленяй Гары 3 жніўня 1760 г. да свайго прыватнага ліста да ксяндза Самуэля Яноўскага, абата Калажанска-Гарадзенскага Канвенту Базыліанаў герб выглядаў так:

9) на авальнаі тарчы з зямлі расце кветка лілія з лісткамі па два з кожнага боку сцябліны, якую з абодвух бакоў падтрымліваюць дзве вавёркі, над тарчай шляхецкая карона, па баках тарчы арматура з шабляў, сцягоў, дзідаў, гарматаў, куляў і катла.
Подпіс: “Cer Katzler gen. M. W. WXLitt.” [28, a.5/б адв.]

Род Корняў.

Яшчэ адзін род – Корняў – з'яўляецца на Гарадзеншчыне, як Флемінгі і Кацлеры, таксама ў XVIII ст. Праўда, ён не меў тут зямельных уладанняў. Ксёндза Мацея Корня закінулі сюды службовыя абавязкі святара уніяцкай царквы. Ужо ў 1788 г. ён згадваецца як абат гарадзенскі Калажанскаага Базыліянскага манастыра [29, а.7]. В.Вялёндак пра базыліяніна Мацея Корня, гарадзенскага абата і афіцыяла “*Ritus Graeci Uniti*” пісаў, што ён: “nie tylko podlóg powołania swego, w stanie duchownym przykładnie żyjący, lecz z wysokiej roz tropności, osobliwej ludzkości i przymiotów licznych, od wszystkich obywatele i osób jego znajomych, wielce poważany i lubiony” [2, Т.10, додатак, с.234].

Род Корняў (von Zegierd Korń) паходзіў з Інфлянтаў і карыстаўся гербам уласным: “...który jest takowy. Na tarczy trzy kłosy z ziemi wyrastające, tak włożono, iż po bokach, jeden w jednej, drugi kłos w drugą stronę, trochę nachyloną, a średni prosto stojący, na wierzchu tych kłosów trzy gwiazdy tak, że nad każdym kłosem gwiazda osobna, każda o sześciu rogach, na wierzchu tarcza korona” [2, Т.10, додатак, с.233].

На пячатцы **Мацея Корня** з 1804 г. герб быў аналагічны, толькі з дадатковымі гербавымі элементамі, якія сведчылі пра яго духоўны сан:

10) на нямецкай тарчы з зямлі растуць трываласы з лістамі па аднаму з кожнага боку сцябла, над імі трывалыя шасцікутныя зоркі, над тарчай шляхецкая карона, справа княжацкая мітра, злева пад тарчу падкладзена ляска, над каронай каплюш з кутасамі, вакол тарчы на ланцугу вісіць унізе просты крыж. Подпіс: “*Maciey Korn*” [30, канверт; 34, с.247].

Такім чынам, пададзены намі геральдычна-сфрагістичны матэрыял сведчыць, што гербы шляхты нямецкага паходжання ў Гарадзенскім павеце былі пераважна так званымі гербамі уласнымі. Належачы да заходнеевропейскай (нямецкай) геральдыкі, яны знаёмілі мясцовую беларуска-літоўскую шляхту з геральдычнымі правіламі, былі ўзорамі сапраўднай рыцарскай геральдыкі. Колькасць нямецкіх родаў, якія ў XVI–XVIII ст. знаходзіліся ў Гарадзенскім павеце, дазваляе гаварыць аб пэўнай спецыфіцы згаданай тэрытарыяльна-адміністрацыйнай адзінкі, бо цяжка знайсці ў ВКЛ яшчэ павет, дзе быў бы такі вялікай колькасць шляхты нямецкага паходжання. Пранікала яна сюды пераважна трывалымі шляхамі: праз наданні і намінацыі на мясцовыя ўрады, праз куплі, праз шлюбы з мясцовымі родамі. Найбольш – у XVII–XVIII ст., калі шмат немцаў з Прусіі, Інфлянтаў, Саксоніі і іншых нямецкіх зямель служыла ў войску ВКЛ, складала двор манархаў, атрымлівала прызначэнні на пасады ў Гарадзенскім павеце. Шляхта нямецкага паходжання вызначылася ў культурным і рэлігійным жыцці павета, будучы фундатарамі касцёлаў, дзеячамі мастацтва, духоўнымі асобамі.

Літаратура і крыніцы:

1. Kojałowicz W.W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium.– Kraków, 1897.– 527 s.
2. Niesiecki K. Herbarz Polski./ Wyd. J.N.Bobrowicz.– Lipsk, 1839–1841.– W 10 t.
3. Цітоў А. Пячаткі старожытнай Беларусі: Нарысы сферагістыкі.– Мн.: Полымя, 1993.– 239 с.
4. РІБ. – ПГД, 1915.– Т.33.– 1378 с.
5. НГАБ у Горадні, ф.259, вол.2, спр.2.
6. ГДГАМ, КП № 9216/1.
7. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Trockie 1690 r./ Opr. H.Lulewicz.– Warszawa, 2000.– 341 s.
8. НГАБ у Горадні, ф.1143, вол.1, спр.65.
9. ГДГАМ, КП № 9216/2.
10. ГДГАМ, КП № 9216/3.

11. Табела дымów rolniczych w powiecie grodzieńskim znajdujących się, ostatnią taryfą zaiętych do wybierania rekrutów podług niżej dla wiadomości Komisyj Porządkowej sporządzona r[oku] 1794 m[iesiąc]a maja 25 dnia./ Oprac. J.Urwanowicz i A.Woltanowski// Studia Podlaskie.– Białystok, 1990.– T.1.– S.221–264.
12. НГАБ у Горадні, ф.1663, вол.1, спр.64.
13. ГДГАМ, КП № 9217.
14. НГАБ у Горадні, ф.1663, вол.1, спр.60.
15. НГАБ у Горадні, ф.1664, вол.1, спр.452.
16. Bonecki A. Herbarz Polski.– Warszawa, 1899–1913.– Т.1–16.
17. Карпіца В. Род Біспінгаў на Ваўкавышчыне ў XVIII–XX ст.// Герольд Litherland.– Горадня, 2001.– №2.– С.49–52.
18. НГАБ у Горадні, ф.259, вол.1, спр.3.
19. НГАБ у Горадні, ф.92, вол.1, спр.254.
20. Пластыка Беларусі XII–XVIII ст./ Скл. Н.Ф.Высоцкая.– Мн.: Беларусь, 1983.– 231 с.
21. НГАБ у Горадні, ф.585, вол.3, спр.99.
22. АВАК: В 39 т.– Вільна, 1865–1915.
23. НГАБ у Менску, ф.694, вол.4, спр.1667.
24. Скрабоцкі Я. “Аеізы.Гродзенське”// ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 2003.– Т.6.– Кн.2.– С.313–314.
25. ГДГАМ, КП № 8732.
26. ГДГАМ, КП № 9216/4.
27. Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec.: Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w./ Wstęp, oprac. i edycja B.Trelińska.– Lublin, 2001.– 875 s.
28. НГАБ у Горадні, ф.128, вол.1, спр.11.
29. НГАБ у Горадні, ф.128, вол.1, спр.18.
30. ГДГАМ, КП № 1561.
31. Pietkiewicz K. Kiežgajowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku.– Poznań, 1982.– 163 s.
32. НГАБ у Горадні, ф.332, вол.3, спр.1.
33. НГАБ у Горадні, ф.128, вол.1, спр.17.
34. Шаланда А., Семянчук Г. Анатоль Цітоў, Геральдыка беларускіх местаў (XVI–пачатак XX ст.), Мінск, 1998, сс.287.// Біялорускіе Зесціты Historyczne.– Białystok, 1999.– Nr 11.– S.246–251.

Аляксей Шаланда.

КРЫІЦЫ.

Прывілеі XVI ст. для баяраў Краснікаў з Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве.

У Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве нашу ўвагу прыцягнуў рукапіс, які ўяўляе сабой сшытак з 10 аркушоў *in quarto* [1]. Як высвятлілася, у яго ўваходзяць аўтэнтычныя лісты (прывілеі) і іх копіі каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх Аляксандра, Жыгімонта Старога і Жыгімонта Аўгуста для баяраў Краснікаў. Структура сшытка выглядае наступным чынам:

I частка: а.1–2 – два лісты карала польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра:

№ 1.

Ліст карала польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра да маршалка земскага, старосты гарадзенскага пана Яна Юр'евіча [Забярэзінскага] аб наданні Красніку, двараніну ЯКМ 4-х чалавек у Гарадзенскім павеце ў Макрэцы і дзвух пустаўшчынаў, пісаны ў Любліне, 8 лютага 1506 г. індыкта 9 [1, а.1].

№ 2.

Ліст карала польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра да маршалка земскага, старосты гарадзенскага пана Яна Юр'евіча [Забярэзінскага] аб наданні Красніку, двараніну ЯКМ дзвух пустаўшчынаў у Макрэцы Крывушины і Лук'яновічаў, пісаны ў Вільні, 7 красавіка 1506 г. індыкта 9 [1, а.2].

II частка: а.3–4 – два лісты карала польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Старога:

№ 3.

Ліст карала польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Старога Красніку, двараніну ЯКМ з падцвярджэннем ліста падчашага ВКЛ, старосты гарадзенскага Юрыйа Мікалаевіча Радзівіловіча на пустаўшчыну Максімаўшчыну Гараціча канюшскую ў Гарадзенскім павеце ў Мастоўскай воласці, пісаны ў Берасці, 4 студзеня 1516 г. індыкта 4 [1, а.3].

№ 4.

Ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Старога Красніку Бранцу, двараніну ЯКМ з падцьвярджэннем ліста папярэдніка Аляксандра на людзей у Макрэцкім павеце і дзве пустаўшчыны Лянеўшчыну і Сяргееўшчыну, пісаны ў Львове, 22 кастрычніка 1524 г. індыкта 13 [1, а.4].

III частка: а.5 – адзін ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста:

№ 5.

Ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста намесніку лабенскаму, перстуньскаму і бержніцкаму Войне Грычыновічу аб вяртанні непахожых людзей Жадзена і Данілы Іванавічаў Красніку, збеглых з іх маёнтку Лукавецкага, пісаны ў Вільні, 25 ліпеня 1559 г. [1, а.5].

IV частка: а.6–10 – пяць копіяў згаданых вышэй лістоў, мае тытул: “*Kopie, z Przywilejow Świętey Pamięci Naiasnieyszych Krolow Jch mosciow Polskich, Wielkich Xiążqt Litewskich, Jch mosciom Panom Krasnikom na Dobra nizey wyrazonę służące a z Ruskiego pisma na Polskie Przetłumaczone*” [1, а.6]. Тым не меныш, пераклад выліўся толькі ў замену кірыліцы на лацініцу. Як вынікае з дапіскі пасля копіяў, яны былі зроблены Юрыям Краснікам для актыкацыі ў лідскіх гродскіх кнігах, што і было зроблена 16 чэрвеня 1716 г., як сведчаць подпіс Казімера Ўладзіслава Кулешы, войта, намесніка і рэгента гродскага лідскага: “*Kazimierz WL Kulesza WL Namiesnik u Regent Grodzki Lidzki*”³⁵ [1, а.10 адв.].

Род Красніку паходзіў з Бранскай зямлі ВКЛ. Пасля страты апошняй у 1500–1503 г. на карысць Вялікага княства Маскоўскага, вялікая колькасць бранскага баярства не пажадала служыць новаму гаспадару і атрымала ад вялікіх князёў літоўскіх новыя ўладанні. Сярод іх былі і баяры Краснікі. Як сведчаць змешчаныя ў сыштку дакументы, менавіта тое, што “*отчину его во Браньску неприятель наш великий кнзь московский посел и не имеет на чом поживитися*”, прымусіла Красніка, двараніна ЯКМ звярнуцца да манарха з просьбай аб дапамозе. У адказ на чалабіцце Аляксандра надаў яму ў “*хлебокормленье*” чатыры чалавекі – Кулака Сямёна, Шчкадана, Пярхена Ждановіча і Іваша Логвіна, а таксама дзве пустаўшчыны ў Гарадзенскім павеце [1, № 1, а.1]. Другі ліст Аляксандра ўдакладняў імёны сялянаў і назвы пустаўшчынаў: Крывушчына і Лук’яновічы [1, № 2, а.2]. Наступны манарх Жыгімонт Стары сваім лістамі у 1516 і 1524 г. падцьвердзіў Красніку Бранцу, двараніну ЯКМ наданні пустаўшчынаў Максімоўшчына, Лянеўшчына, Сяргееўшчына і людзей [1, № 3–4, а.3–4].

Асобна вылучым ліст Жыгімонта Аўгуста ад 1559 г. З яго мы даведваемся аб нашчадках Красніка Бранца – Жадзене і Даніле Іванавічах Красніках. Іх імя па бацьку сведчыць, што Красніка Бранца звалі Іван. Документ называе таксама іх маёнтак і сведчыць, што нашчадкі згаданых вышэй іх сялянаў: “*...люди их отчизные непохожие зыменя их Луковецкого на имя Сенко Дробный Ивашкович а Санец Кулакович со всими статки и маентостью своею втекли от них проч и мешкаюти дей в селе нашем на Янковце...*” [1, № 5, а.5].

Улічваючы, што згаданыя лісты пакуль не ўключаны ў навуковы зварот, публікуем цалкам два з іх – № 2 і 3. Друкаванне тэкстаў адбывалася з максімальным захаваннем спецыфікі арыгінальных дакументаў. У сувязі з гэтым выкарысталіся наступныя прыёмы. Вынасныя надрадковыя літары і знак (‘) захаваны. Вылучаны тлустым шрыфтам літары: “*амега*” – (о), “*яць*” – (ь), “*юс малы*” – (я), “*фіта*” – (Ф). Касой крэскай пазначаны канцы радкоў. У квадратных дужках падаюцца адноўленыя выдаўцом слова і літары. Документы друкуюцца ўпершыню.

Лісты:

³⁵ Казімер Уладзіслаў Копрыс Кулеша быў лідскім войтам у 1707–1727 г. [3, s.403].

2. 07.04.1506 г., (Вільня). Папера, аркуш склеены з пяці асобных кавалкаў, вадзяны знак: галава быка, з якой паміж рагоў выходзіць ляска абвітая вужком, 21,2x22,5 см, захаванасць добрая, тэкст чытаецца цалкам. Тэкст:

“Алекса^hдръ бо^жю мл^cтью коро^л по^лски^u велики^u кнзь ли^m/ [о]вски^u руски^u книга пруское жомои^mски^u и иных/

Марша^лку зе^mскому старосте городе^hскому па^u Яну Юрьевичу³⁶ би^л на^m чоло^m дворяни^h нашъ Красни^k/ што^ж перво сего дали есмо ему четыри члвки в городе^hско^m повьте в Мокреци на имя Кулака/ а Семена Федоровича а Перхена Ждановича а Ивашка Логвина а к тому казали есмо/ твоей мл^cти ему **обыска^{mu}** две пусто⁶щине и ты дей ему ты^x земль не подаль/ и онъ билъ на^m чоло^m абыхмо ему напроти⁶ку того дали две земли пусты^x у Мо/ креци на имя Кривущину а Лу^кяновичо⁶ ино еслі будешь ты^x зе^mль ему не пода⁷/ и мы ему напротивку того тыи две земли буду^m ли пусты на дворную па^uню да/ ли и ты бы ся в тыи земли не вступа^l пса^h у Ви^лни апри^l[я]/ з [7] дѣ^h инди^{km} **Ф** [9]/

Пр[а]в[и]^l м[а]^p[шалок] д⁶[орный] дѣ^hж[авца]

Бы^льский/ иу[тенский] кн[я]³[ь]

[L.S.] Ми^x[айло] Л[ь]⁶[ович] Гл[и]^h[скій]³⁷,

Унізе пад тэкстам ліст запячатаны малой пячаткай ВКЛ з гербам “Пагоня” на прамакутнай кустодзеі, Ø 33 мм [4, s.103]. Справа ўнізе пад тэкстам чырвоны авальны штампік, у полі якога змешчаны месяц рагамі дагары з шасціпраменай зоркай (“Ляліва”), вакол выявы надпіс: “*ARCHIWUM :: CZERWONODWORSKIE ::*”.

На адвароце дакументу зверху маецца надпіс: “*Roku Tysiąc siedmusetnego szesnastego Mca Juny siemnastego[?] dnia Persona/ liter Comparens Jm Pan Jerzy Krasnik Przywilej nayiasnieyszego Jm' Krola Polskiego Alexandra Domowi Jchm PP. Krasnikow służący u należący dla przetłuma/ czenia z ruskiego na Polskie pismo ad Acta Grodu Lidzkiego podał/ Kazimierz Władysław Kulesza WL Namiesnik y Regent Grodzki Lidzki/ tp*”, злева ўнізе: “*Alexandra Krola*”, почыркам XVIII ст., пасля яго – надпіс XVI ст. зацерты, а ўнізе па цэнтру: “*SS*”.

3. 04.01.1516 г., (Берасце). Папера, вадзяныя знакі не праглядваюцца, 20,3x23,7 см, захаванасць добрая, тэкст чытаецца цалкам. Тэкст:

“Жикгимо^{ht} Бо^жю мл^cтью коро^л по^лски^u велики^u кнзь ли^m/ [о]вски^u руски книга пруское жомои^mски^u и ины^x/

Би^л на^m чоломъ дворяни^h на^u Красни^k и вказыва^l пере^δ нами листъ по^δ/ чашого нашого старосты городе^hско^o[о] пана Юрье⁶ Міколаеви/ ча Ра^δивиловича и^ж о^h ему да⁷ пусто⁶шину в Городе^hско^m повьте/ в Мосто⁶ской волости на имя Максимо⁶шину Горатича коню^uскую/ до наше воли пахати И Би^л на^m чоло^m абыхмо емунато дали на^u ли/ сть Ино мы ему на то дали сесь на^u листъ нехай, **о^h** ту ю землю Максимо⁶шину Горатича коню^uскую держи^m со⁶симъ как ся тая зе^mля/ зда⁶на всобъ мае^m а на^m с того слу^жбу зе^mскую служить/ пса^h в Бересты ге^h д [4] днъ инди^k[т] д [4]/

при^m[ом] быⁱⁱ ко^h[юший] дво^p[ный] и тро^u[кий]
[L.S.] дѣ^h[жавца]/ во^l[ькеницкий] и лъ[й]^h[унский] пан
Я^ку[б] Ку^h[цевич]³⁸
Федко С[ве]тоша³⁹,

Унізе пад тэкстам ліст запячатаны малой пячаткай ВКЛ з гербам “Пагоня” на прамакутнай кустодзеі, Ø 31 мм [5, с.123]. Захаванасць кепская, выява зацертая.

Літаратура і крыніцы:

1. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. BN Akc. 8921.
2. Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka.– Poznań, 1995.– 256 s.

³⁶ Ян Юр'евіч Забярэзінскі, маршалак земскі, староста гарадзенскі (29.XII.1505–2.II.1508 г.) [2, s.208].

³⁷ Князь Міхail Львовіч Глінскі, маршалак дворны (1500–1507 г.), дзяржаўца бельскі і ўценскі [2, s.98, 211].

³⁸ Якуб Кунцэвіч, канюшы дворны і троцкі, дзяржаўца валькеніцкі і лейпунскі (1510–1523 г.) [6, s.54].

³⁹ Федка Міхайлавіч Святоша, пісар вялікі ВКЛ (1507–1514 г.) і пазней [6, s.125].

3. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek./ Pod red. A.Rachuby. Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba, P.Romanik.– Warszawa, 2004.– T.I.– 764 s.
4. Piech Z. Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów.– Warszawa, 2003.– 365 s.
5. Цігоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі.– Мн.: Польмія, 1993.– 239 с.
6. Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy./ Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba.– Kórnik, 1994.– 255 s.

Аляксей Шаланда.

РЭЦЭНЗІІ.

Рассадзін С.Я., Міхальчанка А.М.

Гербы і сцягі гарадоў і раёнаў Беларусі.

Мн.: Беларусь, 2005.– 128 с.: іл.

У 2005 г. выдавецства “Беларусь” выпусліла ў свет навукова-папулярнае выданне “Гербы і сцягі гарадоў і раёнаў Беларусі” – сумесную працу доктара гісторычных навук Сяргея Яўгенавіча Рассадзіна і кандыдата гісторычных навук Аляксандра Мікалаевіча Міхальчанка. Факт выдання кнігі можна лічыць падзеяй для беларускай гісторычнай навукі ў цэлым, і спецыяльных гісторычных навук у прыватнасці. Гэта – першая айчынная праца, прысвячаная гарадской геральдыцы, дзе вокладка, папера, мастацкае афармленне больш-меныш ўсходнеславянскага ўзору.

Варта прывесці некаторыя цытаты з уводнай і заключнай частак выдання, тыя дэкларацыі аўтараў, якія трэба суадносіць з гісторыяй рэканструкцыі і стварэння гарадскіх сімвалau, прадстаўленых на старонках кнігі. “Што рабіць – геральдыка мае вельмі высокія і часам даволі жорсткія патрабаванні, але “die Ordnung muss sein” – “парадак павінен быць”. Мы ж павінны абараняць, належным чынам вывучаць і выкарыстоўваць далей сваю гісторычную спадчыну, у тым ліку і ў галіне сімволікі” (с.6)⁴⁰. “Між тым адна з галоўных задач Геральдычнага Савета – спрыянне развіццю афіцыйнай геральдыкі і сімволікі ў Рэспубліцы Беларусь, у тым ліку і шляхам распаўсюджвання інфармацый сярод шырокіх колаў грамадскасці. Гэта і стала адной з нагод падрыхтоўкі дадзенай працы. Сапраўды ж шмат каму захочацца даведацца аб ужо зацверджаных гербах і сцягах больш пэўна і падрабязна (...)" (с.8). І нарэшце: “Быў сэнс засяродзіць увагу менавіта на геральдычнай гісторыі: якія былі гербы, чаму яны змяняліся. Калі такая гісторыя пачыналася зараз, толькі са стварэння першага ў гісторыі герба, то мы паспрабавалі высветліць падставы, чаму ж ён такі. Тоё ж датычыць і сцягоў” (с.118).

Існаванне гарадской геральдыкі Беларусі ў 1992–2002 г. ажыццяўлялася ў рэчышчы дзейнасці Службы. Аўтары не маглі не адзначыць гэты факт. Але не пайшлі далей, пакінуўшы за межамі кнігі ключавую акалічнасць, а менавіта тое, што перамены якасныя і колькасныя, што пачалі адбывацца ў жыцці айчыннай гарадской геральдыкі з 1998 г., звязаны не столькі з адміністрацыйнымі заходамі, колькі з прыходам у Службу людзей, якія і з’яўляліся галоўнымі рухавікамі гэтых пераменаў.

Як сцьвярджаеца ў анатацыі, “кніга змяичае (...) гісторыю стварэння гарадскіх і раённых геральдычных сімвалau” (с.4). Гісторыя стварэння герба дапускае, што ў кожнага герба як твора мастацтва, як інтэлектуальнай ўласнасці нарэшце, ёсьць аўтар. Гэта звычайная практика. Уся геральдыка ў свеце была і ёсьць аўтарская. (Для Беларусі выключэнне складае гарадская геральдыка часоў ВКЛ, наконт якой увогуле з прычыны незахаванасці матэрыялу шмат пытанняў). Адсутнасць згадак пра аўтараў гербаў і сцягоў у прадстаўленай кнізе непрыемна насцярожвае. Значыць, і “гісторыя стварэння” у ёй няпоўная. Складваеца ўражанне, што гарадская геральдыка Беларусі ствараеца і развіваеца ў вакууме. (Дарэчы, асвятляючы абставіны рэканструкцыі герба Менску 1591 г. (зацверджаны 2001 г.), сваё аўтарства С.Я.Рассадзін указвае. Акрамя гэтага, ён з’яўляеца таксама аўтарам гербаў

⁴⁰ У круглых дужках даюцца спасылкі на рэцэнзуемую кнігу.

г.Валожын 1998 г., Ветка 2001 г., Капаткевічы (са сцягам) 2001 г., Карма (са сцягам) 2000 г., г.Кобрын (са сцягам) 2004 г., сцягоў г.Ельск 2001 г., Мар’іна Горка 2000 г., Мсціслаўе 2001 г., Нароўля 2001 г., рэканструкцый гербаў г.Барысаў 1792 г., 2000 г., Гомель (са сцягам 2001 г.) 1856 г., 1997 г., Камянец XVI ст., 1998 г., Лагішын 1569 г., 1999 г., Мазыр 1577 г., 2001 г., Парычы (са сцягам) 1643 г., 2001 г., Хоцімск (са сцягам) 2001 г., сцягоў г.Навагрудак 2001 г., Рагачоў 1781 г., 2001 г., Светлагорск 2000 г., Смалявічы 2000 г., Чачэрск 2001 г.

Сапраўдная, поўная гісторыя стварэння гербаў і сцягоў патрабуе перш за ўсё ўказаць (наколькі гэта магчыма ў дадзеным выпадку) аўтараў створаных і адноўленых гербаў і сцягоў, а таксама мастакоў – усіх тых, хто заслугоўваў слова падзялкі, і без чыёй працы дадзеная кніга не ўбачыла бы свет. (Гэтыя ж людзі ў асноўным рабілі абурнаванні гербаў, якія таксама былі выкарыстаны аўтарамі кнігі). Узгадаем іх: начальнік Дзяржаўнай геральдычнай службы Рэспублікі Беларусь (1992–1997 г.) Вячаслаў Насевіч – аўтар гербаў г.Дуброўна 1996 г., Смалявічы 1998 г., Старыя Дарогі; вядучы спецыяліст Службы (1998–2000 г.) Андрэй Шпунт – аўтар гербаў г.Акцябрскі 1998 г., Гарадзеж (са сцягам) 2001 г., Белааёск 1998 г., Ельск 2001 г., Жыткавічы 2000 г., Заслаўе 1999 г., Івянец 1998 г., Косава 1998 г., Крупкі 1999 г., Лунінец 1998 г., Маладзечна 2000 г., Мар’іна Горка 2000 г., Мікашэвічы 1998 г., Маларыта 1998 г., Мядзел 2001 г., Узда (са сцягам) 2000 г., Чачэрск 2001 г., рэканструкцый гербаў г.Капыль 1652 г., 2000 г., Клецк 1652 г., 1999 г.; Нясвіж (са сцягам) 1586 г., 2000 г., Радашковічы (са сцягам) 1792 г., 1999 г.; спецыяліст I кат. Службы (з 2000 г.) Марына Елінская – аўтар гербаў г.Добруш (са сцягам) 2001 г., Кіраўск (са сцягам) 2001 г., Лоева (са сцягам) 2001 г., Сасновы Бор (са сцягам) 2001 г., Стрэшын (са сцягам), Тураў (са сцягам) 2002 г., Хойнікі (са сцягам) 2001 г., сцяга г.Барысава; геральдист Анатоль Цітоў – аўтар герба Глуска, рэканструкцый гербаў г.Высокое 16 ст., 1998 г., Горкі 1867 г., 2001 г., Горадня XVI ст., 1994 г., Малеч 1645 г., 1998 г., Пінск 1581 г., 1994 г., Навабеліцкага р-на г.Гомеля 1781 г., 2002 г., Наваградак 1595 г., 2001 г., Полацк 1580 г., 1994 г., Ружаны 1637 г., 1999 г., Слонім 1591 г., 1998 г., Слуцк 1652 г., 1996 г., Шэрашава 1792 г., 1998 г.; мастак Андрэй Леўчык – аўтар герба г.Дуброўна 1996, Любань 1996 г.; сябра Саюза мастакоў Беларусі Уладзімір Папсуеў – аўтар герба г.Жодзіна 1998 г., Маларыта 1998 г.; А.А.Міхайлаў – аўтар герба г.Старыя Дарогі; мастакі Віктар Ляхар, А.П.Макаўцаў, П.А.Жараў – аўтары герба і сцяга г.Кобрын 2004 г.; сябра Саюза мастакоў Беларусі В.Б.Сушкевіч – аўтар герба і сцяга Ваўкавыска, 2001 г.; рэдактар лунінецкай раённай газеты Таццяна Канапацкая – аўтар герба г.Лунінец 1998 г.; старшыня Ляхавіцкага гарсавета Уладзімір Кузьміч і мастак Сяргей Чарановіч – аўтары герба г.Ляхавічы; старшыня Светлагорскага гарвыканкама Баляслаў Пірштук – аўтар герба г.Светлагорск 2000 г.; сябра Саюза дызайнераў Беларусі Аляксандр Самовіч – аўтар рэканструкцыі герба г.Пружаны 1589 г., 1999 г. Мастакі: М.М.Елінская, А.Леўчык, В.А.Ляхар, Інэса Шпунт.

Цалкам лагічна цяпер будзе правесці рэвізію прадстаўленага матэрыялу (усе апісанні гербаў і сцягаў пададзены так як у кнізе, але прыведзены намі ў адпаведнасць з геральдичнымі нормамі, якіх аўтары кнігі не заўсёды прытрымліваліся):

г.ВАЛОЖЫН (Менскай вобласці). Герб: *у чырвоным полі залатая літара W з чатырьмя чорнымі палоскамі на кожным згібе.*

Аўтар герба абапіраецца на гіпатэтычных князёў Гальшанскіх, якія, зноў жа гіпатэтычна, карысталіся гербам “*Абданк*” (у чырвоным полі срэбная W). Звернемся да гісторыі горада, у святле стварэння ўладальніцкага герба. Валожын вядомы з XIV ст. Першыя ўладальнікі – Манівіды з 1407 да 1484 г. – заснавалі касцёл. З 1484 г. ім валодаў князь Вярэйскі. У пачатку XVI ст. – А.Гаштольд. З 1542 да 1567 г. Валожын – вялікакняжацкая ўласнасць. З 1567 да 1614 г. горад належала Радзівілам, а з 1614 да 1713 г. – Служкам, якія заснавалі тут касцёл і кляштар бернардынцаў (ліквідаваны ў 1864 г., пры кляштары дзейнічала школа), пабудавалі драўляную уніяцкую царкву. Кароткі час Валожын быў уласнасцю полацкага ваяводы Дэнгофа. З 1730-х г. да канца XVIII ст. – князёў Чартарыйскіх. Да пачатку XIX ст. горадам папераменна валодалі Радзівілы і Чартарыйскія. З 1803 г. апошнія ўладальнікі – Тышкевічы, заснавалі касцёл Святога Юзафа [1, с.210–211].

Звычайныя крытэрыі пры абранні герба ці яго элемента таго ці іншага ўладальніка-заснавальніка горада для ствараемага праекта гарадскога сімвалу наступныя: заснавальнік-першы ўладальнік; апошні ўладальнік (радзей); род, які валодаў горадам найбольш працяглы тэрмін; адзін з уладальнікаў, дзейнасць якога пакінула станоўчы (ці найбольш станоўчы) след у гісторыі горада. Пры дапамозе гэтых крытэрыяў абранне герба становіцца больш простым, а галоўнае – асэнсаваным, лагічным. У дачыненні да Валожына, з усёй разнастайнасці ўладальнікаў, найбольш верагоднымі кандыдатурамі засталіся: Манівіды, Служкі, Тышкевічы, і магчыма Чартарыйскія.

г.ВАЎКАВЫСК і ВАЎКАВЫСКІ РАЁН (Гарадзенскай вобласці). Герб: *у блакітным полі срэбны воўк. Сцяг: палотнішча 1:2, у блакітным полі белы воўк.*

Герб вядомы з XVI ст. Прывілей на магдэбургскае права ад 1503 г. [2, ф.1710, воп.1, спр.32, а.401–403 адв.]. Захаваліся гарадскія пячаткі XVII–XVIII ст. [2, ф.694, воп.4, спр.956, а.423 адв.; спр.2164, а.7], дзе ў полі воўчая галава. На рэканструкцыі А.К.Цітова воўчая галава срэбная [3, с.129]. У 1845 г. воўчая галава намаганнямі Расійскай герольдыі ператвараецца ў воўчую постаць і перамяшчаецца ў другое поле. У 1978 г. герб працягвае пакутны шлях – мясцовыя ўлады запазычваюць другое поле герба 1845 г. і перамяшчаюць яго ў першае, а ў другім полі – палова шасцяронкі (аўтар: Сушкевіч В.Б.). У 1998 г., у сувязі з падрыхтоўкай да зацьвярджэння герба, мясцовая кіраўніцтва горада настойвала на варыянце В.Б.Сушкевіча. Кіраўніцтва Службы, хаця і схільнае да “кампрамісаў”, адклала разгляд гэтага пытання на трэх гады пасля таго, як вядучы спецыяліст аддзела геральдыкі і генеалогіі Дзяржкамархіва А.А.Шпунт падаў на імя С.Я.Рассадзіна дакладную запіску ад 6 снежня 1998 г. па пытанню захавання герба г.Ваўкаўыска 1503 г. наступнага зместу: “*Згодна канцэпцыі Дзяржжаўнай геральдычнай службы Рэспублікі Беларусь, у дачыненні да герба кожнага горада Беларусі існуе тры магчымыя варыянты дзяяния: 1. пакінць без змяненняў; 2. даць у новай рэдакцыі; 3. змяніць (стварыць новы). Старажытнейшы айчынны герб горада Ваўкаўыска, (...) адносіца да вялікакняжацкага перыяду, гербы якога могуць падлягаць дзяянию 1-га і часткова 2-га пунктаў. На жаль, неаднаразова Служба пад ціскам зневінных абставінай (...) вымушана была адыходзіць ад сваіх прынцыпаў. У выпадку з Ваўкаўыскам размова ідзе аб прымяненні 3-га пункта, бо выява ваўка замест воўчай галавы не з'яўляеца рэдакцыйнай зменай (...), але відавочна, цудоўнаму, дасканалому з пункту гледжання геральдыкі, каштоўнаму гістарычнаму помніку – гербу Ваўкаўыска не патрэбна ніякая рэдакцыя. У выпадку адхілення герба 1503 г., на маю думку, не мае ніякага значэння што будзе на новым гербе – воўк, ці яго палова, і г.д., бо німа ніякага сэнсу змагацца за нейкія кампрамісы, бо ўсе яны ў рэшце рэшт супярэчаць геральдыцы як гістарычнай науцы, супярэчаць гістарычнай праўдзе. Задача Службы наступерак усім абставінам – захаванне і выратаванне помніка гістарычнай спадчыны (...). Трэба дадаць, што герб 1503 г. існаваў з часоў, калі Вялікае Княства яшчэ не было ў складзе федэрациі, таму адзіны з галоўных довадаў апанентаў, як было з гербам Кобрына 1589 г., аб “польскім падарунку” адпадае. У выпадку Вашай згоды, готовы неадкладна падрыхтаваць адпаведныя дакументы”.*

г.ВІЛЕЙКА і ВІЛЕЙСКІ РАЁН (Менскай вобласці). Герб: *у чырвоным полі перавязь у выглядзе срэбнай ракі, па якой плыве судна з цюком тавараў і залатым аржаным коласам пасярэдзіне.*

С.Я.Рассадзін аспрэчвае слушнае сцвярджэнне А.К.Цітова аб tym, што двухгаловы арол у першых паліях гарадскіх гербаў (у дадзеным выпадку Вілейкі) з'яўляўся імперскім, на той падставе, што ў імперскім указе называецца гербам Менска, паколькі меў на грудзяx шыльд з гербам губернскага горада. Але не мае значэння, як яго называлі – факт застасенца фактам: перад намі імперскі арол з шыльдам, нібыта трафеем, на якім герб Менска. У 1845 г. месца арла саступае “Пагоня”, і гэта атрымалася, як сцвярджае С.Я.Рассадзін, пры больш жорсткім чым кацярынінскі, мікалаеўскім рэжыме (с.35). Але, не звярнуў увагі, на тое, што адбывалася гэта на фоне моцных русіфікатарскіх тэндэнций, якія яскрава характарызуюць некаторыя “*папраўкі*” у прыватнасці, заўважаная вядомым польскім геральдыстам Стэфанам

Кучынськім: “У Пагоні замест падвойнага ягелонскага крыжса – падвойны праваслаўны крыж з касой перакладзінай!” [4, s.249].

г.ГАНЦАВІЧЫ (Берасцейскай вобласці). Герб: *у блакітным полі два срэбныя жоравы, у правым вуглу ічыты залатая зорка, пад ёй паўмесяц рагамі ўверх.*

Мясцовыя ўлады так аргументавалі свой герб: “Связь с историческим символом рода Чапских, которые владели населёнными пунктами в районе. В центре два белых журавля – символы полесского края, счастья, миролюбия” [5, “Описание герба Ганцевич”]. Аднак, як вядома, герб Чапскіх – “Ляліва”: у блакітным полі залаты паўмесяц рагамі дагары, між якімі залатая шасціканцовая зорка, а белыя жоравы не з’яўляюцца сімваламі палескага края. Фігура сустракаецца рэдка, за выключэннем жорава трываючага ў лапе камень, пад назвай “пільны” [6, p.186], таксама герб “Тачала”, што сустракаецца ў Малой Польшчы: у залатым полі шэры жораў з чорнай галавой, з паднятай левай нагой, па баках шыі шасціканцовых зоркі [7, s.151]. Жыхары Ганцевіч, як сведчыць С.Я.Рассадзін, імкнуліся падкрэсліць “сувязь з гістарычным сімвалам графаў Чапскіх”. Але сарамліва адмовіліся ад шасціканцовой зоркі. Разважанні С.Я.Рассадзіна аб тым, што паколькі ў класічнай геральдыцы да так званых натуральных фігураў належаць і пяціканцовые зоркі, то пяціканцовая зорка мае права на існаванне ў прадстаўленым гербе, не маюць дачынення да “гістарычнага сімвала графаў Чапскіх”, паколькі герба “Ляліва” з такой адменай не існуе.

г.ГОМЕЛЬ. Герб: *у блакітным полі ляжыцы залатая рысь. Сцяг: палотнічча 1:2, у блакітным полі ляжыцы жоўтая рысь.*

Першы герб быў дараўаны Гомелю 21 сакавіка 1560 г. Апісанне з прывілея Жыгімонта Аўгуста “меценатом Гомейским на печать местьскую”: пячатка “з гербом крыжса” [8, с.160]. Малюнак адсутнічае. На рэканструкцыі А.К.Цітова ў “чырвоным полі сярэбраны кавалерскі крыж” [3, с.147]. З прывілея не бачна, якія былі гербавыя колеры. Мабыць, А.К.Цітоў і меў рацыю адносна вышэйпрыведзеных колераў, аднак, не прыводзіць тлумачэння. Падобны герб мы сустракаем у польскага горада Жэшава, які ўжываваў яго з XV ст.: “у блакітным полі срэбны кавалерскі крыж”. Выступае як фрагмент герба “Шранява” тагачаснага ўладальніка горада Пятра Кміты. Першапачаткова поле было чырвонае [9, s.192]. Але на час надання герба Гомель быў дзяржаўным уладаннем, таму ніякіх аналогій з уладальніцкай сімволікай прывесці немагчыма. Калі звярнуцца да хрысціянскай іканографіі, то ўбачым, у прыватнасці на беларускіх іконах з сюжэтамі “Сашэсце ў пекла” і “Уваскрасенне – Сашэсце ў пекла”, у руцэ Езуса Хрыста двухраговую (ластаўкін хвост) харугву, як сімвал Уваскрасення, са знакам крыжа. На іконах 1678 г. з Праабражэнскай царквы г.Чачэрска і другой паловы XVII–пачатку XVIII ст. з Троіцкай царквы сяла Бездзеж Берасцейскай вобласці – у чырвоным полі залаты кавалерскі крыж [10, іл.49, 52], на іконе XVII ст. (?) з царквы Параскевы сяла Альшаны Берасцейскай вобласці – у срэбным полі залаты кавалерскі крыж [10, іл.60]. Тут, здаецца, можна прасачыць некаторую сувязь з рымскім баявым штандартам – лабарумам (лац. *Labarum*), на якім замест былых вайсковых сімвалаў імператар Канстанцін I змясціў крыж ці хрыстаграму [11, с.128]. Такія ж крыжы аздаблялі чырвоныя баявые сцягі войскаў Рэчы Паспалітай. Адсутнасць навуковага падыхода дала балюча знаць аб сабе ў сувязі з рэгістрацыяй герба г.Гомеля ў 1997 г. Не зважаючы на ўласную дэкларацыю аб “старажытным гербе” замест герба 1560 г. Служба зацьвердзіла герб, які быў атрыманы горадам ад расійскіх уладаў у 1856 г.: “у блакітным полі ляжачая рысь”. Можна дапускаць, што на той момант ні кірауніцтва Службы, ні тым больш мясцовыя ўлады, проста не ведалі пра існаванне аднаго з самых старажытных гербаў Беларусі. Падчас працы ў Службе на працягу 1998–2000 г. рэцэнзент неаднаразова беспаспяхова ўздымаў пытанне перад новым кірауніцтвам на конт выпраўлення ранейшай памылкі адносна герба Гомеля 1560 г. У 2000 г. начальнік Службы ў праграмным артыкуле “Геральдика Гомельщины: историческое наследие и новые задачи”, паставіў крапку: “При воссоздании городской геральдики Гомельщины к рекомендациям специалистов как правило прислушиваются. Хороший пример в этом подан был самим областным центром. Своим городским гербом Гомель располагал уже в 1560-м году, но он неоднократно изменялся.

Однако популярным (мне как коренному гомельчанину, это тоже хорошо известно) всегда был вариант с изображением рыси. Видимо поэтому, когда в Гомеле приступили к воссозданию своего герба, за основу был взят городской герб 1856-го года. Он восходит, в свою очередь, к утверждённому 16 августа 1781 года для Белицы, которая была тогда уездным центром. В результате интенсивных консультаций с геральдической службой, предложенный Гомельским горисполкомом первоначальный проект удалось усовершенствовать: были удалены украшательские элементы и “наслоения” позднего происхождения, которые лишь утяжеляли герб Гомеля. В результате 7 августа 1997 года в Гербовый матрикул был внесён следующий вариант герба города Гомеля: *в голубом поле спокойно лежащая золотая рысь*” [12]. У далейшым паследваў яшчэ адзін вялікі артыкул, у абарону расійскіх гербаў для беларускіх гарадоў, дзе перавагам “спокойно лежащей золотой рыси” было прысвечана шмат месца, у прыватнасці: “Итак, укорять в чём-то Герольдмейстерскую контору в данном случае, наверное, не приходится. Во-первых, нашей Белице, а потом и её преемнику в качестве уездного центра, Гомелю, досталась гербовая эмблема, проверенная и прославленная в истории самой России. Во-вторых, и среди гербов так называемого “геральдического” периода, точнее, среди пожалованных Станиславом Августом Понятовским в 1792 г., также имелась эмблема рыси – в гербе литовского города Расейний [13, с.115]. К 1855 г., когда рысь стала также и гомельской, прежний герб этого города (серебряный крест в красном поле), пожалованный ему почти триста лет назад, был гомельчанами, наверное, уже основательно забыт” [13, с.115]. Дзіўна чуць аб “забыці” ад асобы, якая павінна клапаціцца аб захаванні тых “забытых” нацыянальных гербаў.

г.ЕЛЬСК і ЕЛЬСКІ РАЁН (Гомельскай вобласці). Герб: *У чырвоным полі два перакрыжсаныя срэбныя мячы. Сцяг: Палотнічча 1:2, у чырвоным полі два белыя перакрыжсаныя мячы.*

Першапачатковы праект герба прадугледжаваў паміж мячамі залатую шасціканцовую зорку, як адзін з варыянтаў герба “Пелеши”. Дадзены праект быў зменены С.Я.Рассадзіным без згоды аўтара герба.

г.ЖЛОБІН (Гомельскай вобласці). Герб: *у блакітным полі срэбная ладдзя з разгорнутым ветразем. Сцяг: палотнічча 1:2, у блакітным полі белая ладдзя з разгорнутым ветразем.*

Ладдзя паказана ў перспектыве, што супярэчыць геральдычным правілам.

г.ЖОДЗІНА (Менскай вобласці). Герб: *у чырвоным полі сярэбраная жаночая посташь трymае шыльд з гербам “Трубы”.*

Першапачатковая ідэя герба, прапанаваная А.А.Шпунтам, змяшчалася ў наступным: “у чырвоным полі Найсвяцейшая Дзева Марыя, у падножжжа якой шыльд з гербам “Ражскі”. Горад належаў Радзівілам, што адлюстравана ў шыльдзе. Найсвяцейшая Панна Марыя выступае ў якасці патранэсы (можна ўбачыць сувязь з гербам Менска). Аналагічныя гербы, дзе святы патрон прадстаўлены разам з эмблемай ўладальніка, звычайная рэч у еўрапейскай геральдыцы, напрыклад ў гербах Замосця ці Ўроцлава. У моц розных прычынаў, па віне кіраўніцтва Службы, герб быў прыняты ў дадзеным выглядзе. Абстрактная жаночая посташь, згодна тлумачэнням начальніка Службы С.Я.Рассадзіна, павінна асацыявацца з помнікам ганаровай грамадзянцы Жодзіна (1972 г.) Наставі Купрыянатавай!

г.ЖЫТКАВІЧЫ (Гомельскай вобласці). Герб: *у чырвоным полі срэбны хвалісты пас, над ім срэбны герб “Сястрынца”: срэбная страла з раздвоенным і перасечаным крыжам дрэўкам.*

Першапачатковы праект герба быў без “Сястрынца”. Дадзены праект быў зменены С.Я.Рассадзіным без згоды аўтара герба.

г.КАМЯНЕЦ (Берасцейскай вобласці). Герб: *у блакітным полі на зялёной горцы чырвоная вежа.*

Захаваліся гарадскія пячаткі з датай “1583” на дакументах XVI–XVII ст., дзе ў полі вежа-данжон з востракутным дахам [14, с.209]. Вядома таксама перамалёўка гарадской пячаткі першай паловы XVI ст. са збораў М.Гумоўскага, дзе ў полі мур з вежай за ім [3, с.166]. Магчыма, гэта пячатка 1528 г. з вежай і

мурам, якую згадвае Э.Рымша [15, с.256]. На першай рэканструкцыі А.К.Цітова 1989 г. “у блакітным полі на зялёной горцы белая вежса-данжон з вострауктым дахам” [16, с.115], на другой рэканструкцыі 1998 г. – “у сярэбраным полі чырвоны мур з чырвонай вежсай за ім” [3, с.166]. Гербавая выява, паводле сцьвярджэння С.Я.Рассадзіна, была набліжна да “рэальнага выгляду” (с.56). Але насуперак базаваму геральдычнаму правілу, што забараняе накладваць эмаль на эмаль.

г.КОБРЫН і КОБРЫНСКІ РАЁН (Берасцейскай вобласці). Герб: *у блакітным полі Найсвяцейшая Дзева Марыя з Дзіцём, у залатой вольнай частцы св.Ганна.* Сцяг: *Палотнічча 1:2, у блакітным полі выява герба.*

Першы герб быў дараўаны Кобрыну 10 снежня 1589 г. Апісанне з пацьвярджальнага прывілея 1670 г. Міхала Карыбута Вішнявецкага: “...образ св.Ганны Samotrzeciej (трэцій у траіx)” [15, с.318]. На малюнку з пацьвярджальнага прывілея 1662 г. “у сярэбраным полі святыя Ганна і Марыя з Дзіцём” [16, с.122]. На рэканструкцыі А.К.Цітова Найсвяцейшая Панна Марыя у чырвоным строі з Немаўлём і св.Ганна ў блакітным строі [3, с.173]. Дзяржаўная геральдычная служба ў 1998 г. падняла пытанне аб вяртанні герба 1589 г. і знайшла падтрымку мясцовых уладаў, але некаторыя прадстаўнікі гарадской грамадзкасці разварнулі актыўную кампанію супрацьдзеяння, з прыцягненнем на свой бок некаторых прадстаўнікоў вышэйшай улады, што ў свою чаргу пайўпывала і на пазіцыю С.Я.Рассадзіна, які разважае наконт адсутнасці эталоннай выявы, пра кампазіцыйныя адрозненні захаваўшыхся пячатак і, нарэшце, пра парушэнні хрысціянскага канона (с.61). Усе гэтыя разважанні не вытрымліваюць крытыкі. Па-першое, як вядома, апісанне герба мае прыярытэт над малюнкам. Па-другое, з апісання нам вядомы сюжэт даволі папулярны ў заходній іканографіі (у прыватнасці да яго звярталіся Альбрэхт Дзюрэр і Леанарда да Вінчы), на падставе якога павінна была быць зроблена рэканструкцыя. І па-трэцяе, некарэктна сцьвярджаць аб “істотным парушэнні хрысціянскага канона”, паколькі сюжэт не супярэчыць каталіцкай іканографіі, а герб у гэтай іканографіі і быў створаны. У выніку, Кобрын адмовіўся ад свайго старажытнага герба (каталіцкага), на карысць новага, але кананічнага (праваслаўнага).

г.КЛЕЦК (Менскай вобласці). Герб: *у залатым полі чорны паляўнічы ражок з залатой фурнітурай, над ім княжацкая карона.*

Згодна сцьвярджэнню С.Кжыжаноўскага, у гербе паляўнічы ражок і княжацкая карона над ім [17, с.15]. На перамалёўцы гарадской пячаткі 1697 г. тая ж выява (ражок павернуты ўлева) [3, с.169]. На рэканструкцыі А.К.Цітова “у блакітным полі залатая княжацкая карона, над ёй чорны паляўнічы ражок (павернуты ўправа)” [3, с.169]. На гарадской пячатцы Клецка 1697 г. са збораў М.Гумоўскага ў Нацыянальным музеі ў Кракаве княжацкая мітра (ці шапка, нарэшце, карона), прадстаўлена без крыжа ўверсе і з гарнастаем футрам [3, с.169]. Гэта зусім не азначае, што не мог выкарыстоўвацца больш “эфектны” варыянт з крыжам і гарнастаем. У падцьвярджэнне можна прывесці мноства прыкладаў. У прыватнасці: вялікая пячатка Багуслава князя Радзівіла [14, с.22], “Арол з ражскамі” і “Арол у клейнодзе” як элементы поўнага герба Радзівілаў [18, с.195], вялікая 1669 г. і малая таго ж года, пячаткі Міхала Карыбута Вішнявецкага [18, с.143], гарадская пячаткі Бабра 1735 г. [14, с.195] і Шклова 1762 і 1792 г.[14, с.231] і г.д. Колеры і выгляд паляўнічага ражка як элемента радавога герба Радзівілаў “Трубы”, безумоўна, ідэнтычны з капыльскім ражком. Адносна колеру поля, ідучы метадам выключэння, можна было застанавіцца толькі на блакітным і золаце. Блакітны – колер поля, у якім “Трубы” змяшчаюцца на шыльдзе “радзівілаўскага” арла, і залатое поле, у якім прадстаўлены поўны герб Радзівілаў. Блакітны быў выкарыстаны ў рэканструкцыі А.К.Цітова [3, с.74–75]. Але залатое поле мае дадатковыя перавагі. Па-першое, з пункту гледжання геральдыкі як мастацтва, размяшчэнне мітры і ражка ў залатым полі бяспрэчна лепш, і, што самае галоўнае, па-другое, колер поля ў гербе Капыля 1652 г., таксама сведчыць на карысць залатога поля [5, “Обоснование реконструированного проекта герба города Клецка 1652 г.”, от 18.10.1999 г.].

г.п.ЛАГІШЫН (Пінскага раёна Берасцейскай вобласці). Герб: *у блакітным полі срэбны воўк на ласіных нагах.*

Апісанне з прывілея 1569 г. Жыгімента Аўгуста жыхарам мястэчка Лагішын: “...герб волка на лосих нагах” [8, с.161]. М.Марчак дае наступнае апісанне: “Воўк на нагах жсорава з паджатым лісім хвастом” [19, с.85]. На рэканструкцыі А.К.Цітова “у блакітным полі натуральны воўк на ласіных нагах” [3, с.181]. Натуральны монстр у рэшце рэшт пераўтварыўся ў срэбнага рашэннем начальніка Дзяржаўной геральдычнай службы С.Я.Рассадзіна.

г.ЛАГОЙСК (Менскай вобласці). Герб: *у блакітным полі тры залатыя пагоркі, якія раздзелены лагамі, над імі залаты паўмесяц рагамі ўверх, між якімі залатая зорка* (герб распрацаваны мясцовымі сіламі, 1998 г.).

Герб “Ляліва” уладальнікаў горада Тышкевічаў быў пакладзены ў аснову першапачатковага варыянта герба, прапанаванага А.А.Шпунтам. Выглядае наступным чынам: “у блакітным полі залаты паўмесяц рагамі дагары, над ім шасціканцовая зорка таго ж металу”. Вядомы некалькі зменаў дадзенага герба: 1. поле чырвонае. 2. з шасціканцовой зоркі выходзіць срэбная страла джалам ўверх. 3. залаты паўмесяц рагамі ўніз [7, с.91]. Пад ціскам мясцовых уладаў зорка ператварылася ў пяціканцовую. Пяціканцовыя зоркі сустракаюцца, праўда, на пячатках некаторых прадстаўнікоў роду Тышкевічаў у другой палове XVI ст., але гэтую акаличнасць можна тлумачыць хутчэй нядбайнасцю разъязроў. У “Апісанні” герба, падрыхтаванага для рэгістрацыі мясцовымі ўладамі, аргументаванне “змененага” элемента ўражвае шырынёй размаху: “Пять лучей звезды символизируют связь, дружбу людей пяти континентов земли” [5, “Решение Логойского Райисполкома от 16.06.1998 г. № 18”].

г.ЛЯХАВІЧЫ (Берасцейскай вобласці). Герб: *у чырвоным полі план срэбнага Ляхавіцкага замка.*

План замка зроблены адпаведна гравюры XVII ст. Сусветная практыка не ведае падобнага адлюстравання гарадской архітэктуры ў гербах. Замест плана павінен быць паказаны замкавы фасад.

г.МАЗЫР (Гомельскай вобласці). Герб: *у блакітным полі чорны арол з раскінутымі крыламі а за латай дзюбе, кіпцюрах і чырвоным языку.*

Герб дараваны 28 студзеня 1577 г.: “у блакітным полі чорны арол з шыльдам з літарай “S” [2, ф.694, воп.1, спр.161]. Літара “S”, як каралеўская манаграма, з’яўляецца ганаровай адзнакай. Герб Мазыра, адзіны ў сучасных межах Беларусі, дзе прадстаўлены выдатны ўзор арла з раскінутымі крыламі (*eagle displayed*). Калі прасачыць генэзу гэтай фігуры ў Германіі, то мазырскі герб стане прыкладам успрымання ў той ці іншай ступені беларускай геральдыкай нямецкіх упłyvaў. Відавочна падабенства з tym, што яўляе сабой “нямецкі” арол *displayed* з канца XIV ст.: “галава выпрамілася, дзюба раскрылася, сталі бачныя кіпцюры” [6, р.176]. Дадзены герб яўляе сабой цікавы выпадак у нацыянальнай геральдыцы неаднаразовай змены на працягу гісторычнага перыяду аднаго з элементаў. Срэбны шыльд з літарай “S” на гербе 1577 г., у 1609 г. быў заменены на празны чырвоны [16, с.28], між 1609 і 1613 г. на пячатцы мазырскай ратушы ў шыльдзе з’яўляецца радзівілаўскі герб “Ражскі” [16, с.28–29], які “пратрымаўся” у гербе 1577 г. відавочна да III Падзелу Рэчы Паспалітай. Акаличнасць неаднаразовай змены аднаго з галоўных элементаў гэтага герба дазволіла дапусciць А.К.Цітovу, што гэты элемент не быў вырашальным [3, с.73]. Дадзенае дапушчэнне патрабуе дапаўнення. Шыльд з каралеўскай манаграмай не быў вырашальным у першую чаргу для тых, хто яго змяняў. У 1796 г. мазырскі герб трапіў пад рэдакцыйныя праўкі Расійскай Герольдыі. Арол пазбавіўся агрэсіўнасці і шыльда. У такім выглядзе ён амаль не стаў адрознівачца ад герба Нерчынска “в серебряном поле чёрный летящий одноглавый орёл” [20, с.100]. У 1999 г. начальнік упраўлення па архітэктуры і горадабудаўніцтву Мазырскага гарвыканкама Н.І.Грачкасей інфармаваў кірауніцтва Службы: “Учитывая большое историческое и культурно-воспитательное значение, которое имеет местная символика, а также исходя из традиций и принципов поддержанных нашим

городом, Мозырский горсовет депутатов утвердил вариант предложенный скульптором Воробьёвым В.П. (...)" [5, "Ліст начальніка ўпраўлення па архітэктуры і горадабудаўніцтву Мазырскага гарвыканкама Грачкасей Н.І."]. Варыянт Вараб'ёва цалкам паўтараў герб 1796 г. У адказ Служба накіравала "Историко-геральдическое обоснование герба города Мозыря 1577 г." (рэканструяванага А.А.Шпунтам), у якім адзначалася, што: "Поскольку данный вариант герба является наиболее ранним, и вследствие этого представляется наиболее ценным, Государственная геральдическая служба рекомендует Мозырскому горисполку отдать предпочтение именно ему (...)" [5, "Историко-геральдическое обоснование герба города Мозыря 1577 г.", от 02.07.1999 г.]. Праз некаторы час Служба атрымала з Мазыра пакет дакументаў на зацьвярджэнне герба 1796 г. Супрацоўнікі Службы падрыхтавалі чарговы ліст: "Очевидно, что из стремления к ложной красоте здесь был введён золотой (жёлтый) контур как вокруг гербового щита, так и вокруг гербовой фигуры (...). Представленная ксерокопия иллюстрации из книги фон Винклера (...) не имеет никакого отношения к гербу г.Мозыря 1577 г. (...) изображение во втором поле является интерпретацией Волкова, (...) поскольку сделано без учёта сохранившегося исторического материала. (...)" [5, "Ліст кіраўніцтва Дзяржаўнай геральдычнай службы мазырскім уладам 22.09.1999 г."]. Кіраўнік Службы выступіў у друку, але гэта прынесла больш шкоды, бо рабіў акцэнт на якасцях выяў, што па сутнасці справы не мела значэння, чым лішні раз прадэманстраваў свой прафесійны ўзровень: "Вот и орёл в гербе Мозыря, утверждённом императорским указом 22 января 1796 года вышел каким-то грузным, приземистым... У исполнителя нынешнего варианта, мозырского скульптора В.П.Воробьёва, орёл получился монументальным. Но геральдически более правильным, видимо, будет всё-таки тот вариант, который был разработан специалистами нашей службы. При всём уважении к депутатам Мозырского городского Совета служебный и профессиональный долг заставляет их поправить. Есть правила геральдики и есть ложный – подчёркиваю – патриотизм" [12]. "Грузность", "приземистость" ці "монументальность", не ўплываюць, асабліва ў дадзеным выпадку, на "геральдическую правильность", ды і справа зусім у іншым – проста ў выбары найбольш ранній выявы, незалежна ад яе якасцяў. Вось такі, "напраўлены" герб, пазбайлены ганаровай адзнакі (якіх у нацыянальнай геральдыцы зусім не шмат) і быў занесены ў Гербавы матрыкул.

В.МАЛЕЧ (Бярозаўскага раёна Берасцейскай вобласці). Герб: *у срэбным полі паясная выява святога Апостала Пятра з зялёной пальмай і чорным пэўнем.*

Апісанне з прывілея 1645 г. Уладзіслава IV Вазы: "Святы Петр з ключамі" [21, с.341]. Захавалася гарадская пячатка 1792 г., дзе ў полі змешчана паясная профільная выява св.Пятра з малітоўна складзенымі рукамі, на якіх два ключы андрэйскім крыжом, поруч справа книга (?), справа раскрыжаванне, пад якім – кветка канюшыны, злева – певень. Пад выявай – перагорнутая трапецыя, у якой лодка з двумя чалавечымі постацямі. Ніжэй надпіс: "SPETRUS" [16, с.146]. На рэканструкцыі А.К.Цітова "у сярэбраным полі паясная выява святога Пятра у чырвона-блакітным строі з малітоўна складзенымі рукамі, на якіх два залатых ключа. Справа зялёная расліна, злева чорны певень" [3, с.193]. С.Я.Рассадзін шкадуе, што была зацьверджана менавіта рэканструкцыя А.К.Цітова, нібыта, былі яшчэ варыянты. Але як магло быць інакш, калі на запыт малечскага сельскага выканкама, па распараджэнню С.Я.Рассадзіна, на зацьвярджэнне была адпраўлена ксеракопія герба з кнігі А.К.Цітова "Геральдыка беларускіх местай" (Мн., 1998)?

Г.МСЦІСЛАЎ і МСЦІСЛАЎСКІ РАЁН (Магілёўскай вобласці). Герб: *у срэбным полі з блакітнага воблака выходзіць длань Гасподня, узброеная сталёвым мячом, пад ёю – чырвоны воўк, павёрнуты ўлева.*

Першы герб дараваны 16 жніўня 1634 г. Апісанне з прывілея 1634 г. Уладзіслава IV Вазы: "меч са ічытом на вярху" [15, с.406]. На гарадской пячатцы на дакуменце 1740 г. у полі шыт з фэстанамі, з-за якога выходзіць збройная рука з мячом [14, с.219]. На першай рэканструкцыі А.К.Цітова 1989 г. "у блакітным полі карычневы ічыт з фэстанамі, з-за якога выходзіць сярэбраная збройная рука з мячом таго ж метала" [16, с.151]. На другой

рэканструкцыі 1998 г. “у залатым полі сярэбраны шчыт з-за якога выходзіць сярэбраная збройная рука з мячом таго ж метала” [3, с.200]. Здаецца, можна пагадзіцца з С.Даніленка, які сцьвярджае наступнае: “У геральдыцы агульнавядома было інтэрпрэтаваць узнятую і арыентаваную ўверх зброю як заклік да помсты. Менавіта ў падобным кантэксце неабходна вытлумачыць герб Mcціслава (...). Па сутнасці мсціслаўскі герб з выявай “мяча помсты” з’яўляўся галосным гербам, які абыгрываў саму назну горада. Ускосным сведчаннем гэтага можа служыць польскамоўная “Крэпасць” XVIII ст., напісаная ў езуіцкіх колах у гонар мсціслаўскага ваяводы Крыштапа Пузыны. У гэтым творы этымалогія гарадской назвы выводзіцца менавіта ад назоўніка “помста” (А.І.Мальдзіс. На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII–XVIII ст.). Мн., 1980.– С.66–67.) [22, с.21]. “Меч помсты” быў атрыманы горадам якраз падчас т.зв. Смаленскай вайны 1632–1634 г., якую вяла Расія з Рэччу Паспалітай. Шчыт на рэканструкцыі 1998 г. нагадвае воблака, што дала падставу С.Я.Рассадзіну сцьвярджаць, наступнае: “В российской городской геральдике использовались также гербовые эмблемы, весьма схожие с прежней мстиславльской. Конечно, такое сходство удаётся установить, если только исправить ошибку, представленную в обоих изданиях монографии А.К.Титова. То, что им, на основании оттисков городской печати на документах 1740–1767 гг., принимается за щит (то ли коричневый, то ли серебряный, но странно чешуйчатый) – на самом деле, конечно, изображение облака. Следовательно, и выходящая из него рука с мечом – вовсе не “малая Погоня”, а, скорее, сама десница Господня. Как и в гербе Вологды 1780 г.: “В красном поле выходящая из облака рука, держащая золотую державу с серебряным мечем” [13, с.110]. Увогуле, С.Я.Рассадзін доўга разважае наконт трансфармацый герба Мсціслава, нібыта, іканаграфія герба знаходзіцца пад пытаннем, але не згадвае пра прывілей 1634 г., існаванне якога, усе разважанні наконт сапраўданай выявы робіць безсэнсоўнымі. Па-другое, сюжэты, дзе рука з мячом выходзіць з-за воблака, будзь то герб Волагды 1780 г., ці рэверс срэбнага пфаффенфайнталера 1622 г. герцага Браўншвейгскага Хрысціяна [11, с.227] – усе падобныя, воблака там немагчыма прыняць за шчыт, таму дзіўна, што шчыт з клёпкамі і фэстанамі на гарадской пячатцы Мсціслава С.Я.Расадзін прыняў за воблака. У рэшце рэшт атрымалася канструкцыя, якая па словах аўтара: “пасуе ўсталяванай геральдычнай традыцыі” (с.84), пры чым апелюе чамусыці да герба Пскова. Але гэта спекуляцыя. “Пасаваць” можа ўсё што заўгодна, бо тэарэтычна, любая выява, што трапляе ў гербавае поле, становіцца гербавай.

г.НАВАГРАДАК і НАВАГРАДСКІ РАЁН (Гарадзенская вобласці). Герб: *у чырвоным полі св.Архангел Міхail у варанёнай зброе з мячом і шалямі на зялёнай выгнутай базе. Сцяг: паломнічча 1:2, зялёна-чырвонае ў пас, пасярэдзіне герб Наваградка і наваградскага раёна.*

Аўтар сцяга, мае павярхоўнае ўяўленне аб вексілагії. Па-першае, згодна іерархii гербовых колераў, чырвоная паласа павінна быць над зялёнай. Па-другое, у выпадку паласатага сцяга (палосы адлюстроўваюць герб) не бачыцца сэнсу ў змяшчэнні герба. Па-трэцяе, калі ўжо змяшчаць герб, то поле пажадана каб было аднаго колеру.

г.ПІНСК (Берасцейская вобласці). Герб: *у чырвоным полі залаты нацягнуты лук са сталёвым наканечнікам управа.*

Апісанне з прывілея 1581 г. Стэфана Баторага: “...лук з стралою” [15, с.457]. На ўсіх захаваных пячатках напрамак стралы розны. На ратушнай пячатцы 1594 г. у полі нацягнуты лук са стралой управа [14, с.224], на пячатцы 1670 г. у полі нацягнуты лук са стралой улева [14, с.224], на пячатцы 1781 г. у полі нацягнуты лук са стралой уверх [14, с.225].

г.СЛУЦК (Менская вобласці). Герб: *у блакітным полі на зялёнай выгнутай базе срэбны Пегас, пакрыты чырвонай папонай з залатой манаграмай RD пад княжацкай каронай* (у кнізе хутчэй шляхецкая).

Да апошняга часу ішла палеміка паміж А.К.Цітовым і А.Грыцкевічам наконт сапраўданага герба Слуцка 1652 г. Довады А.К.Цітова на карысць “Пегаса” падмацаваны толькі захаванымі гарадскімі пячаткамі з выявай Пегаса (у полі крылаты конь, на гуньцы пад

княжацкай каронай манаграма “RD”) [14, с.228–229] супраць замкавых з “Пагоняй” [3, с.78–80]. А.Грыцкевіч спасылаеца на прывілей ад 27 жніўня 1650 г. “Герб дауні княства Слуцкага: “Вершнік у панцыры на белым кані ў чырвоным полі і звычайна называецца Пагоньчыкам з мячом дабытым” (Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana.– Warszawa, 1846.– Т.3.– S.672.), прывілей быў зацверджаны соймам Рэчы Паспалітай 24 сакавіка 1653 г. (Volumina legum.– Petersburg, 1859.– Т.IV.– S.194), і нарэшце, каралеўская грамата нададзена Слуцку 27 жніўня 1652 г. (Грыцкевіч А. Слуцк. Историко-экономический очерк.– Мн., 1970.– С.16) [23, с.109–110]. Э.Рымша згадвае толькі пячаткі з “Легасам”.

г.п.ТУРАЎ (Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці). Герб: *у блакітным полі лучнік, готовы выстраліць, павёрнуты ўлеву. Сцяг: палотнішча 1:2, палосы ў пас: блакітная 6/9 шырыні, белая 1/9, чырвоная 2/9.*

Выява лучніка вельмі натуралістычна, што не ўласціва сучаснай геральдыцы. Згодна іерархіі колераў, на месцы блакітнага павінен быць белы, чырвоны ці жоўты колер.

г.п.ШЭРАШАВА (Пружанскае раёна Берасцейскай вобласці). Герб: *у срэбным полі Архангел Гаўрыл пад пальмай з лілеяй ў руцэ.*

Замест апісання ў прывілея 1792 г. даеца спасылка на змешчаны ў ім малюнак, дзе ў блакітным полі ў чырвона-залатым строі архангел Гаўрыл з лілеяй ў руцэ, злева пальма [24, ф.389, спр.556, а.62 адв.]. На рэканструкцыі А.К.Цітова “у сярэбраным полі на зялёной базе ў чырвона-залатым строі архангел Гаўрыл з лілеяй ў руцэ, злева пальма” [3, с.253]. Не зразумела, чаму А.К.Цітоў прапануе срэбнае поле. Напрыклад, на малюнку з прывілея 1792 г. Цырыну блакітнае поле герба цалкам ідэнтычна шараشوўскуму і ў рэканструкцыі А.К.Цітова поле таксама блакітнае [3, с.250].

Мы зрабілі кароткі агляд нацыянальнай гардской геральдыкі менавіта ў той паслядоўнасці, як яна прадстаўлена ў кнізе, спыняючыся амаль каля кожнага герба і сцяга, называючы імя яго аўтара, робячы тое, што абавязаны былі зрабіць С.Я.Рассадзін і А.М.Міхальчанка. Але акрамя ўсяго гэтага, кніга змяшчае іншыя памылкі, на якія неабходна ўказаць.

У шматлікіх выпадках апісанні гербаў зроблены з парушэннем геральдычных нормаў. (Нават улічваючы ту ю акалічнасць, што ў нас яшчэ не распрацавана адпаведная тэрміналогія і парадак апісання гербаў, так, як гэта робіцца, напрыклад, у Англіі. Мы таксама, па вядомых прычынах, пакідаем за сабой права на памылку, але памятаем, што апісанне герба павінна быць сціслым і дакладным). Прывядзём некаторыя прыклады:

Азарычы. Замест “*ішчыт скошаны злева сярэбранай перавяззю*”, трэба “*сярэбраная перавязь злева*”.

Акцябрскі. Замест “*у правым залатым полі рассечанага “іспанскага” ішчыта*”, трэба “*рассечаны ў слуп. У правым залатым полі*”.

Берасцейскі раён. Замест “*варажскі*” *ішчыт перасечаны сярэбраным хвалістым пасам*”, трэба “*сярэбраны хвалісты пас*”.

Івянец. Замест “*вывява залатога льва*”, трэба “*залаты леў*”.

Калінкавічы. Замест “*іспанскі*” *ішчыт рассечаны сярэбраным завостраным унізе слупам*”, трэба “*сярэбраны слуп, завостраны ўнізе*”.

Кіраўск. Замест “*на зялёной зямлі стаіць залаты сноп жыста*”, трэба “*на зялёной базе залаты сноп жыста*”.

Мазыр. Замест “*узлятае чорны арол*”, трэба “*арол з распасцёртымі крыламі*”.

Наваградак і Наваградскі раён. Замест “*стаіць на зялёной зямлі*”, трэба “*на зялёной выгнутай базе*”.

Нароўля. Замест “*падкова з залатым крыжам над ёй*”, трэба “*падкова плячыма ўніз, на яе версе залаты кавалерскі крыж*”.

Парычы. Замест “*леў з каронай*”, трэба “*каранаваны леў*”.

Тураў. Замест “*вывява лучніка*”, трэба “*лучнік, готовы выстраліць, павёрнуты ўлеву*”.

У апісаннях аўтары абавязкова адзначаюць у межах якога шчыта змешчаны герб. Гэта зусім не абавязковое патрабаванне, паколькі, напрыклад, герб вялікакняжацкага перыяду з роўным поспехам можа быць як на барочным шчыце, так і на іспанскім, і гатыцкім. Пераважная большасць гарадскіх гербаў у сучасных нямецкіх, чэскіх, польскіх гербоўніках, змешчана на 4-х кутных шчытах, галоўным чынам іспанскіх, форма якіх максімальна падыходзіць для размяшчэння фігур, і якія ў сваю чаргу стылёва адноўляюць падыходзяць для гербаў усіх перыяду.

Служба ў свой час вырашыла групам гербаў кожнага гістарычнага перыяду прысвоіць адпаведны шчыт. Мы не будзем зараз закранаць слушнасць гэтага рашэння, і ўвогуле пытанне тыпаў і формаў шчытоў для гарадской геральдыкі Беларусі (гэта асобная тэма), а звернем увагу на тое, якія аўтары кнігі даюць назвы прадстаўленым шчытам.

Так, напрыклад, “барочны” шчыт для гербаў вялікакняжацкага перыяду праходзіць у кнізе таксама пад назвай “германскі”. Але “барочны” гэта агульнае акрэсленне, паколькі існуе шэраг разнастайных формаў, якія можна аднесці да гэтага тыпу, і якія ў сваю чаргу адносяцца да французскіх, нямецкіх, іспанскіх, і іншых тыпаў шчытоў.

Французскі шчыт, на якім прадстаўлены гербы перыяду Расійскай імперыі (а таксама сучасны герб Мсціслава), аўтары называюць ці “рускі”, ці толькі “рускі”. Хаця на самой справе, гэта розныя тыпы шчытоў. Французскі шчыт яўляе сабой прадаўгаваты 4-х кутнік, ніжнія краі якога злёгку закруглены і зыходзяцца пад вуглом [25, с.29], ці вось такое апісанне – квадрат, ці прамавугольнік, блізкі да квадрату, толькі злёгку выцягнуты ў вышыню, з сэрцавідным завастрэннем да нізу [26, с.253–256]. Па сцвярджэнню аўтараў кнігі “Familiengeschichte und Wappenkunde”, дэманструючым 193 формы шчытоў найбольш харктэрных для Галандыі, Англіі, Францыі, Германіі, Італіі, Іспаніі, Венгрыі, Польшчы і Расіі, французскі шчыт упершыню з’яўляецца ў Іспаніі ў 2-ой палове XV ст., што не дзіўна, бо ў адрозненне ад астатніх краін Еўропы, для якіх харктэрна ў той перыяд 3-х кутнай форма шчыта, большасць шчытоў, што сустракаюцца ў Іспаніі, маюць у аснове 4-х кутнік, такая форма з’яўляецца тут ужо ў XII ст. [27, с.120]. Закранаючы ў гэтай сувязі назыву, трэба заўважыць, што як нам здаецца, падзел тыпаў шчытоў па назвах краін, носіць у некаторай ступені ўмоўны харктэр. Адзін з галоўных крытэрыяў – адданне перавагі таму ці іншаму тыпу ў пэўнай краіне ў пэўны перыяд часу. Французскі шчыт – найбольш распаўсюджаная форма для гербаў у XVII–XIX ст. [26, с.253–256] У гэтай сувязі, у найбольш вялікай ступені умоўнасць датычыцца так званых “рускіх” шчытоў. Мы павінны згадзіцца з катэгарычнай высновай А.Ф.Кайзера і Е.Д.Ліндэра аб tym, што “руская геральдыка не самастойна (*ist nicht autochtchon*), а мясцовыя формы шчытоў скапіраваны з еўрапейскіх” [27, с.120]. Гэтыя ж аўтары прапануюць выяву “рускага” шчыта пад 1800 г., тое, ва што ператварыўся французскі шчыт, калі яго звузілі і выцягнулі.

Гербы сучаснага перыяду прадстаўлены на іспанскіх і гатыцкіх шчытах. Іспанскія шчыты аўтары называюць таксама галандскімі, вянгерскімі, варажскімі. Відавочна яны таксама бачылі кніжку А.Ф.Кайзера і Е.Д.Ліндэра, памылкова вырашыўшы, што калі іспанскі шчыт сустракаецца ў Галандыі, то яго можна называць галандскім.

Гатыцкія шчыты праходзяць пад назвай варажскіх, але яны іх толькі нагадваюць, паколькі сапраўдныя варажскія шчыты адразу пад вуглом пачынае плаўна зыходзіцца да асяродка, дзе павінна быць ніжняя аснова.

Нарэшце, можна было заўважыць, што сцягі прадстаўленыя ў кнізе маюць розныя формы палотнішчаў і спраектаваны з рознымі падыходамі – у адных ідзе раскладка гербавых колераў, у другіх – механічна пераносіцца гербавая эмблема, у трэціх – яшчэ і гербавая колеры, прычым усе гэтыя адрозненні не звязаны ні з перыядызацыяй, ні з адміністратыўна-тэрытарыяльным падзелам. Справа ў tym, што ў адrozненне ад стварэння герба, дзе аўтар мае параўнальна шырокое поле для творчай дзейнасці, стварэнне сцяга прадугледжвае прытрымлівання пэўнай сістэмы. У 1999 г., калі з ініцыятывы рэцэнзента, пачаліся работы па ўкараненні гарадской вексілялогіі ў нашай краіне, усе гэтыя пытанні былі разгледжаны. Патрэба ў сістэме стварэння сцягоў вынікала з неабходнасці вызначыць годнае месца

беларускай гарадской вексіялогіі як складовай часткі еўрапейскай цывілізацыі, што ў сваю чаргу патрабавала адказу ў прыватнасці на наступныя пытанні: ці павінна адрознівацца сістэма будавання сцягоў, канфігурацыя і суадносіны палотнішчаў сцягоў у залежнасці ад іерархіі адміністрацыйнай прыналежнасці і ад прыналежнасці герба да пэўнага гістарычнага перыяду ў які ён быў створаны? Ці павінны адрознівацца сцягі ўвогуле на тэрыторыі Беларусі, ці адрозненні могуць захоўвацца толькі ў межах вобласці? Наўрад ці меліся падставы для пакутлівых намаганняў па стварэнні нейкай сваёй адметнай сістэмы, з прычыны існавання ўсяго багатага вопыту прымянеñня гарадскіх сцягоў у краінах Еўропы.

У Польшчы, прынамсі ў Люблінскім ваяводстве, існуе даволі простая сістэма: механічнае перанясенне гербавых колераў на сцягі [28]. Усе палосы размешчаны гарызантальна, а калі поле шчыта падзелена ў слуп, ці маецца яшчэ нейкая “не гарызантальная” фігура (пас, ці слуп), то і вертыкальна. Канфігурацыя і суадносіны сцягоў паўсюдна аднолькавыя – прамавугольныя палотнішчы 1:2. Няма проблемы адрознення. З 18 сцягоў гарадоў і гмінаў Люблінскага ваяводства з жоўта-чырвонымі гарызантальнымі палосамі – 4, з бела-жоўта-блакітнымі – 2, такіх жа, з суадносінамі палосаў 2:1:2 – 2. Такі падыход не здзіўляе, тым больш, што ў Польшчы ўвогуле вельмі шмат аднолькавых гарадскіх гербаў.

Славакі пайшлі па больш складанаму шляху, здаецца, каб пазбегнуць паўтораў. Распрацоўшчык сцяга можа абраць адзін з ніжэйпрадстаўленых варыянтаў дзеянняў:

1. Сцяг змяшчае ў сябе герб (г.зв. гербавы сцяг). Такі прыём можа датычыць ганаровых фігураў.

2. Сцяг змяшчае ў сабе колер поля герба.

3. Сцяг змяшчае ў сабе колер поля і колер галоўнай фігуры, які трансфармуецца ў бардзюр.

4. Галоўная фігура адлюстравана пасярэдніцтвам дзялення палотнішча аналагічна абрису фігуры (e.g., Славацкі падвойны крыж. Сустракаецца ў гербах шасці гарадоў. У прыватнасці, у гербе горада Зволен: “У чырвоным полі сярэбраны шасціканцовы крыж” і сцяг: палотнішча 2:3, падзелена ў слуп і два разы ў пас, 1-е поле чырвонае, 2-е белае, 3-е белае, 4-е чырвонае, 5-е чырвонае, 6-е белае, вонкавы край – ластаўчын хвост. Ці перакрыжаваныя малаткі як сімвал горнай прамысловасці, адлюстраваныя ў гербах больш чым 50 гарадоў – на сцягах у выглядзе Андрэйскіх крыжоў, дзе колеры сцягоў натуральна залежаць ад гербавых).

5. Сцяг падзелены на палосы згодна іерархіі гербавых колераў. (Колер галоўнай фігуры займае ганарове месца, колер поля падпрадкаванае).

6. Сцяг падзелены на палосы колераў палёў. (Таксама, згодна іерархіі – колер першага поля дамініруе над колерам другога поля).

7. Сцяг падзелены на палосы колераў фігуры. (Згодна іерархіі, напрыклад, гербавая фігура “чорны арол а залатых кітчюрах і дзюбे”, трансфармуецца ў чорна-жоўты сцяг).

8. Колеры паўнайна складаных гербаў – на палосы. Групы палосаў могуць паўтарацца (2, 3 разы).

Адміністрацыйная іерархія населеных пунктаў адлюстравана толькі ў канфігурацыях палотнішчаў і не закранае суадносіны. Для гарадоў – 2:3, ластаўчын хвост; для камунаў – 2:3 падвойны ластаўчын хвост [29, р.309–313].

Заўважым, што ў Славакіі амаль не практыкуецца перанос гербавай выявы на сцяг, што ў асноўным, тлумачыцца меркаваннямі тэхнічнага характару. Выраб сцягоў павінен быць танным, каб кожны грамадзянін горада мог зрабіць сцяг. Разам з тым мясцовая Геральдычнае камісія рэкамендавала для распрацоўкі гарадам, якія маюць дастатковыя фінансавыя магчымасці, шэраг розных мадыфікацыяў сцягоў – штандарты, г.зв. доўгія харугвы (long banners) і г.д., у тым ліку, і гербавыя сцягі [5, “Ліст Здэнка Г.Алексы да Начальніка Дзяржсаўнай геральдычнай службы С.Я.Рассадзіна ад 01.12.1999 г.”]. Але прастата праектавання гербавых сцягоў, абарочваецца звужэннем магчымасцяў іх выкарыстання. Вядомы славацкі спецыяліст у галіне геральдыкі і вексіялогіі спадар Здэнка

Г.Алексы не вітае ўжыванне гербавых сцягоў, падкрэсліваючы, што ніколі раней яны не ўжываліся [5, “Ліст Здэнка Г.Алексы да Начальніка Дзяржаўнай геральдычнай службы С.Я.Рассадзіна ад 01.12.1999 г.”].

У Швейцарыі, насупраць, ўсе кантанальнія сцягі маюць гербавыя выявы, узгадаем герб і сцяг Швейцарскай канфедэрацыі.

Першы беларускі гарадскі сцяг Радашковічай (1999 г.) быў утвораны раскладкай палосаў паводле іерархіі гербавых колераў. У тым жа годзе рэцэнзентам была вызначана канфігурацыя і судносіны палотнішчаў у залежнасці ад прыналежнасці герба да пэўнага гістарычнага перыяду. Вялікакняжацкі – палотнішча 1:2, вонкавы край – падвойны ластаўчын хвост; перыяд Расійскай імперыі – 1:2, ластаўчын хвост; сучасны – 1:2. Таксама была падрыхтавана пэўная колькасць праектаў сцягоў і гербаў са сцягамі, з улікам існавання ўсёй разнастайнасці гербавых колераў, фігур на палотнішчах і зручнасці іх выкарыстання. У 2000 г., у сувязі са звальненнем рэцэнзента з пасады вядучага спецыяліста Службы, не згоднага з правадзімай палітыкай кіраўніцтва Службы адносна геральдыкі, кіраўніцтва Службы ў сваю чаргу, паставленае адзін на адзін з проблемай праектавання сцягоў, і не ўстане яе вырашыць, вымушана было абмежавацца прамавугольнымі палотнішчамі з судносінамі 1:2 для ўсіх гістарычных перыядоў і аддаць перавагу гербавым сцягам.

Спадзяємся, што калі стане неабходнасць другога выдання кнігі, С.Я.Рассадзін і А.М.Міхальчанка дадуць больш поўную і аб'ектыўную карціну нацыянальнай гарадской геральдыкі, з указаннем усіх тых, хто яе ствараў.

Літаратура і крыніцы:

1. Батвінік М.Б., Шаблюк В.У. Валожын.// ЭГБ.– Мн.: БелЭн, 1994.– Т.2.– С.210–211.
2. НГАБ у Менску.
3. Цітоў А.К. Геральдыка Беларускіх местаў.– Мн., 1998.
4. Kuczyński S.K. Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje.– Warszawa, 1993.
5. БАДГС у Менску.
6. Fox-Davies A.C. A Complete Guide to Heraldry.– London, 1968.
7. Górzynski S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej.– Warszawa, 1994.
8. Спірыдонаў М. Гербы гарадоў феадальнай Беларусі.// Маладосць.– 1990.– № 12.
9. Plewako A., Wanag J. Herbarz miast polskich.– Warszawa, 1994.
10. Жывапіс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў.– Мн., 1980.
11. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизматы.– М., 1982.
12. Рассадин С.Е. Геральдика Гомельщины: историческое наследие и новые задачи.// Гомельская правда.– 14.03.2000.
13. Рассадин С. “Галантны век” городской геральдики Беларуси.// AiC.– 2001.– № 4.
14. Цітоў А.К. Пячаткі старажытнай Беларусі.– Мн., 1993.
15. Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai.– Vilnius, 1999.
16. Цітоў А.К. Гарадская геральдыка Беларусі.– Мн., 1989.
17. Krzyżanowski S. Słownik heraldyczny dla pomocy w poszukiwaniach archeologicznych.– Kraków, 1870.
18. Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa W.X. Litewskiego.– Krakow, 1897.
19. Marczak M. Przewodnik po Polesiu.– Brześć nad Bugiem, 1935.
20. Вінклер фон П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесённые в Полное собрание законов с 1649 по 1900.– СПб., 1899.
21. АВАК.– Вильна, 1870.– Т.ІІІ.
22. Даніленка С. Семантыка магдэбургскіх гербаў Магілёва.// Старонкі гісторыі Магілёва. Зборнік навуковых прац удзельнікаў навуковай канферэнцыі “Гісторыя Магілёва: Мінулае і сучаснасць”.– Магілёў, 1998.
23. Грыцкевіч А. Яшчэ раз да пытання аб старадаўнім гарадскім гербе Слуцка.// БГЧ.– 1996.– № 1.
24. РДАСА у Москве.
25. Лакнер А.Б. Русская геральдика.– М., 1990.
26. Похлебкін В.В. Международная символика и эмблематика (опыт словаря).– М., 1989.
27. Kaiser A.F., Linder E.D. Familiengeschichte und Wappenkunde.– Augsburg, 1994.
28. Materiały do polskiego herbarza samorządowego./ Pod red. H.Sieroki i K.Skupieńskiego.– Lublin, 1995.– Zeszyt 1.
29. Zdenko G.Alexy. Slovak civic flags and banners.// Proceedings of the 22nd International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Ottawa August 18–23, 1996.– Ottawa, 1998.

Андрэй Шпунт.

ПЫТАННІ, АДКАЗЫ, КАНТАКТЫ, ІНФАРМАЦЫЯ.

Канферэнцыя

11 снежня 2004 г. у Радуні ў памяшканні Дома культуры адбылася навуковая гісторыка-краязнаўчая канферэнцыя “З гісторыі краю і лёсаў людзей Воранаўшчыны”, арганізаваная Воранаўскім раённым выканаўчым камітэтам, аддзелам археалогіі Інстытута гісторыі АН Рэспублікі Беларусь, кафедрай гісторыі Беларусі Гарадзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, а таксама Гарадзенскім абласным і Воранаўскім раённым аддзяленнем грамадскага аб'яднання “Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры”. Канферэнцыя была прымеркаваная да 220-х угодкаў з дня нараджэння гісторыка Тэадора Нарбута і 152-х угодкаў з дня народзінаў археолага, антраполага і краязнаўцы Вандаліна Шукевіча.

Удзел у канферэнцыі прынялі гісторыкі з Горадні і Менску. З дакладам на тэму “Вывучэнне археалагічнай карты Воранаўскага раёна” выступіў А.Дабрыян (Горадня), пра “Неаліт і эпоху бронзы Воранаўскага раёна” расказаў В.Лакіза (Менск). Археалагічны блок канферэнцыі завяршыла выступленне Н.Пачобут на тэму “З археалагічных фондаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея”. У гісторычна-краязнаўчым блоку прагучалі даклады С.Марозава, С.Занеўскага, І.Соркінай, А.Цішчанкі і інш. Асобна вылучым выступленні, якія былі прысвечаны персаналіям – К.Падчашынскаму (М.Загідуліна), С.Юндзілу (С.Марозава), генералу К.А.Кандратовічу (І.Коўке), мастаку Я.Траяноўскаму (В.Швед).

У рамках канферэнцыі адбылася паездка на асвячэнне і адкрыццё адроджанай родавай капліцы В.Шукевіча ў Начы.

Аляксей Шаланда, удзельнік канферэнцыі

Спіс скаротаў:

АВАК – Акты, издаваемые комиссию высочайше утвержденной, для разбора древних актов в Вильне.

АiС – Архівы і справаводства.

АР РНБ – Аддзел рукапісаў Расійской Нацыянальнай Бібліятэкі.

АЮЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией.

БАДГС – Бягучы архіў Дзяржаўнай геральдычнай службы.

БГЧ – Беларускі гісторычны часопіс.

БРК ГДГАМ – Бібліятэка рэдкай кнігі Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея.

ГДГАМ – Гарадзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей.

ИЮМ – Историко-юридические материалы, извлечённые из актовых книг губерний Витебской и Могилёвской, хранящихся в центральном архиве в Витебске.

КП – Кніга паступлення.

НГАБ – Нацыянальны гісторычны архіў Беларусі.

ПКГЭ – Писцовая книга Гродненской экономии.

РДАСА – Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў.

РИБ – Русская историческая библиотека.

ЭГБ – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.

AGAD – Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie.

L.S. – Locus Sigilli (месца пячаткі).

Rps. – Rękopis.

* – нарадзіўся.

† – памёр.